

ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ HISTORICA

Κυκλοφοροῦν δύο φορές τό χρόνο

ΙΔΡΥΤΕΣ

ΓΙΩΡΓΟΣ ΡΑΓΙΑΣ - ΣΠΥΡΟΣ ΑΣΑΡΑΧΑΣ - ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΗΛΙΟΥ - ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ

ΣΠΥΡΟΣ ΑΣΑΡΑΧΑΣ - ΑΓΓΕΛΟΣ ΔΕΛΗΒΟΡΡΙΑΣ - ΒΑΣΙΛΗΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΠΟΥΛΟΣ

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΣΥΝΤΑΞΗΣ: ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΑΡΒΑΝΙΤΑΚΗΣ - ΠΟΙΗ ΠΟΛΕΜΗ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΜΕΛΙΣΣΑ» - ΜΟΥΣΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ

Περιεχόμενα

<i>Τά Ιστορικά</i>	Άγγελία	3
<i>Σπ. Ι. Άσδραχάς</i>	Γιά τήν Ἑλληνική Νομαρχία	5
<i>Δημήτρης Ἀρβανιτάκης</i>	Γλώσσα καί ἐθνική ταυτότητα στό Ἴόνιο κατά τόν δέκατο ἔνατο αἰώνα	15
<i>Πάρις Γονναρίδης</i>	Ζαμπέλιος καί Παπαρηγόπουλος γιά τό φώ- τειο σχίσμα	25
<i>Μιχάλης Ν. Μιχαήλ</i>	Ἐθνοθηροσκευτική ἑλληνική καί τουρκική Παι- δεία στήν Κύπρο: ἀπό τό Τανζιμάτ στό σύγ- χρονο κράτος	43
<i>Ἄντα Διάλλα</i>	Ἡ πρόσληψη τῆς ρωσικῆς ἐπανάστασης τοῦ 1905 στήν Ελλάδα	65
<i>Γιώργος Πλακωτός</i>	Ἡ ἱερή ἐξέταση στή Βενετία: ἀπόκλιση, συμμόρ- φωση καί φύλο (16ος-17ος αἰώνας)	89
<i>Θεοδόσης Νικολαΐδης</i>	Τό Δοκίμιο ἐπὶ τῆς ἀνισότητος τῶν ἀνθρωπίνων φυλῶν τοῦ Arthur de Gobineau καί ἡ διαμά- χη τῶν δύο ἐθνῶν	129

ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

Marie-Laure Portal

Τό ανατολίτικο έρωθρό στίν Όθωμανική Θεο-
σαλία (1780-1812): στοιχέα γιά μιά βιομηχα-
νική άρχαιολογία τών βαφών 167

Σπυρίδων Γ. Πλουμίδης

Ό Όβάν Γκέσωφ καί ή έλληνοβουλγαρική προ-
σέγγιση (1911-1912) 191

ΧΡΟΝΙΚΟ

Πόπη Πολέμη

Βιβλιολογικό Έργαστήρι «Φίλιππος Όλιού» 207

Έλλη Δρούλια

Ό προσπάθεια στό Αίγιο συνεχίζεται 210

Μάριος Χατζόπουλος

Ό σκοτεινή όψη τού έθνικισμού (17ο έτήσιο
συνέδριο τής ASEN, Λονδίνο, 17-19 Απριλίου
2007) 212

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Έλευθερία Ζέη

Μαθήματα έλευθερίας 221

Κωνσταντίνα Μπάδα

Ό καθημερινή ζωή τών Νεοελλήνων 227

Δημήτρης Δημητρόπουλος

Οίκιστικό δίκτυο καί πληθυσμιακά δεδομένα στίν
Άνατολική Κρήτη 232

Νάση Μπάλτα

Ό συντηρητική σκέψη στίν Ελλάδα 238

Νίκος Καραπιδάκης

Τουρκία καί μειονότητες 244

Γιώργος Κόκκινος - Πανα-
γιώτης Γατσωτής

Διδακτική/έπιστημολογία τής Ιστορίας καί εκ-
παιδευτική έρευνα, μέ άφορμή τό βιβλίο τού
M. H. Idrissi 247

Βιβλία πού έλαβαν Τά Ιστορικά 257

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ - ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΕΣ - ΕΜΒΑΣΜΑΤΑ:

ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ, ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΜΕΛΙΣΣΑ», ΣΚΟΥΦΑ 58, 10680 ΑΘΗΝΑ

ΤΗΛ. 2103611692 - FAX. 2103600865 - e-mail: historica@melissabooks.com

ΤΙΜΗ ΤΕΥΧΟΥΣ: €13 - ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ ΓΙΑ ΕΝΑ ΧΡΟΝΟ (2 ΤΕΥΧΗ): €26
ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ: €43 - ΓΙΑ ΤΙΣ ΥΠΟΛΟΙΠΕΣ ΧΩΡΕΣ: €47

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ: ΑΝΝΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ - ΠΟΠΗ ΠΟΛΕΜΗ
ΦΩΤΟΣΤΟΙΧΕΙΟΘΕΣΙΑ: «ΦΑΣΜΑ» ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΑΠΕΝΗΣ
ΕΚΤΥΠΩΣΗ, ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: «ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ» Α.Ε.

ISSN 1105-1663

© ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΜΕΛΙΣΣΑ»

Άπαγορεύεται ή έν όλω ή έν μέρει ανατύπωση, αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή
τών κεμένων χωρίς τήν έγγραφη άδεια τού εκδότη.

Τό τεύχος αυτό τών Ιστοριών κυκλοφόρησε τόν Ιούλιο τού 2007.

Α Γ Γ Ε Λ Ι Α

Άπό τό τεύχος αυτό Τά Ιστορικά αποκτούν συνεκδότη: τό
Μουσείο Μπενάκη, δύο εκπρόσωποι τού όποιου, ό Άγγελος
Δεληβορριάς καί ό Δημήτρης Άρβανιτάκης, έρχονται νά συγ-
καταλεχθούν, αντίστοίχως, στή Διεύθυνση καί στή Γραμμα-
τεία τού περιοδικού. Ό συνέκδοση δέν προτίθεται μόνο νά
ανταποκριθεί στους οικονομικούς καταναγκασμούς τής έκδο-
σης τών Ιστοριών, ενός περιοδικού πού δέν ύπολόγισε, ήδη
άπό τό ξεκίνημά του, ούδέ καν στίν έξισορρόπηση τών δα-
πανών καί τών εισπράξεών του. Ό συνέκδοση εκφράζει καί
συγχρόνως συμβολίζει μιά γενικότερη πνευματική έπιταγή,
τήν καλλιέργεια δηλαδή τής ιστορικής έρευνας καί τής ιστο-
ρικής παιδείας ανεξάρτητα άπό τούς οικονομικούς θρους πού
τήν καθορίζουν. Άκριβώς ή ανταπόκριση σ' αυτή τήν έπιτα-
γή επέτρεψε στά Ιστορικά νά διανύσουν τόν σχετικώς μακρό
τους βίο μέ κανονικότητα καί χωρίς εκπτώσεις. Στό έξής,
κοινή έκδοση τής «Μέλισσας» καί τού Μουσείου Μπενάκη,
θά συνεχίσουν μέ καλύτερους οίωनों τό έργο πού θεμελίω-
σαν τό 1983 καί τού όποιου οι επιπτώσεις στίς ιστορικές
μας σπονδες μπορούμε νά θεωρήσουμε ότι δέν είναι ούτε
διαβατικές ούτε εδάλωτες άπό τούς συρμούς.

ΤΑ ΙΣΤΟΡΙΚΑ

ὑπάρχοντα σύνορά του. Παρά τό γεγονός ὅτι ἐκθειάζονται οἱ ἀρετές τοῦ ἔθνους-κράτους σέ σχέση μέ τά πολυεθνικά κράτη, συνυπάρχει καί ἡ κινδυνολογία γιά τίς συνέπειες στό διεθνές περιβάλλον μιᾶς ἐνδεχόμενης διάλυσης τῆς Ρωσικῆς Αὐτοκρατορίας, δεδομένου ὅτι θά δημιουργοῦνταν ἓνα πολιτικό κενό στόν τεράστιο εὐρασιατικό χώρο.

Ἡ ἔννοια τῆς ἐπανάστασης πού συζητεῖται δημοσίως φαίνεται νά εἶναι πολυσήμαντη. Ἀλλάζει περιεχόμενο καί ἀξιολόγηση ἀνάλογα πρὸς τά συμφραζόμενα. Ἡ ἔννοια τῆς πολιτικῆς ἐπανάστασης λαμβάνει θετικό πρόσημο ὅταν σχεδιάζεται ἐκ τῶν ἄνω, μέ τίς συνεχεῖς μεταρρυθμιστικές πολιτικές τῆς κυβέρνησης, δόχως νά ἀποκλειεῖται ἡ συμμετοχή τῶν «ἀρίστων» τῆς κοινωνίας, μέ τήν συνδρομή ἑνὸς ἐνδιάμεσου, ἥπιου καί προσανατολισμένου στίς εἰρηνικές μεταρρυθμίσεις φιλελεύθερου χώρου. Ἡ ἐπανάσταση ὅμως θέτει καί τό ζήτημα τοῦ τί σημαίνει ἡ δυναμική εἴσοδος τῶν μαζῶν στήν πολιτική. Ὁ ἀντίκτυπος τοῦ 1905 ἐπιτάχυνε ἡ καί ἔθεσε μέ ἔνταση τό ζήτημα τοῦ περαιτέρω ἐκδημοκρατισμοῦ τῆς πολιτικῆς, ἀλλά καί ἀντιστρόφως τῆς χειραγώγησής της. Ἡ πολιτική ἐπανάσταση, ὅταν συναντᾷ τήν κοινωνική ἐπανάσταση, γίνεται ἐπικίνδυνη. Στά τέλη τοῦ 1905 ἡ ἔννοια τῆς ἐπανάστασης, ὅπως μπορεῖ νά ἐννοιολογηθεῖ μέσα ἀπό τό ρωσικό παράδειγμα, γίνεται τό ἀντιπρόδειγμα τῆς πολιτικῆς ἀλλαγῆς καί ἡ μαζική συμμετοχή τοῦ λαοῦ στήν πολιτική διαδικασία κρίνεται καταστροφική.

Τήν εἰκόνα αὐτή θά προκαλέσει λίγο ἀργότερα ὁ Γεώργιος Σκληρός μέ τό δοκίμιό του *Τό κοινωνικόν μας ζήτημα* (1907). Ἡ σχηματική μαρξιστική προσέγγιση τοῦ συγγραφέα, πού εἶναι ἐπηρεασμένος καί ἀπό τίς θεωρίες τοῦ Πλεχάνοφ, τεκμηριώνει τόν ρόλο τῆς ταξικῆς πάλης ὡς ἀπαραίτητου ὅρου τῆς προόδου. Στό δοκίμιο τοῦ Σκληροῦ, ἡ ρωσική ἐπανάσταση τοποθετεῖται στήν σειρὰ τῶν εὐρωπαϊκῶν ἀστικῶν ἐπαναστάσεων ἐναντίον τῆς ἀριστοκρατίας: τῆς γαλλικῆς στή 1789, τοῦ 1830, τοῦ 1848, τῆς Γερμανίας τοῦ 1848⁵². Τό δοκίμιό τοῦ Σκληροῦ δίνει τήν ἐναλλακτική, ταξική ἀποτίμηση τῆς ρωσικῆς ἐπανάστασης καί τήν ἐντάσσει στό πλαίσιο τῆς προοδευτικῆς ἐξέλιξης τῆς ἀνθρωπότητας ἀπό τό ἓνα ἱστορικό στάδιο ἐξέλιξης στό ἄλλο: ἀπό τήν φεουδαρχία στόν καπιταλισμό καί ἀπό ἐκεῖ στόν σοσιαλισμό.

52. Γ. Σκληρός (ἐπιμ.: Λουκάς Ἀξελός), *Ἔργα*, Ἀθήνα 1976, σ. 106-108· Ρένα Σταυρίδη-Πατριζίου, *Ὁ Γ. Σκληρός στήν Αἴγυπτο. Σοσιαλισμός, Δημοκρατισμός, καί μεταρρύθμιση*, Ἀθήνα 1988.

Ἡ Ἱερή Ἐξέταση στή Βενετία:

ἀπόκλιση, συμμόρφωση καί φύλο (16ος-17ος αἰώνας)

I

Τά ἔγγραφα τῆς Ἱερῆς Ἐξέτασης, εἴτε πρόκειται γιά ὀλοκληρωμένες δίκες εἴτε γιά ἀπλές ἀνακρίσεις πού ποτέ δέν ἐξελίχθηκαν σέ δίκη, ἀποτελοῦν πλέον σημαντικές πηγές γιά τή μελέτη τῶν κοινωνικῶν ἀναπαραστάσεων, τῆς συγκρότησης ταυτοτήτων, τῶν διαδικασιῶν κοινωνικῆς καί πολιτισμικῆς διαπραγμάτευσης καί τῶν θρησκευτικῶν προσλήψεων. Ἡ ἀξιοποίηση τῶν δικαστικῶν ἐγγράφων ἔχει προσλάβει ἰδιαίτερη δυναμική. Σέ ἀντίθεση μέ παλιότερες προσεγγίσεις, πρόσφατες μελέτες δέν χρησιμοποιοῦν τά δικαστικά ἔγγραφα ἀπλῶς ὡς «παράθυρα» στήν ἱστορική πραγματικότητα, ἀλλά στρέφονται στήν ἀνάδειξη τῆς ἀφηγηματικῆς καί διηγηματικῆς (*story telling*) διάστασής τους¹. Συχνά,

Θά ἤθελα νά εὐχαριστήσω τοὺς C. Black, K. Γαγανάκη, P. Μπενβενίστη καί A. Διαλέτη γιά τή συμβολή τους στήν προβληματική αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου.

Τά χωρία παρατίθενται αὐτοῦσια ἀπό τά ἀρχεακά ἔγγραφα, διατηρώντας τά στοιχεῖα τῆς βενετικῆς διαλέκτου. Στίς μεταφράσεις τῶν ἀνακριτικῶν «διαλόγων» ἐπιχειρήθηκε νά ἀποδοθεῖ τό πνεῦμα τῆς ἐπίσημης γλώσσας τοῦ δικαστοῦ καί τῆς καθημερινῆς τῶν ἀνακρινόμενων.

¹ Ἐχουν χρησιμοποιηθεῖ οἱ παρακάτω συντομογραφίες: ASV: Archivio di Stato di Venezia· SU: Sant'Uffizio· b.: busta· proc.: processor· *Processi* (1571-1580): Pier Cesare - Ioly Zorattini (ἐπιμ.), *Processi del S. Uffizio di Venezia contro ebrei e giudaizzanti (1571-1580)*, Φλωρεντία, L. S. Olschki, 1985.

1. Μεταξύ ἄλλων βλ. Natalie Zemon Davies, *Fiction in the Archives. Pardon Tales and Their Tellers in Sixteenth-Century France*, Καίμπριτζ 1988· Guido Ruggiero, *Binding Passions. Tales of Magic, Marriage and Power at the End of the Renaissance*, Ὁξφόρδη 1993· Laura Gowing, *Domestic Dangers. Women, Words, and Sex in Early Modern London*, Ὁξφόρδη 1996· Tommaso Astarita, *Village Justice. Community, Family, and Popular Culture in Early Modern Italy*, Βαλτιμόρη-Λονδίνο 1999· Joanne M. Ferraro, *Marriage Wars in Late Renaissance Venice*, Ὁξφόρδη 2001· Anne Jacobson Schutte, *Aspiring Saints. Pretense of Holiness, Inquisition, and Gender in the Republic of Venice, 1618-1750*, Βαλτιμόρη-Λονδίνο 2001.

αὐτές οἱ προσεγγίσεις ἀντλοῦν ἀπὸ τὴ λεγόμενη «πολιτισμική στροφή» στὴν ἱστορία καὶ ἀπαντοῦν στίς προκλήσεις τῆς νέας τάσης, μεταφέροντας τὸ πεδίο ἀπὸ τὴ θεωρία στὴν ἀρχαιολογική ἐρευνα, μὲ νέα ἀναλυτικά ἐργαλεῖα καὶ νέες ὀπτικές ἀνάγνωσης τῶν πηγῶν².

Ἱστορικοί πού ἔχουν χρησιμοποιήσει δικαστικά ἔγγραφα γιὰ νὰ ἀνασύρουν τὴ «φωνή» τῶν κατηγορούμενων ἔχουν δεχτεῖ ἔντονη κριτική γιὰ αὐτοῦ τοῦ εἵδους τὴν προσέγγισή. Οἱ πιὸ θεμελιωμένες ἐνστάσεις ὑπογραμμίζουν ὅτι τὰ δικαστικά ἔγγραφα εἶναι γεγονυσιολογικά ἀναξιόπιστα, καθὼς οἱ κατηγορούμενοι, ἐρχόμενοι ἀντιμέτωποι μὲ ποινικούς μηχανισμούς, εἶναι πιθανὸ νὰ ψεύδονται. Σέ μιὰ πιὸ ἀκραία ἔκφραση αὐτοῦ τοῦ σκεπτικισμοῦ, ἔχει ὑποστηριχθεῖ ὅτι τὰ ἔγγραφα μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν μόνο γιὰ τὴν ἱστορία τῶν δικαστικῶν μηχανισμῶν πού τὰ παρήγαν³. Σέ ἓνα ἄλλο ἐπίπεδο, ἡ κριτικὴ ἀφορᾷ τὴ συχνὴ χρῆση δικαστικῶν ἐγγράφων σὲ ἔργα μικροϊστορικῆς ὀπτικῆς⁴. Ὁρθότερα, σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωση, ἡ κριτικὴ ἐπικεντρώνεται περισσότερο στὴν πρακτικὴ τῆς μικροϊστορίας καὶ κατὰ δεύτερο λόγο στὴ χρῆση τῶν ἐγγράφων⁵.

2. Πά τὴν πολιτισμική στροφή, βλ. Lynn Hunt (ἐπιμ. καὶ εἰσαγ.), *The New Cultural History*, Μπέρκλεϋ 1989· Victoria E. Bonnell - Lynn Hunt (ἐπιμ.), *Beyond the Cultural Turn. New Directions in the Study of Society and Culture*, Μπέρκλεϋ 1999.

3. Βλ. τὴν ἐνδιαφέρουσα συζήτηση μεταξύ τοῦ Mario Sbriccoli καὶ τοῦ Edoardo Grendi, ὅπου ὁ πρῶτος ὑποστηρίζει ὅτι τὰ δικαστικά ἔγγραφα δὲν ἀποκαλύπτουν τίποτα γιὰ τοὺς κατηγορουμένους, ἐνῶ ὁ δεύτερος θεωρεῖ ὅτι τὰ ἔγγραφα μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ τὴ μελέτη ἐκείνων τῶν πρακτικῶν καὶ ἀποκλινουσῶν συμπεριφορῶν πού τὰ ποινικά δικαστήρια καταδίδωκαν: M. Sbriccoli, «Fondi giudiziarie e fonti giuridiche. Riflessioni sulla fase attuale degli studi di storia del crimine e della giustizia criminale», π. *Studi Storici*, τ. 29, 1988, σ. 491-501· E. Grendi, «Sulla "storia criminale": risposta a Mario Sbriccoli», π. *Quaderni Storici*, τ. 73, 1990, σ. 267-275.

4. Ἐκτός ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ Carlo Ginzburg, *I Benandanti: stregoneria e culti agrari tra Cinquecento e Seicento*, Τορίνο 1966 καὶ *Il formaggio e i vermi: il cosmo di un mugnaio del 500*, Τορίνο 1976 [*Τὸ τυρὶ καὶ τὰ σκουλήκια: ὁ κόσμος ἐνός μυλωνᾶ τοῦ 16ου αἰῶνα*, Μετάφραση: Κ. Κουρεμένος, Ἀθήνα 1994], βλ. Giovanni Levi, *L'eredità immateriale: carriera di un esorcista nel Piemonte del Seicento*, Τορίνο 1985· Judith Brown, *Immodest Acts: The Life of a Lesbian Nun in Renaissance Italy*, Ὁξφόρδη 1986· Gene Brucker, *Giovanni and Lusanna: Love and Marriage in Renaissance Florence*, Λονδίνο 1986· Jaime Contreras, *Sotos contra Riquelmes: regidores, inquisidores y criptojudios*, Μαδρίτη 1992· Benoit Garnot, *Un crime conjugal au 18e siècle: l'affaire Boiveau*, Παρίσι 1993.

5. Ἡ συζήτηση καὶ προβληματικὴ γύρω ἀπὸ τὴ μικροϊστορία εἶναι εὐρεία καὶ ἀρκετὰ γνωστὴ, γιὰ νὰ ἀναφερθεῖ λεπτομερειακά ἐδῶ. Ὡστόσο, μεταξύ ἄλλων, βλ. Thomas Kuehn, «Reading microhistory: the example of Giovanni and Lusanna», *Journal of Modern History*, τ. 61, 1989, σ. 512-534, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπεράσπιση τῆς μικροϊστορίας ἀπὸ τὸν Giovanni Levi, «On Microhistory», Peter Burke (ἐπιμ.), *New Perspectives on Historical Writing*, Καίμπριτζ 2001 [1991], σ. 97-119.

Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν κριτικὴ, ὅμως, δὲν θὰ μπορούσε νὰ μὴν ἀναγνωριστεῖ ἡ συμβολὴ τῆς μικροϊστορίας στὴν ἀνάδειξη τῶν δικαστικῶν πηγῶν, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὰ πλούσια ἀρχεῖα τῶν ἰταλικῶν πόλεων, στὴ συστηματικὴ καὶ μὲ νέες ὀπτικές ἀνάγνυσή τους καὶ στίς νέες προοπτικὲς πού προσέφερε στὴ μελέτη τῆς πρώιμης νεότερης Ἰταλίας. Μὲ τὴ μικροϊστορικὴ ὀπτικὴ, μικραίνοντας τὴν κλίμακα τῆς ἀνάλυσης, μπορούμε νὰ διακρίνουμε προοπτικὲς πού μέχρι πρότινος περνοῦσαν ἀπαράτηρες καὶ, τὸ κυριότερο, σύμφωνα μὲ τὸν Jacques Revel, νὰ μελετήσουμε κοινωνικὲς καὶ πολιτισμικὲς ὀψεις, ὅχι ἐπενδυμένες μὲ ἐγγενεῖς ιδιότητες, ἀλλὰ ὡς σύνολα πού χαρακτηρίζονται ἀπὸ συνεχή ἀλλαγὴ καὶ προσαρμοστικότητα· μὲ ἄλλα λόγια, νὰ ἀνιχνεύσουμε τίς πιθανὲς διαδικασίες διαπραγμάτευσης⁶.

Μετὰ ἀπὸ μιὰ περίοδο πού τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μελετῶν μονοπωλοῦσε ἡ ἰσπανικὴ Ἱερὴ Ἐξέταση, τὰ τελευταῖα χρόνια ἡ μελέτη τῆς ρωμαϊκῆς Ἱερῆς Ἐξέτασης γνωρίζει ἰδιαίτερη ἀνάπτυξη. Οἱ προσεγγίσεις δὲν περιορίζονται πλέον στὴν παραδοσιακὴ καὶ μονοδιάστατη ἀνάδειξη τῆς Ἱερῆς Ἐξέτασης τῆς Ἰταλίας ἀποκλειστικά ὡς ἐνός ἀπὸ τὰ βασικά ἐργαλεῖα τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας μετὰ τὴ Σύνοδο τοῦ Τρέντο (1545-48, 1551-52, 1562-63) γιὰ τὴν ἐπιβολὴ τῶν κοινωνικῶν καὶ θρησκευτικῶν ιδεωδῶν τῆς κατὰ τὴ «σκοτεινὴ» Ἀντιμεταρρύθμιση, σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἀκμάζουσα καὶ «φιλελεύθερη» Ἀναγέννηση. Βέβαια, αὐτὴ ἡ διάσταση τῆς Ἱερῆς Ἐξέτασης δὲν ἔχει χάσει τὴν ἐγκυρότητα καὶ ἀξία της, ἰδιαίτερα στοὺς κύκλους τῶν ἰταλῶν ἱστορικῶν⁷. Σταδιακά, ὡστόσο, τὸ ἐνδιαφέρον μετατοπίζεται στὴν ἔνταξη τῆς δράσης τοῦ δικαστηρίου στίς τοπικὲς συνθήκες τῶν ἰταλικῶν πόλεων καὶ στὴν ἐρευνα τῶν διαύλων λειτουργίας του καὶ τῆς δυναμικῆς ἀλληλεπίδρασης μὲ τὸν ντόπιο πληθυσμό. Ὅπως γράφει ὁ Michel de Certeau, σὲ ἓνα διαφορετικὸ πλαίσιο: «ὁ στόχος δὲν εἶναι νὰ γίνεῖ πιὸ ξεκάθαρο τὸ πῶς ἡ βία πού ἐπιβάλλει ἡ τάξη μετασχηματίζεται σὲ τεχνολογία πειθάρχησης, ἀλλὰ νὰ φωτιστοῦν οἱ κρυφές μορφές τῆς ἀποσοματικῆς, τακτικιστικῆς καὶ πρόχειρης δημιουργικότητας τῶν ομάδων καὶ ἀτόμων πού εἶναι ἤδη παγιδευμένα στὰ δίχτυα τῆς «πειθαρχίας»»⁸.

Παρά τὸ ἀνανεωμένο ἐνδιαφέρον γιὰ τὴ ρωμαϊκὴ Ἱερὴ Ἐξέταση, ἡ ἐρευνα ἔχει ἀναπτυχθεῖ μονοδιάστατα. Τὴν πιὸ ὀλοκληρωμένη εἰκόνα ἔχουμε γιὰ τὸ δικαστήριο τῆς Βενετίας, τὸ ὁποῖο ἔχει συγκεντρώσει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ἱστορικῆς μελέτης. Αὐτὸ ἐξηγεῖται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ στοῦ Κρατικὸ Ἀρχεῖο τῆς

6. Jacques Revel, «L'histoire au ras du sol», εἰσαγωγή στοῦ Giovanni Levi, *Le Pouvoir au village: histoire d'un exorciste dans le Piémont de XVIIe siècle*, Παρίσι 1989, σ. xxiv.

7. Χαρακτηριστικὸ παράδειγμα: Adriano Prosperi, *I tribunali della coscienza. Inquisitori, confessori, missionari*, Τορίνο 1996.

8. Michel de Certeau, *The Practice of Everyday Life*, (μετάφραση ἀπὸ τὰ γαλλικά), Λός Ἀντζελες 1984, σ. xiv.

Βενετίας μιάς από τις πληρέστερες σειρές υποθέσεων της Ίερης Έξέτασης, ή όποια είναι διαθέσιμη στην έρευνα ήδη από το τέλος του 19ου αϊ., χάρη στην ταξινόμηση των υποθέσεων και στο εύρετήριο που συνέταξαν οι αρχειονόμοι Luigi Pasini και Giuseppe Giomo⁹.

Πά τη βενετική Ίερή Έξέταση, ιδιαίτερα για την περίοδο μέχρι τα μέσα του 17ου αϊ., όποτε και ή δραστηριότητά της αρχίζει νά φθίνει, έχουμε σήμερα αρκετά ολοκληρωμένη εικόνα. Τό εύρετήριο υποθέσεων, παρά τα όσα προβλήματα πλέον παρουσιάζει για τούς νεότερους έρευνήτες, διαθέτει τά απαραίτητα στοιχεία για ή σύνθεση μιάς γενικής στατιστικής εκτίμησης. Μέ βεβαιότητα μπορούμε νά πούμε ότι δύο είδη αδικημάτων απασχόλησαν κυρίως τό δικαστήριο¹⁰. Μέχρι περίπου τά μέσα της δεκαετίας του 1580 κυριάρχησαν οί διώξεις έναντίον όσων συνδέθηκαν μέ ή Μεταρρύθμιση¹¹. Από τό 1585 περίπου, καθώς οί διώξεις για μεταρρυθμιστικές ιδέες αρχίζουν νά φθίνουν, κυρίαρχο αδικήμα γίνεται ή «Μαγεία» (*Stregoneria*)¹². Αύτή ή στροφή σηματοδοτεί ή σταδιακή θηλυκοποίηση της αποκλίνουσας συμπεριφοράς, καθώς ή πλειονότητα των κατηγορούμενων είναι γυναίκες¹³. Στη σκιά αύτών των διώξεων μιά σειρά άλλων αδικημάτων απασχόλησαν τό βενετικό δικαστήριο: υποθέσεις εκδοσης, κατοχής και ανάγνωσης απαγορευμένων βιβλίων¹⁴, υποθέσεις Ιουδαϊσμών¹⁵, σεξουαλικής παρενόχλησης και αποπλάνησης πιστών από έξομολογητές,

9. Πρόκειται για τό *Savii all'Eresia (S. Uffizio) Indice 303*. Μέρος των στοιχείων του εύρετηρίου πρωτοδημοσιεύτηκαν από τόν Bartolomeo Cecchetti, *La Repubblica di Venezia e la Corte di Roma nei rapporti della religione*, 2 τ., Βενετία 1874, τ. 1, σ. 4-7.

10. Μέ βάση τό εύρετήριο, έχουν παραχθεί τά στατιστικά των John Tedeschi και William Monter, «Toward a Statistical Profile of the Italian Inquisitions, Sixteenth to Eighteenth Centuries», John Tedeschi, *The Prosecution of Heresy: Collected Studies on the Inquisition in Early Modern Italy*, Νέα Υόρκη 1991, σ. 89-126.

11. John J. Martin, *Venice's Hidden Enemies. Italian Heretics in a Renaissance City*, Βαλτιμόρη 2004 [1993].

12. Την ολοκληρωμένη αλλά μάλλον παραδοσιακή προσέγγιση της Ruth Martin, *Witchcraft and the Inquisition in Venice, 1550-1650*, Όξφόρδη 1989, έμπλουτίζουν οί διεισδυτικές μικροϊστορικές όπτικές των G. Ruggiero, *Binding Passions*, ό.π., και Sally Scully, «Marriage or a Career? Witchcraft as an Alternative in Seventeenth-Century Venice», *Journal of Social History*, τ. 28:4, 1995, σ. 857-877.

13. Anne Jacobson Schutte, «I processi dell'Inquisizione veneziana nel Seicento: La femminilizzazione dell'eresia», Andrea del Col - Giovanna Paolin (έπιμ.), *L'Inquisizione romana in Italia nell'età moderna: Archivi, problemi di metodo e nuove ricerche*, Ρώμη 1991, σ. 159-173.

14. Paul F. Grendler, *The Roman Inquisition and the Venetian Press, 1540-1605*, Πρίνστον 1977.

15. Brian Pullan, *The Jews of Europe and the Inquisition of Venice, 1550-1670*, Όξφόρδη 1983.

έκλυτου βίου κληρικών¹⁶, επίδοξων άγίων ή ψευτοαγίων¹⁷ και υποθέσεις επάνε-
νωσης έξισλαμισμένων χριστιανών μέ την καθολική Έκκλησία¹⁸.

Γενικότερα, ή μονοπώληση του ενδιαφέροντος για τό βενετικό δικαστήριο έγκειται στη γοητεία που εξακολουθεί νά άσκει ή Βενετία στους μελετητές για ή σπουδαιότητά της στον πρώιμο νεότερο μεσογειακό χώρο και στη μυθολογία που ή συνοδεύει. Η Ίερή Έξέταση κατέχει κεντρική θέση στον γνωστό «μύθο της Βενετίας», σύμφωνα μέ τόν όποιο, μέ ή θεωρούμενη αντιπαπική και αντικληρική της στάση, ή Βενετία άναδείχθηκε στον σθεναρό υπερασπιστή των ρεπουμπλικανικών ιδεωδών άπέναντι στο συγκεντρωτισμό και άναδυόμενο απολυταρχισμό της Ρώμης της Αντιμεταρρύθμισης. Έστιάζοντας σέ μιά φαι-
νία νεαρών εύγενών, γνωστών ως *giovani*, έντονα ρεπουμπλικάνων και αντι-
παπικών, μιά κυρίαρχη κατά τό παρελθόν, αλλά πλέον ξεπερασμένη, ιστοριο-
γραφική παράδοση άνάγει την πολιτική ιστορία της πρώιμης νεότερης Βενε-
τίας στη διαμάχη μεταξύ των *giovani* και των συντηρητικών και θετικά διακεί-
μενων προς ή Ρώμη εύγενών, γνωστών ως *vecchi*¹⁹. Σέ αυτό τό πλαίσιο, οί μελέ-
τες για την Ίερή Έξέταση έπικεντρώνονταν στις προσπάθειες του βενετικού
κράτους νά περιορίσει ή δράση του δικαστηρίου στη Βενετία και στις κτήσεις
στην ένδοχώρα (*terraferma*) και στις διαμάχες δικαιοδοσίας μέ ή Ρώμη²⁰.

Η έρμηνεία που θέλει τό βενετικό κράτος νά θέτει έμπόδια στην άπρόσκο-
πη λειτουργία της Ίερης Έξέτασης πηγάζει σέ μεγάλο βαθμό από την άνά-

16. Claudio Madricardo, «Sesso e religione nel Seicento a Venezia. La sollecitazione in confessionale», *Studi Veneziani*, n.s., τ. 16, 1988, σ. 121-170. Για τό ίδιο αδικήμα στην ισπανική Ίερή Έξέταση: Stephen Haliczer, *Sexuality in the Confessional: A Sacrament Profaned*, Νέα Υόρκη 1996.

17. Anne Jacobson Schutte (έπιμ. και μετάφραση), *Cecilia Ferrazzi. Autobiography of an Aspiring Saint*, Σικάγο 1996· της ίδιας, *Aspiring Saints*, ό.π.

18. G. Plakotos, «Christian and Muslim Converts from the Balkans in Early Modern Venice: Patterns of Social and Cultural Mobility and Identities», Raymond Detrez - Pieter Plas (έπιμ.), *Developing Cultural Identity in the Balkans: Convergence vs. Divergence*, Βρυξέλλες 2005, σ. 125-145.

19. Αύτή ή προσέγγιση άνάγεται στον Leopold von Ranke, *Venezianischen Geschichte*, Λειψία 1878, και κορυφώνεται μέ τά έργα των William Bouwsma, *Venice and the Defense of Republican Liberty. Renaissance Values in the Age of the Counter-Reformation*, Μπέρκλεϋ 1968, και Gaetano Cozzi, *Il doge Nicolò Contarini. Ricerche sul patriziato veneziano agli inizi del Seicento*, Βενετία 1958 σ. 1-52. Για τούς κινδύνους που ένέχει αύτή ή προσέγγιση, James Grubb, «When Myths Lose their Power: Four Decades of Venetian Historiography», *Journal of Modern History*, τ. 58, 1986, σ. 43-94. Ωστόσο, λόγω της απομάκρυνσης από την πολιτική ιστορία και την ιστορία των θεσμών, τό ζήτημα αυτό απασχολεί όλο και λιγότερο.

20. Σέ αυτό τόν άξονα κινήθηκε ό B. Cecchetti, *La Repubblica di Venezia*, ό.π., και ό Aldo Stella, *Chiesa e stato nelle relazioni dei papi pontifici a Venezia. Ricerche sul giurisdizionalismo veneziano dal XVI al XVIII secolo*, Βατικανό 1964.

γνωση τῆς βενετικῆς ἱστορίας τοῦ 16ου αἰ. καί τῆς λειτουργίας τοῦ δικαστηρίου ἀπό τὰ γραπτά τοῦ fra Paolo Sarpi²¹, πού συνδεόταν μέ τούς *giovani*, καί ὡς *consultore in iure* (νομικός σύμβουλος τοῦ δόγη) ὑπῆρξε ὁ ἐπίσημος προπαγανδιστής τῶν θέσεων τοῦ βενετικοῦ κράτους κατά τή διαμάχη μέ τή Ρώμη τό 1606-7, πού ὁδήγησε στόν ἀφορισμό τοῦ δόγη καί τῆς Συγκλήτου καί στήν παπική ἀπαγόρευση τέλεσης ὅλων τῶν θρησκευτικῶν λειτουργιῶν (*Interdetto*), μέχρι ἡ Βενετία νά ἱκανοποιήσει τίς ἀπαιτήσεις τῆς Ρώμης²².

Ὡστόσο, ὅπως ἔχουν δείξει οἱ Paul Grendler καί Brian Pullan, μέ τά ἔργα τους γιά τό ρόλο τῆς Ἱερῆς Ἐξέτασης στή λογοκρισία καί γιά τήν ἀνάμιξη τῆς σέ ζητήματα πού ἀφοροῦσαν τούς ἐβραίους τῆς πόλης ἀντίστοιχα, ἡ παραπάνω παραδοσιακή προσέγγιση παραβλέπει τήν ἀνοχή ἢ καί ἐνθάρρυνση τῆς Ἱερῆς Ἐξέτασης ἀπό τή βενετική κυβέρνηση. Σύμφωνα μέ τούς ἴδιους ἱστορικούς, εἶναι πιό γόνιμη ἡ προσέγγιση, σύμφωνα μέ τήν ὁποία ἡ Βενετία καί ἡ Ρώμη εἶχαν κοινές ἀντιλήψεις γιά τήν ὀρθή κοινωνική καί θρησκευτική τάξη, καί ἡ Ἱερή Ἐξέταση ἀποτελοῦσε μηχανισμό ὁ ὁποῖος, μέσω ἀμοιβαίων συμβιβασμῶν, ἐξυπηρετοῦσε τά συμφέροντα καί τίς ἀνάγκες τόσο τῆς κοσμικῆς ὥσο καί τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχῆς²³. Συστηματική ἀρχειακή ἐρευνα ἔχει δείξει ὅτι ὁ Paolo Sarpi παρουσίασε μιά διαστρεβλωμένη εἰκόνα τῆς λειτουργίας καί δικαιοδοσίας τῆς Ἱερῆς Ἐξέτασης καί ὅτι τά κείμενά του δέν ἀποτελοῦν ἀξιόπιστο ὁδηγό γιά τά θρησκευτικά πεπραγμένα στή Βενετία.

Αὐτές οἱ παρατηρήσεις ἀποκτοῦν ἰδιαίτερη ἐγκυρότητα, λαμβάνοντας ὑπόψη νεότερες ἐρευνες πού ἔχουν δείξει ὅτι τό βενετικό κράτος, μέσω τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα, εἶχε συστηματικά κινηθεῖ ἐναντίον ὅσων ἐβλεπαν μέ συμπάθεια ἢ εἶχαν ἀσπαστεῖ τίς ἰδέες τῆς Μεταρρύθμισης, ἤδη πρὶν τήν ἐγκαθίδρυση τῆς Ἱερῆς Ἐξέτασης στή Βενετία²⁴. Θά πρέπει ἐδῶ νά τονιστεῖ ὅτι ἀπό τό τέλος τοῦ 15ου αἰ., καί ἰδιαίτερα τό πρῶτο μισό τοῦ 16ου αἰ., παρατηρεῖται μιά συνεχῆ διαδικασία κοινωνικῆς καί ἰδεολογικῆς σκλήρυνσης καί ἐκδήλωση ἀνησυχίας γιά τή δημόσια ἠθική καί τάξη, πού ἐκφράζεται μέ τή συγκέντρωση τῶν

21. Ἡ βιβλιογραφία γιά τόν Sarpi εἶναι πελώρια. Γιά τίς θρησκευτικές πεποιθήσεις τοῦ Sarpi ἀξίζει νά ἀναφερθεῖ ἡ ἀνάλυση τοῦ David Wootton, *Paolo Sarpi. Between Renaissance and Enlightenment*, Καίμπριτζ 1983.

22. A. D. Wright, «Why the Venetian Interdict?», *English Historical Review*, τ. 89, 1974, σ. 534-550.

23. P. Grendler, *The Roman Inquisition*, ὁ.π., σ. 35-36· B. Pullan, *The Jews of Europe*, ὁ.π., σ. 23-25· N. S. Davidson, «Rome and the Venetian Inquisition in the Sixteenth Century», *Journal of Ecclesiastical History*, τ. 39:1, 1998, σ. 16-36.

24. Andrea del Col, «Organizzazione, composizione e giurisdizione dei tribunali dell'Inquisizione romana nella repubblica di Venezia (1500-1550)», π. *Critica Storica*, τ. 25, 1988, σ. 244-294· τοῦ ἴδιου, «L'Inquisizione romana e il potere politico nella repubblica di Venezia (1540-1560)», π. *Critica Storica*, τ. 28, 1991, σ. 189-250.

ἐξουσιῶν στό Συμβούλιο τῶν Δέκα –ὄργανο μέ ἔκτακτες ἀρμοδιότητες σέ κρίσιμες περιστάσεις– καί στίς ὑπηρεσίες δορυφόρους του²⁵. Ἀπό τή δεκαετία τοῦ 1620, ἡ λειτουργία τῆς Ἱερῆς Ἐξέτασης ἀρχίζει νά πλησιάζει στήν εἰκόνα πού προπαγανδίζει ὁ Paolo Sarpi μερικά χρόνια νωρίτερα, καθώς οἱ βενετικές ἀρχές παρεμβαίνουν συχνότερα στό ἔργο τοῦ δικαστηρίου²⁶. Στό ἔργο τῆς ἰδίας τῆς Ἱερῆς Ἐξέτασης παρατηρεῖται χαλαρότητα, καθώς οἱ ποινές γίνονται ἥπιότερες, οἱ ἐβδομαδιαῖες συνεδριάσεις τοῦ δικαστηρίου μειώνονται καί πολλές δίκες μένουν ἀτελεῖς μετά τίς ἀρχικές ἀνακρίσεις. Ἡ δράση τοῦ δικαστηρίου γίνεται περισσότερο διορθωτική καί παιδαγωγική παρά κατασταλτική, ὅπως ἦταν τόν 16ο αἰ. Ἡ ἀπειλή τῆς κοινωνικῆς σταθερότητας πού προερχόταν ἀπό ἀδικήματα τά ὁποῖα συνδέονταν μέ τή Μεταρρύθμιση ἔχει πλέον παρέλθει.

II

Χρησιμοποιώντας δύο ὁλοκληρωμένες δίκες, ἀνάμεσα στίς ὁποῖες μεσολαβεῖ περίπου μισός αἰώνας, τό παρόν ἄρθρο ἐπιδιώκει νά σκιαγραφήσει τή διαδικασία

25. Πά τή διαδικασία συγκέντρωσης ἐξουσιῶν στά χέρια τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα, Gaetano Cozzi, «Authority and Law in Renaissance Venice», J. R. Hale (ἐπιμ.) *Renaissance Venice*, Λονδίνο 1975, σ. 303-308, 317-318, 333-334. Τό Συμβούλιο τῶν Δέκα βγῆκε ἰδιαίτερα ἐνισχυμένο μετά τόν πόλεμο τῆς Λίγκας τοῦ Cambrai, ὅπου ἡ Βενετία κατάφερε νά ἀνακτήσει τίς ἀρχικές ἐδαφικές ἀπώλειες στήν ἐνδοχώρα. Στό ἐσωτερικό τῆς Βενετίας, ὁ κατασταλτικός ρόλος τοῦ Συμβουλίου διαφαίνεται κατά τό τέλος τοῦ 15ου αἰ., ὅταν ἀρχίζει νά διώκει ποινικά τήν ὁμοφυλοφιλία, καί συνεχίζεται αὐξητικά μέχρι τίς ἀρχές τοῦ 17ου αἰ.: Elisabeth Pavan, «Police de mœurs, société et politique à Venise à la fin du Moyen Age», *Revue Historique*, τ. 536, 1980, σ. 241-288· Guido Ruggiero, *The Boundaries of Eros. Sex, Crime and Sexuality in Renaissance Venice*, Ὁξφόρδη 1985, σ. 109-145· Gabrielle Martini, *Il «vitio nefando» nella Venezia del Seicento: aspetti sociali e repressione di giustizia*, Ρώμη 1988, σ. 132-133· N. S. Davidson, «Sodomy in Early Modern Venice», Tom Betteridge (ἐπιμ.), *Sodomy in Early Modern Europe*, Μάντσεστερ 2002, σ. 68. Πάντα στό πλαίσιο τῆς δημόσιας ἠθικῆς, τό Συμβούλιο περνά μιά σειρά νόμων κατά τῆς βλασφημίας, μέ ἀποκορύφωμα τό 1537, ὅταν ἰδρύει τή δικαστική ὑπηρεσία τῶν *Esecutori contro la bestemmia* «γιά τό ξερίζωμα τῆς βλασφημίας»: Gaetano Cozzi, «Religione, moralità e giustizia a Venezia: Vicende della magistratura degli Esecutori contro la bestemmia (secoli XVI-XVII)», π. *Ateneo Veneto*, τ. 29, 1991, σ. 13-23.

26. Μποροῦμε νά διακρίνουμε αὐτή τήν τάση στόν περιορισμένο ἀριθμό ὑποθέσεων πού ἀφοροῦσαν *conversos* ἀπό τήν ἱβηρική χειρόννησο. Τόν 17ο αἰ., ὅταν ἡ παρουσία κρυπτοεβραίων στή Βενετία εἶχε περιοριστεῖ, οἱ βενετικές ἀρχές παρενέβησαν ὑπέρ *conversos* πού ἡ Ἱερή Ἐξέταση προσπαθοῦσε νά δικάσει γιά ἀποστασία. Ὡστόσο, τόν 16ο αἰ., ἰδιαίτερα τά χρόνια 1570-1585, οἱ βενετικές ἀρχές συνεργάστηκαν ἀρμονικά μέ τό δικαστήριο ἐναντίον ὅσων *conversos* προσποιοῦνταν τούς χριστιανούς καί ἐπιχειροῦσαν νά ζήσουν ἔξω ἀπό τό Γκέτο.

σία κατασκευής τοῦ προφίλ τῶν κατηγορουμένων ἀπό τούς κατήγορους καί τούς μάρτυρες, καθώς καί τή δημιουργία ταυτοτήτων, ὅπως ἀναδείχθηκαν κατὰ τή διάρκεια τῆς ἀκροαματικῆς διαδικασίας. Οἱ δύο δίκες παρουσιάζουν κοινά χαρακτηριστικά, καθώς οἱ κατηγορούμενοι ἦταν ἐκχριστιανισμένοι ἐβραῖοι, οἱ βασικές κατήγοροί τους ἦταν οἱ γυναῖκες τους, οἱ κατηγορίες ἔθεταν τούς δικαστές ἐνώπιον τοῦ φάσματος τῆς προσποίησης καί τῆς ἀμφίσημης θρησκευτικῆς ταυτότητας καί οἱ δίκες σταδιακά ἀπομακρύνθηκαν ἀπό τό ἀρχικό πλαίσιο τους καί μετατράπηκαν σέ «οἰκογενειακά δράματα»²⁷.

Καί στίς δύο περιπτώσεις, οἱ καταθέσεις μαρτύρων καί κατηγορουμένων ἀντιμετωπίζονται ὡς στρατηγικές καί ὄχι ὡς διαφανείς ἀφηγήσεις γεγονότων γνησῆς ἀκριβείας. Ἡ ἀξία τῶν καταθέσεων ἔγκειται στό ὅτι ἀνοίγουν ἕνα παράθυρο στόν ἀξιακό κώδικα μέ τόν ὁποῖο ἡ κοινότητα ἔκρινε καί ἀξιολογοῦσε τή συμπεριφορά, καί στούς τρόπους μέ τούς ὁποίους ὁ κυρίαρχος λόγος ἀξιοποιοῦνταν καί ἰδιοποιοῦνταν. Οἱ καταθέσεις τῶν μαρτύρων δέν ἀποτελοῦν οὐδέτερες ἀφηγήσεις, ἀλλά διαμορφώνουν τό πλαίσιο μέσα στό ὁποῖο διεξαγόταν ἡ δίκη, καί, σέ συνδυασμό μέ τήν κατασταλτική δράση τοῦ δικαστηρίου, λειτουργοῦν ὡς δίοδοι ἀνάδειξης καί διοχέτευσης μοτίβων ἀπόκλισης, συμμόρφωσης ἢ φρονηματισμοῦ, δημιουργώντας κατηγορίες ἐτερότητας πρὸς περαιτέρω ἐπεξεργασία ἀπό τό δικαστήριο. Σέ αὐτό τό πλαίσιο, ἡ «φωνή» τοῦ ἀνακρινόμενου ὑποκειμένου ὑφίσταται μόνο ἐντός τῶν ὑπὸ διαμόρφωση κατηγοριῶν ἐτερότητας. Ὡστόσο, καί σέ αὐτή τήν περίπτωση, ἡ «φωνή» τοῦ κατηγορουμένου «Ἄλλου» παραμένει χρήσιμη καί προσεγγίσιμη ἂν ἰδῶθῃ ἀπό συγκεκριμένη ὀπτική, δηλαδή ὅπως ἐπισημαίνει ἡ Lyndal Roper ἀπό τό «πῶς ἄντρες καί γυναῖκες κατασκευάζουν τήν “ἐμπειρία” τους μέσα στή διαλεκτική τῆς ἐξουσίας»²⁸. Ἔτσι, εἴμαστε σέ θέση νά ἀνασύρουμε τή «φωνή» τοῦ κατηγορουμένου, ἡ ὁποία ὑφίσταται ὡς ἄρθρωση ἐνός ἀποσπασματικοῦ «ἀντι-λόγου». Μέσω αὐτοῦ τοῦ «ἀντι-λόγου», ἡ συγκρότηση τῆς ταυτότητας ἀναδεικνύεται σέ μιά «συνειδητή διαδικασία»²⁹. Οἱ καταθέσεις καί ἀνακρίσεις ἀποκοτῶν ἐγκυρότητα καί ἀναλυτική ἀξία μόνο μέσα ἀπό τήν ἱστοριοποίησή τους. Μιά μικρο-ἀναλυτικῆς φύσης ἱστοριοποίηση καθιστᾷ μέ τή σειρά τῆς ἀνιχνεύσιμης τῆς διαδικασίας πειθάρχησης³⁰.

Ἡ πρώτη δίκη ξεκίνησε τόν Ἀπρίλιο τοῦ 1578, μέ τήν καταγγελία τοῦ Antonio Moretto ἐναντίον τοῦ Odoardo Dies, πρώην ἐβραίου μέ τό ὄνομα Isaac Salvarico³¹. Σύμφωνα μέ τήν καταγγελία, ὁ κατηγορούμενος ἀπαγόρευε στή γυναῖκα του νά ἐξομολογηθεῖ καί νά κοινωνήσει, βλαστημοῦσε τόν θεό, ἀρνιόταν ὅτι ὁ Χριστός εἶναι ὁ μεσσίας, ἀποκαλώντας τόν «μπάσαρδο», καί βλαστημοῦσε τούς παπᾶδες καί τούς μοναχοὺς. Τό ἐβραϊκό παρελθόν τοῦ κατηγορουμένου κατεῖχε κεντρική θέση στή ρητορική τῆς καταγγελίας, καθώς ὁ Moretto φρόντισε ἀμέσως νά πληροφορήσει τό δικαστήριο ὅτι ὁ Dies εἶναι πρώην ἐβραῖος, πού πρὶν ἀπό χρόνια εἶχε ἐκχριστιανιστεῖ στή Βενετία. Ἡ συμπεριφορά τοῦ κατηγορουμένου ἐμφανῶς συνδεόταν μέ τούς κρυπτο-εβραϊκοὺς δεσμούς του, καθώς, σύμφωνα μέ τόν κατήγορο, «Αὐτός [ὁ Odoardo Dies] ἔχει ἀδελφία καί ἀδελφές ἐβραῖες στήν Τρίπολη καί ἡ σκέψη του εἶναι νά πάει στήν Τρίπολη γιά νά γίνει ἐβραῖος καί νά πάρει μαζί του τή γυναῖκα του». Τέλος, ἀπαντώντας στόν ἱεροεξεταστή, ὁ κατήγορος τόνισε τόν τρόπο πού ἡ ἀποκλίνουσα συμπεριφορά τοῦ Dies διαμόρφωσε τίς μεταξύ τους σχέσεις: «Ἐρωτηθεῖς ἂν εἶναι ἐχθροί, ἀπάντησε: ὄχι, τόν θεωροῦσα ἐξαιρετο χριστιανό καί ἔτρωγα καί ἔπινα μαζί του, ἀλλά, μαθαίνοντας ἀπό τή γυναῖκα του αὐτά τά πράγματα πού εἶπα παραπάνω, πῆγα στόν ἐξομολογητή μου, ὁ ὁποῖος μοῦ ὑπέδειξε ὅτι πρέπει νά ἔλθω νά τόν καταγγείλω»³². Κλείνοντας μέ τήν ἀναφορά στόν ἐξομολογητή, ὁ Moretto ἐνίσχυε τήν καταγγελία του, ἐκμεταλλευόμενος τή βαρύτητα τῆν ὁποία ἡ μετα-Τριδεντική Ἐκκλησία, ἤδη ἀπό τό 1550, εἶχε προσδώσει στήν ἐξομολόγηση, γιά τή δίωξη τῶν αἱρέσεων³³.

Ἡ σύντομη αὐτή καταγγελία, παρότι δέν ἔκανε ἀναφορές σέ ἄλλους μάρτυρες πού θά μπορούσαν νά τήν ἐπιβεβαιώσουν, φαίνεται ὅτι ἔπεισε τό δικαστήριο, καθώς διέταξε τή σύλληψη καί φυλάκιση τοῦ κατηγορουμένου. Ἀλλωστε, τή δεκαετία τοῦ 1570 τό δικαστήριο ἦταν ιδιαίτερα εὐαίσθητο σέ καταγγελίες πού παρέπεμπαν σέ κρυπτο-εβραϊκοὺς δεσμούς. Χωρίς ἄλλους μάρτυρες, ἡ ἐξέταση στράφηκε στή γυναῖκα τοῦ Odoardo Dies, Susanna van der Blum ἀπό τή Φλάνδρα. Στή μακροσκελή της κατάθεση, ἡ Susanna ἔσπευσε νά ἐπιβεβαιώσει κάποιες ἀπό τίς βασικές κατηγορίες ἐναντίον τοῦ ἄντρα της: Ἀπό μόνη της πρόσθεσε: Τήν περασμένη Σαρακοστή, τή Μεγάλη Ἑβδομάδα, νομίζω ἦταν τήν Παρασκευή ἢ τό Μεγάλο Σάββατο, ἤμουν ἐτοιμοθάνατη καί, ζητώντας νά ἐξομολογηθῶ, ὁ ἄντρας μου φώναξε τόν ἐξομολογητή, ἔναν ἀπό τούς παπᾶδες τοῦ San Geremia. Πρὶν ὅμως ἔρθε ὁ ἐξομολογητής, ἤρθε στό σπίτι ὁ Odoardo (...) καί κάθισε κοντά στό κρεβάτι μου καί μοῦ εἶπε: «Susanna, θέλω νά σᾶς πῶ ἕνα μυστικό ἀλλά θέλω νά μοῦ ὑποσχεθεῖτε μέ ὄρκο ὅτι θά κάνετε ὅπως θά σᾶς πῶ». Καί ἐγώ τοῦ

27. Γιά μιά συνοπτική παρουσίαση τῶν δύο δικῶν, B. Pullan, *The Jews of Europe*, ὁ.π., σ. 106-107, 278, 305-307.

28. Lyndal Roper, *Oedipus and the Devil. Witchcraft, Sexuality and Religion in Early Modern Europe*, Λονδίνο 1994, σ. 55.

29. Ronald Weissman, «The Importance of Being Ambiguous: Social Relations, Individualism, and Identity in Renaissance Florence», Susan Zimmerman - Ronald Weissman (ἐπιμ.), *Urban Life in the Renaissance*, Newark 1989, σ. 269-280.

30. Wolfgang Reinhard, «Disciplinamento sociale, confessionalizzazione, modernizzazione», Paolo Prodi (ἐπιμ.), *Disciplina dell'anima, disciplina del corpo e disciplina della società tra medioevo ed età moderna*, Μπολόνια 1994, σ. 101-123.

31. Ὁ φάκελος μέ τό χειρόγραφο τῆς δίκης βρίσκεται στό ASV, SU, b. 43. Ὡστόσο, ἐδῶ θά χρησιμοποιηθεῖ στή μορφή πού ἔχει ἐκδοθεῖ στό *Processi (1571-1580)*, σ. 89-100.

32. *Processi (1571-1580)*, σ. 89-90.

33. Καθολικοὶ μεταρρυθμιστές, μέ ἡγετική φυσιογνωμία τόν ἀρχιεπίσκοπο τοῦ Μιλάνου Carlo Borromeo, τοποθέτησαν τήν ἐξομολόγηση στό ἐπίκεντρο τῶν ἰδεωδῶν τῆς Ἀντιμεταρρύθμισης, ἀπατώντας τήν ἐξονυχιστική ἐξέταση τῶν πιστῶν. Σύμφωνα μέ κάποιους ἱστορικούς, ἡ νέα θέση τῆς ἐξομολόγησης συνέβαλε ἀποφασιστικά στή δημιουργία μιᾶς κοινωνίας βασισμένης στήν ὁμολογιακότητα: Adriano Prosperi, «L'inquisitore come confessore», Paolo Prodi, *Disciplina dell'anima*, ὁ.π., σ. 187-224.

είπα ότι δεν ήθελα ούτε να υποσχεθώ ούτε να όρκιστώ, μέχρι να μάθω για ποιά πράγμα ήταν και ότι αν ήταν κάτι με τη διαθήκη μου δεν έπρεπε να ανησυχώ, γιατί όλα μου τὰ υπάρχοντα θά ήταν δικά του. Αλλά αυτός μου είπε: «Είμαι σίγουρος για τη διαθήκη, αλλά αυτό είναι άλλο ζήτημα». Και έτσι μου είπε: «Susanna, πρόσχε τη σωτηρία της ψυχής σου με αυτό που θά κάνεις. Μην πιστεύεις στον Χριστό γιατί δεν είναι ο πραγματικός μεσσίας».

Σέ άλλο σημείο της κατάθεσης, η Susanna συνέχισε στο ίδιο ύφος: Μιά άλλη φορά, πέντε μέ ξει μέρες άφóτου έξομολογήθηκα, ό Odoardo μου είπε στα φλαμανδικά: «Susanna, φροντίστε για τη σωτηρία και την ψυχή σας, μην πιστεύετε στο Χριστό, γιατί θα πάτε στην κόλαση και είναι κακό πράγμα να είστε χριστιανή». Και εγώ του έβαλα τς φωνές: «Διαβολέμενε, φύγετε από μπροστά μου και μην μέ ξαναπλησιάσετε»³⁴.

Άπό τη μεριά του, ό ιεροεξεταστής έδειχνε να μην άρκείται μόνο στην άμηση έπιβεβαίωση της Susanna για τό έβραϊκό παρελθόν του κατηγορουμένου: Έρωτηθείσα αν γνωρίζει ότι αυτός ό Odoardo έχει άδελφια ή άδελφές, άπάντησε: Άπ' ό,τι μου έχει πει, έχει μόνο μία άδελφή στην Τρίπολη της Συρίας, ή όποία είναι έβραία και εγώ δεν γνώριζα ότι αυτός ό Odoardo ή κάποιος από τούς δικούς του ήταν ή είναι έβραϊός πριν έρθω στη Βενετία, γιατί αν οι δικοί μου τό ήξεραν, δεν θα μέ είχαν δώσει για γυναίκα του.

Ό ιεροεξεταστής έπιχείρησε να έξιχνιάσει την πιθανή κρυπτοεβραϊκή ζωή του κατηγορουμένου πίσω από τό χριστιανικό προσωπείο με έναν κύκλο έρωτήσεων, που άφορούσαν την πιθανή θρησκευτική άπόκλιση του, όχι μόνο ως προς τὰ λεγόμενά του, αλλά και ως προς την κοινωνική συμπεριφορά του σχετικά με την τέλεση ή μη τών άπαράιτων θρησκευτικών καθηκόντων: «Έρωτηθείσα αν ό Odoardo ό σύζυγός της συναναστρέφεται με έβραίους, αν τούς έχει φέρει στο σπίτι ή αυτός έχει πάει στο Γκέτο για φαγητό ή στη συναγωγή μαζί τους». «Έρωτηθείσα αν ό Odoardo ένίστε ψέλνει ή αν άπαγγέλλει τό Ave Maria ή τό ροζάριο». Η άκόλουθη στιχομυθία είναι ένδεικτική του τρόπου με τόν όποιο τόσο ό ιεροεξεταστής όσο και ή μάρτυρας έξελάμβαναν τη θρησκευτική ταυτότητα, αλλά και του τρόπου με τόν όποιο ή Susanna άντιλαμβάνόταν τη θρησκευτική διαφορά: «Έρωτηθείσα αν ό Odoardo γιορτάζει τό Σάββατο κατά τὰ έθιμα τών έβραίων ή κάποιες άλλες από τς γιορτές τους, άπάντησε: Όχι πατέρα, άντίθετα αυτός την ήμέρα του Σαββάτου έκανε ψώνια και έκανε δουλειές στο σπίτι, έπίσης έτρωγε χοιρινό κρέας, χέλια, στρείδια και άλλα φαγητά, όπως έμεις οι άλλοι χριστιανοί»³⁵.

Η Susanna δεν κατέθεσε καινούργια ένοχοποιητικά στοιχεία έναντίον του άντρα της. Μάλιστα, σε κάποιες εύθειες έρωτήσεις του ιεροεξεταστή έδωσε υπερασπιστικές άπαντήσεις, όπως για παράδειγμα: «Έρωτηθείσα αν αυτός προσπάθησε να την πάρει στη Συρία για να την κάνει να Ιουδαίσει, άπάντησε: Πατέρα όχι, απλά προσπαθούσε να μέ πάει εκεί»³⁶. Όσοόσο, σε διάφορα σημεία της κατάθεσής της φρόντιζε να συντηρεί τς κατηγορίες έναντίον του Odoardo, άφήνοντας ύπονοούμενα για τό παρελθόν του, ιδιαίτερα σε σχέση με τό γάμο τους, που, όπως θά φανεί, άποτέλεσε τόν βασικό άξονα της διένεξης κατά τη διάρκεια της δίκης. Η Susanna έπιχείρησε να πείσει τό δικαστήριο ότι

άγνοούσε τό έβραϊκό παρελθόν του άντρα της. Πά παράδειγμα: Της έλέχθη: Δεδομένου ότι αυτός ό Odoardo ποτέ δεν έχει δείξει μέ κάποιο τρόπο ότι ήταν έβραϊός, πώς λοιπόν γνωρίζετε ότι ήταν έβραϊός; Άπάντησε: Δέν τό γνώριζα, παρά μόνο άφóτου μπήκε στη φυλακή για χρέη και μου τό είπε κάποιος έβραϊός, ό Ioseph, που μένει στο Γκέτο, κοντά στην πύλη και φοράει κίτρινο σκούφο, ό όποιος μου είπε έπίσης ότι ό Odoardo έγινε χριστιανός έξαιτίας τών πολλών χρεών που είχε όταν ήταν έβραϊός³⁷.

Χωρίς άλλους μάρτυρες για έξεταση, ό κατηγορούμενος κλήθηκε να παρουσιαστεί ένώπιον του δικαστηρίου, άφου είχε ήδη εκτίσει κάποιους μήνες φυλάκισης. Ό Odoardo, χωρίς δισταγμό, άναγνώρισε τόν Antonio Moretto και τη Susanna ως τούς υπεύθυνους για τη φυλάκιση και τη δίκη του, και έπιχείρησε να άνασκευάσει τς κατηγορίες, άπαξιωνοντας τό κύρος τών δύο μαρτύρων. Άναφερόμενος στη γυναίκα του άποκάλυψε τό παρελθόν της στη Φλάνδρα: Όταν την πήρα, όλοι έλεγαν ότι ήταν πόρνη, πράγμα που μπορώ να άποδείξω. Και εγώ σαν νέος έπιασα φιλίες μαζί της και τη συντηρούσα για δύο χρόνια μέ δικά μου έξοδα και ζώντας έτσι σε θανάσιμο άμάρτημα και, βλέποντας ότι ό έξομολογητής μου δεν ήθελε να μου δώσει άφεση, άποφάσισα να την πάρω. Έτσι είναι δώδεκα χρόνια που την πήρα για γυναίκα μου εκεί στη Φλάνδρα, και άλλα δύο χρόνια που τη συντηρούσα, είναι δεκατέσσερα χρόνια³⁸.

Σέ άλλο σημείο της δίκης, χρησιμοποιώντας τό «άνήθικο» παρελθόν της Susanna, έπιχείρησε να καταρρίψει την κατηγορία για όσα ύποτίθεται ό ίδιος είχε πει όταν ή γυναίκα του ήταν άρρωστη: «Η σκέψη μας κακής και άπιστης γυναίκας είναι όπως και ή ίδια»³⁹. Πά να καταδείξει τό χαρακτήρα της Susanna, άποκάλυψε την άνηθικότητα κάποιων γυναικών με τς όποιες αυτή συναναστρεφόταν στη Βενετία και είχαν άναφερθεί από τη Susanna ως μάρτυρες έναντίον του, χωρίς όμως ποτέ τό δικαστήριο να τς βρει για να τς άνακρίνει: Έρωτηθείς αν γνωρίζει την κυρία Maria από την Ισπανία που συνήθιζε να πηγαίνει σπίτι τον και αν τη θεωρεί έντιμη γυναίκα, άπάντησε: Την έχω για ρονφιάνα και πολλές φορές ήθελα να τη διώξω από τό σπίτι και να τη δείρω, αλλά ή γυναίκα μου δεν ήθελε να φύγει από τό σπίτι, γιατί είχαν συνεννοηθεί να φέρουν στο σπίτι κάποιον Francesco d'Erede, ισπανό στρατιώτη στη Φλάνδρα, ό όποιος είχε φτάσει μέχρι τη Φλάνδρα για να μέ καταδιώξει για να εύχαριστήσει τη γυναίκα μου. Και γι' αυτό είμαι άντίθετος στο να έξεταστεί έναντίον μου. Έπίσης, είμαι άντίθετος σε κάποια κυρία Anna, ισπανίδα, που μένει στο στενό Masena στα δύο γεφύρια και, αν ρωτήσετε όλους στη γειτονία της, θά σάς πουν ότι είναι μία ποντάνα που τό έχει σκάσει από τόν άντρα της με τη βοήθεια του έραστή της γιατί είναι φιλενάδα ενός άλλου ισπανού, που είναι φίλος του d'Erede⁴⁰.

Στη συνέχεια, ό Odoardo παρουσίασε τόν Antonio Moretto ως έπαγγελματικό του αντίπαλο, που προσπαθούσε να του κλέψει έμπορεύματα που είχε φέρει από τη Φλάνδρα και βρίσκονταν στο τελωνείο της Βενετίας, και έρωτικό αντίζηλο για την καρδιά της «άπιστης» Susanna. Έξαιτίας τους ό κατηγορούμενος είχε βρεθεί στη φυλακή πριν

34. *Processi (1571-1580)*, σ. 91-2, 93.

35. στο ίδιο, σ. 91, 93, 94.

36. στο ίδιο, σ. 91.

37. στο ίδιο, σ. 94.

38. στο ίδιο, σ. 95.

39. στο ίδιο, σ. 99.

40. στο ίδιο.

κατηγορηθεῖ στήν Ἱερή Ἐξέταση: «Βλέποντας αὐτός ὁ Moretto, πού ἦταν μεσίτης, ὅτι εἶχα κάποια δέματα μέ ὑφάσματα, συνεννοεῖται μέ τή γυναῖκα μου καί μέ μπλέκει μέ τούς *Sopraconsoli* καί μέ βάζει στή φυλακή»· «αὐτός ὁ Antonio Moretto μοῦ ἔχει πει ὅτι θέλει νά μοῦ πάρει τή γυναῖκα καί τήν περιουσία καί νά μέ κάνει νά σαλπίσω στή φυλακή»... Σύμφωνα μέ τόν Odoardo, ἀφοῦ κατάφερε νά σώσει τά ἐμπορεύματά του ὅσο ἦταν στή φυλακή, οἱ δύο δίδωκτες του κατέφυγαν στήν Ἱερή Ἐξέταση γιά νά τόν ἐξολοθρεύσουν. Κατέθεσε ὅτι ὅταν ἦταν στή φυλακή, ὁ Moretto τοῦ πρότεινε: «Ἀκύρωσε τήν κατάσχεση τῶν ὑφασμάτων καί οὔτε ἐγώ οὔτε ἡ γυναῖκα σου θά καταθέσουμε ἐναντίον σου στήν Ἱερή Ἐξέταση»⁴¹.

Παράλληλα μέ τήν προσπάθεια ἀπαξίωσης τῶν κατηγορῶν του, ὁ Odoardo ἀναδείκνυε τόν ἑαυτό του ὡς καλό καθολικό. Μέ αὐτό τό στόχο διηγήθηκε τούς λόγους γιά τούς ὁποίους ἀναγκάστηκε νά ἐγκαταλείψει τή Φλάνδρα καί νά καταφύγει στή Βενετία λίγους μήνες πρὶν ἀπό τή δίκη του. Παρουσίασε τόν ἑαυτό του ἀναμειγνύμενο στίς διαμάχες μεταξύ προτεσταντῶν καί καθολικῶν στίς Κάτω Χῶρες, καί ὑποστήριξε ὅτι προσέφερε καταφύγιο σέ καθολικούς ἱππότες. Πιά αὐτή τή δράση του, φοβούμενος τίς διώξεις τῶν προτεσταντῶν, ἔφυγε γιά τή Βενετία. Εἶναι ἐνδιαφέρων ὁ τρόπος πού ὁ Odoardo, παρουσιάζοντας τόν ἴδιο ὡς καλό καθολικό, ἀναφερόταν στούς καθολικούς ὡς χριστιανούς, ἐνῶ στούς προτεσταντές ὡς λουθηρανούς: «καί ἔτσι, ἐπειδὴ γνώριζαν οἱ λουθηρανοὶ ὅτι εἶχα προστατεύσει χριστιανούς στό σπίτι μου, δέν ἤθελα πιά νά μένω σέ χώρα λουθηρανῶν»...⁴².

Στό ἴδιο πλαίσιο παρουσίας τῆς σταθερῆς καί εἰλικρινοῦς προσήλωσης του στή νέα θρησκεία του, ὁ Odoardo ἐξέθεσε τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἐκχριστιανίστηκε: «Ἐπίσης, θέλω νά δείξω ὅτι ἄφησα ὅλη τήν περιουσία μου καί ἦρθα γυμνός στό ἅγιο βάπτισμα καί ἔβαλα τήν ἐβραία γυναῖκα μου, τήν κυρία Zogia, κόρη τοῦ Gratian Levi, στή γυναικεία φυλακή τοῦ San Marco γιά σαράντα μέρες γιά νά γίνει χριστιανή. Καί βλέποντας ὅτι ἐκείνη δέν ἤθελε νά γίνει χριστιανή, τήν ἄφησα καί ἔγινε χριστιανός»⁴³. Μέ τήν ἀναφορά στήν ἐγκατάλειψη τῆς περιουσίας του ἐπιχείρησε νά ξεδιαλύνει τίς ὁποιες ἀμφιβολίες τοῦ δικαστηρίου γιά τίς προθέσεις του ὅταν ἔγινε χριστιανός.

Μία ἀπό τίς ἀνησυχίες τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν τῆς Ἀντιμεταρρύθμισης στήν Ἱταλία σχετικά μέ τόν ἐκχριστιανισμό τῶν ἐβραίων ἀφοροῦσε τά κίνητρα τῶν ἐπίδοξων ἐξωμοτῶν: κατά πόσο, δηλαδή, τούς ὠθοῦσαν λόγοι ὑλικῆς καί κοινωνικῆς ἐξασφάλισης, ἰδιαίτερα γιά ὅσους προέρχονταν ἀπό τά φτωχά στρώματα τῶν Γκέτο τῶν ἰταλικῶν πόλεων, καί ὄχι ἡ ἀγνή ἀναγνώριση τῆς χριστιανικῆς ἀλήθειας, ὅπως ἡ μετα-Τριδεντινὴ καθολικὴ Ἐκκλησία ὁραματιζόταν. Οἱ δωρεές πού συνόδευαν τή βάπτισμα ὅσων ἐκχριστιανίζονταν καί ἡ χορήγηση ἀπὸ τήν Ἐκκλησία πιστοποιητικῶν πού ἐπέτρεπαν τήν ἐπατεία ἀποτελοῦσαν ἰσχυρὸ κίνητρο ἐκχριστιανισμοῦ. Συχνή ἦταν ἡ παρουσία ἐνώπιον τῶν

ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν φτωχῶν ἐκχριστιανισμένων ἐβραίων πού κατηγοροῦνταν γιά πολλαπλές βαπτίσεις σέ διάφορες ἰταλικές πόλεις, ἓνα ἀδίκημα πού ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰ. ἐπέσει βαριές τιμωρίες, ὅπως καταδίκη στίς γαλῆρες γιά μεγάλο χρονικὸ διάστημα.

Τονίζοντας ὅτι ἐγκατέλειπε τήν περιουσία του γιά νά ἐκχριστιανιστεῖ, ὁ Odoardo ἐναρμόνιζε τήν ἀπόφασή του μέ τὰ πρότυπα τῆς Ἐκκλησίας. Στὴν πράξη, βέβαια, οἱ ἐβραῖοι πού ἀποφάσιζαν νά προσχωρήσουν στοῦ Χριστιανισμοῦ δέν ἦταν ὑποχρεωμένοι νά ἀποχωριστοῦν τήν περιουσία τους. Μάλιστα, στή Βούλα *Cupientes iudaeos* τοῦ πάπα Παύλου Γ', τό 1542, γινόταν ἰδιαίτερη ἀναφορά στοῦ ὅτι οἱ ἐκκλησιαστικὲς ἀρχές ἔπρεπε νά στηρίζουν ὅσους ἐκχριστιανισμένους ἐβραίους ἐμπλέκονταν σέ διαμάχες μέ τίς ἐβραϊκές κοινότητες καί τίς οἰκογένειές τους γιά νά ἀνακτήσουν τίς περιουσίες τους⁴⁴. Τὰ μόνα περιουσιακὰ στοιχεῖα πού δέν ἐπιτρεπόταν νά διατηρήσει κάποιος ἐκχριστιανισμένος ἐβραῖος ἦταν κέρδη ἀπὸ τοκογλυφία. Εἶναι λοιπὸν πιθανό ὅτι ὁ Odoardo προσήλθε στοῦ βάπτισμα χωρὶς περιουσία, γιατί ὡς ἐβραῖος ἀσχολοῦνταν μέ τραπεζικὲς δουλειές.

Στό ἴδιο πλαίσιο ἐναρμόνισης μέ τὰ πρότυπα τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἦταν ἡ ἀναφορά τοῦ Odoardo στήν ἀνεπιτυχή προσπάθεια νά ἐκχριστιανίσει τήν πρώτην ἐβραία γυναῖκα του. Μετά τὰ μέσα τοῦ 16ου αἰ., ἡ Ἐκκλησία στήν Ἱταλία ἔδειχνε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιά τόν ἐκχριστιανισμό ὁλόκληρων ἐβραϊκῶν οἰκογενειῶν, ἀφότου κάποιο μέλος εἶχε ἐκδηλώσει τήν ἐπιθυμία νά βαπτιστεῖ. Αὐτὴ τήν πολιτικὴ τῆς καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀντανάκλωσε ἡ σημαντικὴ νομικο-θεολογικὴ πραγματεία *De Iudeis et Aliis Infidelibus* τοῦ νομικοῦ Marquardus de Susannis ἀπὸ τό Udine, πού ἐκδόθηκε στή Βενετία τό 1558⁴⁵. Ἡ Ἱερή Ἐξέταση ἐνδιαφερόταν γιά τόν ἐκχριστιανισμό τόσο ἐβραϊκῶν οἰκογενειῶν ἀπὸ τὰ Γκέτο τῶν ἰταλικῶν πόλεων ὅσο καί οἰκογενειῶν *marranos* ἀπὸ τήν Ἰβηρικὴ, πού ζοῦσαν ἐκτός τῶν Γκέτο προσποιούμενοι τούς χριστιανούς⁴⁶.

44. Βλ. τήν περίπτωση τοῦ πρώην ἐβραίου Paolo Gradenigo τό 1610, πού στή μακροχρόνια δικαστικὴ διαμάχη μέ ἐβραίους ἀπὸ τό βενετικὸ Γκέτο εἶχε τὴ στήριξη τοῦ Οἴκου τῶν Κατηγορουμένων: Gaetano Cozzi, «Società Veneziana, Società Ebraica», Gaetano Cozzi (ἐπιμ.), *Gli ebrei a Venezia, secoli xiv-xviii*, Μιλάνο 1987, σ. 359.

45. Kenneth Stow, «Church, Conversion, and Tradition: The Problem of Jewish Conversion in Sixteenth Century Italy», *Dimensioni e problemi della ricerca storica*, τ. 2, 1996, σ. 25-34.

46. Δύο φορές ἡ βενετικὴ Ἱερή Ἐξέταση ἔστρεψε τίς προσπάθειές της στὸν ἐκχριστιανισμό ἐβραϊκῶν οἰκογενειῶν. Τό 1558, τό δικαστήριό κατέληξε σέ μιὰ ἐκβιαστικὴ συμφωνία μέ τόν Gian Giacomo de Fedeli, ντόπιο προσήλυτο, κατηγορούμενο γιά ἀνελικρινὴ ἐκχριστιανισμό, νά προσπαθήσει νά ἐκχριστιανίσει τήν ἐβραϊκὴ οἰκογένειά του γιά νά γλιτώσει ἐπικείμενη τιμωρία: *Processi (1548-1560)*, σ. 267-315. Ἀντίστοιχη πολιτικὴ ἀκολούθησε τό δικαστήριό στή μακροχρόνια ὑπόθεση πού ξεκίνησε τό 1585 ἐναντίον τῆς οἰκογένειας De Nis. Οἱ De Nis, προερχόμενοι ἀπὸ τήν Πορτογαλία, ὅπου εἶχαν ἐκχριστιανιστεῖ βίαια, ζοῦσαν προσωρινά

41. στό ἴδιο, σ. 96, 97. Ἡ ὑπερησία τῶν *Sopraconsoli* ἀσχολοῦνταν μέ ὅσους δέν μποροῦσαν νά πληρώσουν τὰ χρέη τους.

42. στό ἴδιο, σ. 95-96.

43. στό ἴδιο, σ. 98.

Καθώς βέβαια συχνά κάποιος από τούς συζύγους αρνιόταν νά δεχτεῖ τόν ἐκχριστιανισμό, οἱ ἐκκλησιαστικές ἀρχές ἐπικεντρώνονταν στή βάπτισή τῶν παιδιῶν καί ἰδιαίτερα τῶν νηπίων. Σέ ἀρκετές περιπτώσεις, στή Βενετία, ἡ ἐβραϊκή κοινότητα μπλέχτηκε σέ μακροχρόνιες δικαστικές διαμάχες μέ τίς ἐκκλησιαστικές ἀρχές, ἰδιαίτερα τόν Οἶκο τῶν Κατηγομένων (*Casa dei Catecumeni*), γιά ἀνήλικους πού εἶχαν βαπτιστεῖ μέ ἢ χωρίς τή θέληση τῶν γονιῶν τους⁴⁷.

Τά στοιχεῖα πού ἐνσωμάτωσε στήν κατάθεσή του ὁ Odoardo, μετατρέποντας τήν σέ βάρος του καταγγελία γιά θρησκευτική παραβατικότητα σέ «οἰκογενειακό δράμα» καί φέροντας τό δικαστήριο ἐνώπιον τῆς ὑποψίας ὅτι χρησιμοποιεῖται ὡς μέσο διευθέτησης ἐνδοσυζυγικῶν διενέξεων, ἀποδείχτηκαν πετυχημένα. Λίγες μέρες μετά τήν ἀνάκριση, ἡ Ἱερή Ἐξέταση διέταξε τήν ἀπελευθέρωση τοῦ Odoardo μέ χρηματική ἐγγύηση, μέ τόν ὅρο ὅτι δέν θά φύγει ἀπό τή Βενετία καί θά παρουσιάζεται μιά φορά τήν ἐβδομάδα στό δικαστήριο. Σύντομα, τό δικαστήριο προχώρησε στήν ἀκύρωση τῆς ἐγγύησης καί τῶν περιορισμῶν⁴⁸.

Ἀνεξάρτητα ἀπό τήν ἐκβαση τῆς δίκης, εἶναι δύσκολο νά διαπιστωθεῖ, ὅπως ἄλλωστε καί στήν πλειονότητά τῶν δικῶν, κατά πόσο ἡ ρητορική τῶν ἐναγόντων ἢ τοῦ κατηγορουμένου εἶχε κάποια ἀντικειμενική βάση. Ὡστόσο, ἡ τυχαία ὑπαρξη τῆς διαθήκης τῆς Susanna ρίχνει κάποιο φῶς στήν ὑπόθεση, ἐπιβεβαιώνοντας μέ ἐπιφύλαξη τή ρητορική τοῦ Odoardo ὅτι ἡ γυναίκα του ἐπιχείρησε μέσω τῆς Ἱερῆς Ἐξέτασης νά ἀπαλλαχθεῖ ἀπό αὐτόν⁴⁹. Στίς 23 Μαρτίου 1578, πιθανῶς ὅταν ἦταν ἄρρωστη, ἡ Susanna ὑπαγόρευσε τή διαθήκη της, μέ τήν ὁποία μοναδικό κληρονόμο καθιστοῦσε τόν Odoardo καί ἄφηκε ἕνα χρηματικό

στή Βενετία, πρίν περάσουν στήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία, ὅπως τουλάχιστον ὑποστήριξαν στή δίκη. Εἶχαν ἐπιλέξει νά μείνουν ἔξω ἀπό τό Γκέτο, προσποιούμενοι τούς χριστιανούς, μέχρι πού κάποιοι γείτονές τους τούς κατήγγειλαν στόν ἐνοριακό ἱερέα γιά ἑλλειπή τήρηση σωστής χριστιανικῆς συμπεριφοράς. Ἐχοντας στόχο ὄχι τήν τιμωρία τῶν κατηγορουμένων γιά κρυπτοεβραϊσμό ἀλλά τόν φρονηματισμό καί τήν ἐπαναφορά τους στό ποίμνιο, ἡ Ἱερή Ἐξέταση ἐκβίασε τόν Felipe de Nis, ἄλλως λεγόμενο Salomon Marco, νά φέρεי πίσω τήν οἰκογένειά του ἀπό τή Θεσσαλονίκη, ὅπου εἶχαν καταφύγει, καί νά ἀποδεχτοῦν τήν ἐπιστροφή στό χριστιανισμό: *Processi (1585-1589)*, σ. 79-164.

47. Pier Cesare Ioly Zorattini, «Battesimi «Invitis Parentibus» nella Repubblica di Venezia durante l'età moderna: i casi padovani», Michele Luzzati κ.ά. (ἐπιμ.), *Ebrei e cristiani nell'Italia medievale e moderna: conversioni, scambi, contrasti*, Ρώμη 1988, σ. 171-182· Benjamin Ravid, «The Forced Baptism of Jewish Minors in Early-Modern Venice», *Italia. Studi e ricerche sulla storia, la cultura e la letteratura degli ebrei d'Italia*, τ. 13-14, 2001, σ. 259-301.

48. *Processi (1571-1580)*, σ. 100.

49. Σύμφωνα μέ τόν Andrea Del Col, μόνο ἡ ὑπαρξη ἐξωδικαστικῶν πηγῶν καθιστᾷ σέ κάποιο βαθμό τίς ἱεροεξεταστικές δίκες ἀξιολογήσιμες ὡς πρός αὐτό πού πραγματικά συνέβη: *L'Inquisizione nel patriarcato e diocesi di Aquileia, 1557-1559*, Τεργέστη 1998, σ. clxxviii-ix.

ποσό καί εἶδη ρουχισμοῦ στή φίλη της Maria, κατά πάσα πιθανότητα τό ἴδιο πρόσωπο πού ἀργότερα στήν κατάθεσή της ἀνέφερε ὡς μάρτυρα ὑπέρ της καί ὁ Odoardo κατηγορήσε ὅτι συνωμοτοῦσε ἐναντίον του μαζί μέ τή γυναίκα του. Σύντομα, ὁμως, στίς 10 Ἀπριλίου, δύο μέρες πρίν ἀπό τήν καταγγελία ἐναντίον τοῦ Odoardo, καί ἐνῶ αὐτός ἦταν ἤδη στή φυλακή γιά τίς ἐμπορικές δοσοληψίες του, ἡ Susanna ἄλλαξε τή διαθήκη της. Αὐτή τή φορά καθιστοῦσε τά ἀδελφία της κληρονόμους τῆς περιουσίας της στή Φλάνδρα καί κάποιους βενετούς φίλους της, ἀνάμεσα στούς ὁποίους ἦταν ὁ νοτάριος πού συνέταξε τή διαθήκη καί ὁ Antonio Moretto, κληρονόμους τῶν περιουσιακῶν στοιχείων πού βρισκόνταν στή Βενετία καί τό Τορίνο καί διατηροῦσε ὅ,τι εἶχε ἀφήσει προηγουμένως στή φίλη της Maria. Καμιά ἀναφορά ὁμως δέν γινόταν στό σύζυγό της Odoardo Dies⁵⁰.

Τό ἴδιο κλίμα βρισκόμαστε νά ἐπικρατεῖ καί στή δίκη ἐναντίον τοῦ Giovanni Battista Bonaventura, ἄλλως λεγόμενου Abraam Vita, πού ἔλαβε χώρα τό 1632. Ὁ κατηγορούμενος ἦταν μεσίτης μουσουλμάνων ἐμπόρων ἀπό τήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία πού ἐμπορεύονταν στή Βενετία, χωρίς νά εἶναι ξεκάθαρο ἂν μπήκε στό ἐπάγγελμα ἀφότου ἐκχριστιανίστηκε⁵¹. Καταγόταν ἀπό ἐβραϊκή οἰκογένεια τῆς Δαμασκού. Σέ μικρή ἡλικία,

50. Ἡ διαθήκης ἔχουν ἐκδοθεῖ στό Wilfrid Brulez, *Marchands Flamands à Venise*, τ. 1 (1568-1605), Βρυξέλλες-Ρώμη 1965, σ. 8-9.

51. Ὁ Giovanni Battista Bonaventura ἀνταποκρίνεται στό προφίλ τῶν μεσιτῶν μουσουλμάνων ἐμπόρων πού δροῦσαν στή Βενετία ἀπό τά τέλη τοῦ 16ου αἰ., ὅπως τούς περιέγραφε μέ ἀρνητική διάθεση ἡ βενετική ἐπιτροπή ἐμπορίου (*Cinque Savi alla mercanzia*), ὡς «ἀνθρώπους χαμηλῆς ἠθικῆς στάθμης, γιά τούς ὁποίους, ἂν καί ἔχουν γίνει χριστιανοί ἀπό μουσουλμάνοι ἢ ἐβραῖοι, γνωρίζουμε λίγα πράγματα»: Giorgio Vercellin, «Mercanti turchi e sensali a Venezia», π. *Studi Veneziani*, n.s., τ. 4, 1980, σ. 45-78. Πά τή διαδικασία ἐκχριστιανισμοῦ συγκεκριμένων ομάδων μουσουλμάνων στή Βενετία: G. Plakotos, *Christian and Muslim Converts*, ὁ.π., σ. 127-128, 134-138. Τά χρόνια μέχρι τόν πόλεμο τῆς Κρήτης εἶναι ἡ «χρυσή περίοδος» παρουσίας καί δραστηριοποίησης μουσουλμάνων ἐμπόρων ἀπό τήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία στή Βενετία. Τό 1621, οἱ βενετικές ἀρχές, ἐπιχειρώντας νά περιορίσουν τήν ἀνεξέλεγκτη παρουσία τῶν μουσουλμάνων στήν πόλη, ἐπιτρέπουν τή διαμονή τους μόνο σέ ἕνα ἀποκλεισμένο πανδοχεῖο-ἀποθήκη, τό *Fondaco dei Turchi*, κατά τό πρότυπο ἀντίστοιχων χώρων γιά χριστιανούς ἐμπόρους σέ μουσουλμανικές χώρες· βλ. Ennio Concina, *Fondaci. Architettura, arte e mercatura tra Levante, Venezia e Alemagna*, Βενετία 1997. Σέ ἀντίθεση μέ τήν παλιότερη κυρίαρχη ἀποψη, κατά τήν ὁποία οἱ Ὀθωμανοί μουσουλμάνοι ἀπέφευγαν τήν ἐνασχόληση μέ τό ἐμπόριο μεγάλων ἀποστάσεων, ἰδιαίτερα μέ μή μουσουλμανικές περιοχές, πρόσφατες ἔρευνες δείχνουν ὅτι ἡ Βενετία ἀποτελέσε προορισμό μουσουλμάνων ἐμπόρων ἀρχικά ἀπό περιοχές τῶν Βαλκανίων, κυρίως Βοσνία καί Ἀλβανία, καί ἀπό τόν 17ο αἰ. ἀπό τήν Ἀνατολία· βλ. Cemal Kafadar, «A Death in Venice (1575): Anatolian Muslim Merchants Trading in the Serenissima», *Journal of Turkish Studies*, τ. 10, 1986, σ. 191-218· Eric Dursteler, «Commerce and Coexistence: Veneto-Ottoman Trade in the Early Modern Era», π. *Turcica*, τ. 34, 2002, 105-133.

σύμφωνα μέ τήν κατάθεσή του, εἶχε ἐξιλαμῶν μέ τή βία στήν Ἱερουσαλήμ. Ἀργότερα, ζοῦσε ὡς ἐβραῖος μέ τήν οἰκογένειά του στό Γκέτο τῆς Βενετίας, ὅπου τό 1626 ἀποφάσισε νά ἐκχριστιανιστεῖ, παίρνοντας μαζί τό μικρό γιό του, ὁ ὁποῖος ἐπίσης ἔλαβε τό βάπτισμα. Ἡ γυναίκα του δέν δέχτηκε νά τόν ἀκολουθήσει στή νέα του ζωή, παρά τίς προσπάθειες τοῦ κατηγορουμένου⁵².

Ἡ ἀρχική καταγγελία ἐναντίον τοῦ Bonaventura ἔγινε ἀπό τόν ὑπηρετή Giovanni Bolognini ἀπό τήν ἐνορία τῆς Santa Sofia. Ὁ καταγγέλων δήλωσε ὅτι προσέγγισε τήν Ἱερή Ἐξέταση τόσο γιά νά ἐλαφρύνει τή συνείδησή του (πρόκειται γιά ἕναν ἀπό τοὺς πύθ σταθεροῦς τρόπους αὐτοπαρουσίασης τῶν κατήγορων), ὅσο καί ὡς ἀπεσταλμένος τῆς γυναίκας τοῦ κατηγορουμένου, Meneghina⁵³. Οἱ κατηγορίες ἐναντίον τοῦ Bonaventura ἦταν ἡ κατανάλωση κρέατος τήν Παρασκευή, τό Σάββατο καί τίς ἄλλες μέρες νηστειών, ἡ βλασφημία τῶν θείων μέ τίς φράσεις «Cospettonatazzo di Dio» καί «Puttana di Dio», ἡ παρεμπόδιση τῆς γυναίκας του νά παρακολουθήσει τήν λειτουργία καί θρησκευτικές γιορτές καί ἡ ἐκδήλωση τῆς ἐπιθυμίας του νά φύγει μέ τήν οἰκογένεια του γιά τήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία. Ὅλα αὐτά τά στοιχεῖα καθιστοῦσαν τόν Bonaventura, σύμφωνα μέ τόν κατήγορο, κακό χριστιανό στά μάτια τοῦ κόσμου. Πά τή στήριξη τῶν κατηγοριῶν ὁ Bolognini ὑπέδειξε μάρτυρες πού γνώριζαν τήν κακή διαγωγή τοῦ κατηγορουμένου. Τούς μάρτυρες ἀποτελοῦσαν ὁ ἐνοριακός ἱερέας τῆς Santa Sofia καί ἄτομα ἀπό τόν στενὸ κύκλο τῆς γειτονιάς⁵⁴.

Σύντομα τό δικαστήριο προχώρησε στήν ἐξέταση τῶν μαρτύρων, καλώντας πρῶτα τόν ἐνοριακὸ ἱερέα τῆς Santa Sofia, Giovanni Turatto⁵⁵. Ὁ Turatto δήλωσε ὅτι εἶχε

ἀκούσει κακές φήμες γιά τόν κατηγορούμενο, ἀλλά ὁ ἴδιος δέν γνώριζε κάτι ἐπιλήψιμο. Ἀντίθετα, τόνισε ὅτι κάθε πρωὶ ὁ κατηγορούμενος συνήθιζε νά περνάει ἀπὸ τήν ἐκκλησία, ὅπου ἔπαιρνε ἁγιασμό, ἔκανε τό σταυρὸ του καί παρακολουθοῦσε τή λειτουργία. Ὁ Turatto ὁμως θεώρησε ὅτι δύο περιστάτικα ἦταν ἄξια ἀναφορᾶς. Πρῶτον, ὅτι εἶχε ἀκούσει ὅτι ὁ κατηγορούμενος εἶχε πάει τό γιό του στό Γκέτο νά δεῖ τή μητέρα του, γεγονός πού προκαλέσει τήν ὀργή τοῦ νονοῦ τοῦ κατηγορουμένου, τοῦ εὐγενῆ Piero Mocenigo, πού τόν ἀπείληξε μέ τιμωρία ἂν ξαναπήγαινε τό παιδί στό Γκέτο. Δεύτερον, ὅτι ὁ κατηγορούμενος κατεῖχε κάποια κείμενα μαγικῶν πρακτικῶν, μέ τά ὁποῖα διατεινόταν ὅτι θά ἀνακάλυπτε κάποιο θησαυρὸ στό νησί Lido. Τά κείμενα αὐτά τά κατάσχεσε ὁ Turatto καί τά ἔκαψε πρὶν ἀπὸ τό βάπτισμα τοῦ κατηγορουμένου⁵⁶.

Ἐπόμενοι μάρτυρες ὁμως ἄρχισαν νά διαμορφώνουν τό προφίλ τοῦ Bonaventura, ἐναρμονιζόμενοι μέ τήν ἀρχική καταγγελία. Ὁ κατηγορούμενος ὄχι μόνο διήγε ἀνήθικη ζωή, ἀλλά ἦταν τυραννικός ἀπέναντι στή Meneghina, τήν ὁποία οἱ καταθέσεις παρουσιάζουν ὡς τήν καρτερικὴ σύζυγο πού ὑπομένει τόν καταπιεστικὸ σύζυγό της. Χαρακτηριστικά εἶναι τά λόγια τῆς χήρας Faustina Carrara, γειτόνισσας τοῦ κατηγορουμένου, ἡ ὁποία ἔδωσε τόν ἀπαραίτητο τόνο ἤδη ἀπὸ τήν ἐναρξη τῆς κατάθεσής της, παίρνοντας τήν πρωτοβουλία, χωρὶς νά δεχτεῖ συγκεκριμένες ἐρωτήσεις ἀπὸ τόν ἱεροεξεταστή: Ἐρωτηθεῖσα ἐάν γνωρίζει ἢ μπορεῖ νά φανταστεῖ τό λόγο τῆς παρούσας ἐξέτασης, ἀπάντησε: Ὑποθέτω ὅτι ἔχει νά κάνει μέ κάποιον Giovanni Battista Ventura, μεσίτη τῶν τούρκων, πού ἦταν ἐβραῖος πρὶν γίνει χριστιανός. Τὸν γνωρίζω ἐδῶ καί τρία χρόνια πού βρίσκομαι στό σπίτι του. Ξέρω ὅτι κάνει κακὴ ζωή, καί κάνει ἐπίσης κακὴ τὴν ζωή τῆς γυναίκας του Meneghina, ἐμποδίζοντάς την νά πάει στή θεία λειτουργία (...) Αὐτὴ ἡ ἴδια μοῦ τό ἔχει πει πολλές φορές πού μοῦ παραπονιέται πού ὁ ἄντρας της τὴν ἐμποδίζει νά πάει στήν ἐκκλησία. Συγκεκριμένα, μιά μέρα πού ἦταν μαζί μου καί ἡ κόρη μου Elena, ἡ Meneghina παραπονιόταν καί ἦταν ἀπελπισμένη γιά τὴν κακὴ διαγωγή τοῦ ἄντρα της καί συγκεκριμένα γιά τὴν ἀνατροφή πού ἔδινε σὲν ἐξάχρονο γιό καί τὴν τρίχρονη κόρη του, μαθαίνοντάς τους νά κάνουν κατεργαριεῖς καί νά λένε κακὰ πράγματα, ἰδιαίτερα σὲν γιό του πού βαπτίστηκε μαζί του.

Σέ περαιτέρω ἐρωτήσεις, ἡ μάρτυρας συνέχισε σὲν ἴδιο ὕφος καί κυρίως μεταφέροντας τά παράπονα τῆς συζύγου: «Ἐρωτηθεῖσα ἂν γνωρίζει ὅτι αὐτὸς ὁ Giovanni Battista τρώει κρέας τίς μέρες πού ἀπαγορεύεται, ἀπάντησε: Δέν τὸν ἔχω δεῖ ποτὲ νά τρώει κρέας, ἀλλά πρὶν τρία χρόνια, συγκεκριμένα τὴν Σαρακοστή, ἡ γυναίκα τοῦ Giovanni Battista, ἡ ὁποία ἔτρωγε κρέας γιατί θήλαζε, μοῦ ἔλεγε ὅτι ἔτρωγε ἐπίσης καί ὁ ἄντρας της». Ἡ μάρτυρας συνέχισε νά δίνει πληροφορίες σέ βάρος τοῦ κατηγορουμένου, παρουσιάζοντας τόν ἑαυτό της ὡς παρηγορητρία σὲν δεινὰ πού ὑπέμενε ἡ Meneghina: «Πολλὲς φορές συμβούλευσα τὴν γυναίκα του τί πρέπει νά κάνει, γιατί ὁ ἄντρας της τῆς ἔλεγε ὅτι θέλει νά πουλήσει τά πάντα καί νά φύγουν μέ τά παιδιά στήν Τουρκία, γιατί ἐδῶ στή Βενετία εἶχε ἀναδουλειές καί δέν ἔβγαζε χρήματα. Μόνη της [ἡ μάρτυρας] πρό-

Gabriele De Rosa - Tullio Gregory (ἐπιμ.), *Storia dell'Italia religiosa*, τ. 2: *L'età moderna*, Ρώμη 1994, σ. 3-48.

56. ASV, SU, b. 89, proc. «Giovan Battista Bonaventura», κατάθεση 8 Ἰουλίου 1632, 3^α-4^α.

52. Τό πέρασμα τοῦ Bonaventura καί τοῦ γιοῦ του σὲν χριστιανισμό ἔλαβε χώρα στήν ἐνοριακὴ ἐκκλησία, χωρὶς τήν ἀπαραίτητη παραμονή σὲν Οἶκο τῶν Κατηγουμένων, ὁ ὁποῖος τὸν 17ο αἰ. εἶχε ἀναδειχθεῖ σὲν κατεξοχὴν θεσμοποιημένο μηχανισμό ἐκκαθολισμού. Ἡ βάπτισμα βρίσκεται καταχωρισμένη σὲν ἐνοριακὸ ἀρχεῖο καί ὄχι σὲν αὐτὸ τῶν Κατηγουμένων: Archivio della Parrocchia di S. Felice, Santa Sofia, N. 4, Dal 1624, 2 Gennaio fino al 15 Febbraro 1656, Battezzati, 27^α-28^α. Πά τὸν Οἶκο τῶν Κατηγουμένων καί τίς προσηλυτιστικές πρακτικὲς του, G. Plakotos, *Christian and Muslim Converts*, ὁ.π., σ. 127-128.

53. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι, ὅπως καί στήν προηγούμενη ὑπόθεση, ἡ ἐμφάνιση τῆς «ἀδικημένης» συζύγου βρίσκεται σὲν ἁρμονία μέ τό σύστημα ἐμφυλῶν ρόλων, σὲν ὁποῖο ἡ γυναίκα πρωτοβουλία ἦταν περιορισμένη. Ἄν καί οἱ γυναῖκες δέν στεροῦνταν δικαιωμάτων ὡς ἐνάγουσες, καί στίς δύο δίκες οἱ γυναῖκες προτιμοῦν νά καταγγεῖλουν τοὺς συζύγους τους μέσω ἀνδρῶν-ἐκπροσώπων τους. Βλ. ἀντίστοιχα παραδείγματα σὲν Trevor Dean, «Domestic Violence in Late-Medieval Bologna», π. *Renaissance Studies*, τ. 18:4, 2004, σ. 528-543.

54. ASV, SU, b. 89, proc. «Giovan Battista Bonaventura», καταγγελία 1η Ἰουλίου 1632, 1^α-2^α.

55. Ὁ ρόλος τῶν ἐνοριακῶν ἱερέων στή δράση τῆς Ἱερῆς Ἐξέτασης χρήζει ἰδιαίτερης ἀναφορᾶς. Ἡ ἀνανεωμένη Ἐκκλησία τοῦ Τρέντο καθιστοῦσε τήν ἐνοριακὴ λατρεία τό ἐπίκεντρο τῆς ἐκκλησιαστικῆς ζωῆς, ἀναθέτοντας στοὺς ἱερεῖς τό ρόλο τοῦ παιδαγωγοῦ σὲν νέα θρησκευτικὰ ἤθη καί ἐπιτηρητὴ τῆς δέουσας θρησκευτικῆς διαγωγῆς τοῦ ποιμνίου. Ἡ θέση τῆς ἐνορίας καί ἡ σύνδεση ἐνοριακοῦ κλήρου καί ἱεροεξεταστικῶν δικαστηρίων κατέχει περίοπτη θέση σὲν πρόσφατες μελέτες, πού βλέπουν τὴν Ἀντιμεταρρύθμιση στήν Ἰταλία ὑπὸ τό πρίσμα τῆς κοινωνικῆς καί ἰδεολογικῆς πειθάρχησης· βλ. P. Prodi (ἐπιμ.), *Disciplina dell'anima*, ὁ.π.: Adriano Prosperi, «Riforma cattolica, controriforma, disciplinamento sociale»,

σθεσε: Συγκεκριμένα χθές, μιλώντας μέ τή Meneghina πού ἔκλαιγε γιά τά βάσανά της, τήν προέτρεψα νά πάει νά ἑξομολογηθεῖ»⁵⁷.

Τό μοτίβο τῆς καρτερικῆς Meneghina καί τοῦ ἀνιήθικου καί τυραννικοῦ Bonaventura συνέχισε νά ἐξυφαίνεται στήν ἐπόμενη κατάθεση τῆς Elena, θετῆς κόρης τῆς Faustina. Σύμφωνα μέ τήν Elena, κάθε φορά πού ἡ Meneghina καί ἡ μητέρα της Angela ἔκαναν παρατηρήσεις στόν Bonaventura ἐπειδή δέν τηροῦσε τίς νηστείες, αὐτός ἔπιανε τή Meneghina ἀπό τό λαϊμό γιά νά τήν κάνει νά σωπάσει καί τῆς ἔλεγε: «Τί ξέρεις ἐσύ ζω, ἐγώ εἶμαι περισσότερο χριστιανός ἀπό ἐσένα». Ἡ Elena ἐπιβεβαίωσε ὅλες τίς κατηγορίες ἐναντίον τοῦ Bonaventura καί πρόσθεσε: «Μοῦ εἶπε [ἡ Meneghina] ὅτι ὁ ἄντρας της δέν τήν ἀφήνει νά πάρει συγχωροχάρτι. Μάλιστα σχετικά μέ τά συγχωροχάρτια ἐγώ ἡ ἴδια ἔχω ἀκούσει τόν Giovanni Battista νά τά κοροϊδεύει λέγοντας: «Θά ἦταν καλύτερα νά φτηνύνουν τό ἀλεύρι ἀπό τό νά στέλνουν τόσα συγχωροχάρτια»»⁵⁸.

Κάτιοι μάρτυρες ἔσπευδαν νά δείξουν στό δικαστήριο ὅτι γνώριζαν ὅτι ὁ ὑποπτος ἦταν ὁ Bonaventura. Χαρακτηριστική εἶναι ἡ περίπτωση τῆς πεθερᾶς τοῦ κατηγορούμενου, Angela, πού ἀμέσως κατεύθυνε τήν κατάθεσή της πρὸς τόν Bonaventura, ὅπως δείχνει ὁ παρακάτω διάλογος μέ τόν ἱεροεξεταστή: Ἐρωτηθεῖσα ἂν μπορεῖ νά φανταστεῖ τό λόγο τῆς παρούσας εξέτασης, ἀπάντησε: Ζῶ στό σπίτι τοῦ γαμπροῦ μου πού ἔχει τή Meneghina γιά γυναῖκα του, ἡ ὁποία πνίγεται στά χέρια αὐτοῦ τοῦ σκύλου πού ἔχει τό ὄνομα Giovan Battista Ventura, μεσίτης τῶν τούρκων, καί νομίζω ὅτι κλήθηκα ἐδῶ γιά νά πῶ τήν ἀλήθεια γιά τή ζωή πού κάνει αὐτός. Ἐρωτηθεῖσα τί ζωή κάνει αὐτός ὁ Giovan Battista, ἀπάντησε: Πάνε ἔξι χρόνια πού ἡ κόρη μου εἶναι γυναῖκα του. Δέν ξέρω ἂν αὐτός πηγαίνει στήν ἐκκλησία, ἂν ἑξομολογεῖται οὔτε ἂν κοινωνεῖ, καί σέ αὐτό τό διάστημα ἔχω ἀκούσει πολλές φορές τόν Giovan Battista στό σπίτι νά καταριέται τήν ψυχή τοῦ πατέρα Daniele καί τοῦ ἐνοριακοῦ παπᾶ τῆς Santa Sofia καί ἄλλων ἐπειδή τοῦ ἔκαψαν τά βιβλία νεκρομαντείας, λέγοντας ὅτι, ἂν τά εἶχε, δέν θά χρειαζόταν νά δουλεύει καί νά κοπιᾷ⁵⁹.

Ἀξίζει νά παρατηρήσουμε ὅτι ἡ Angela ὄχι μόνο συνέχισε νά πλάθει τήν εἰκόνα τοῦ ἀνιήθικου καί βίαιου συζύγου, ἀλλά ἐπιβάρυνε τή θέση τοῦ Bonaventura, κάνοντας ἀναφορά σέ κατοχή βιβλίων νεκρομαντείας καί ὄχι ἀπλῶς μαγικῶν τελετῶν, ὅπως εἶχε καταθέσει ὁ ἐνοριακός ἱερέας, ἕνα ἀδίκημα πού ἔφερε σαφῶς περισσότερο βάρος στά μάτια τῶν δικαστῶν καί θά εἶχε ὡς συνέπεια βαρύτερη τιμωρία⁶⁰.

57. στό ἴδιο, κατάθεση 15 Ἰουλίου 1632, 5'-6'. Ἔχει παρατηρηθεῖ ὅτι πρακτικές καί θεσμοί τῆς μετα-Τριδεντινῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ἡ ἐντατικοποίηση τῆς ἑξομολόγησης, μορφοῦσαν νά προσφέρουν ἐναλλακτικές διεξόδους στίς γυναῖκες ἢ καί νά λειτουργήσουν ἀνταγωνιστικά στήν ἐξουσία τοῦ συζύγου: John Martin, «Out of the Shadow: Heretical and Catholic Women in Renaissance Venice», *Journal of Family History*, τ. 10:1, 1985, σ. 21-33. Πρόσφατες μελέτες γύρω ἀπό τήν Ἀντιμεταρρύθμιση σέ σχέση μέ τίς γυναῖκες τείνουν νά θεωροῦν ὅτι ἡ περίοδος μετά τό Τρέντο ἦταν γενικά εὐνοϊκότερη σέ σχέση μέ τήν Ἀναγέννηση ὡς πρὸς τό βαθμό αὐτονομίας τῶν γυναικῶν καί τίς συνθήκες ζωῆς τους.

58. ASV, SU, b. 89, proc. «Giovan Battista Bonaventura», κατάθεση 15 Ἰουλίου 1632, 6'-7'.

59. στό ἴδιο, κατάθεση 15 Ἰουλίου 1632, 7'.

60. Στόν ἱεροεξεταστικό νόμο, ἡ νεκρομαντεία προϋπέθετε τή λατρεία τοῦ διαβόλου, τήν

Τό παραπάνω παράδειγμα εἶναι ἐνδεικτικό τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο γίνονταν οἱ καταθέσεις ἐνώπιον τῆς Ἱερῆς Ἐξέτασης. Σέ ἀντίθεση μέ τήν κυρίαρχη θεώρηση, ὁ «διάλογος» μεταξύ τῆς Angela καί τοῦ ἱεροεξεταστή δείχνει πῶς ἡ ἀνάκριση δέν ἦταν ἀπαιτήτα μονόδρομη, μέ τόν ἱεροεξεταστή ἐπιμελῶς νά ὀδηγεῖ τόν ἀνακρινόμενο ἐκεῖ πού ἤθελε. Συχνά ὁ ἀνακρινόμενος ἦταν σέ θέση νά ἐπηρεάζει ὁ ἴδιος τήν ἐξέλιξη τοῦ ἀνακριτικοῦ διαλόγου⁶¹. Κλείνοντας τήν κατάθεσή της, στήν ὁποία ἐπιβεβαίωσε τίς βασικές κατηγορίες ἐναντίον τοῦ Bonaventura, ἡ Angela πρόσθεσε: (...) *κάθε φορά πού τόν ἀκουγα νά μιλάει γιά τά συγχωροχάρτια πού στέλνει ἡ ἀγιότητά του* [ἐνν. ὁ πάπας] *αὐτός ἔλεγε: «Τί βλακεῖς! Θά ἦταν καλύτερα νά φτήνυνε τό ἀλεύρι, νά ἔστελνε λίγο ἀλεύρι, κρασί καί χρήματα»*. Ἐρωτηθεῖσα νά ἐπιβεβαιώσει τήν κατάθεσή της [εἶπε]: *Εἶμαι δυσσεσχημένη πού φέρεται ἄσχημα στή γυναῖκα του, τήν κόρη μου, ἀλλά ἔχω πεῖ τήν ἀλήθεια*⁶².

Ἄν καί νέες καταθέσεις ἐπιβάρυναν τήν ἀρνητική εἰκόνα τοῦ κατηγορουμένου, τό δικαστήριο δέν κινήθηκε γιά τή σύλληψή του, παρά μόνο μετά τήν αὐτόκλητη ἐπανεμφάνιση τοῦ ἀρχικοῦ κατηγοροῦ Giovanni Bolognini, πού μετέφερε πληροφορία τῆς Meneghina ὅτι ὁ ἄντρας της ἐτοιμάζεται νά πουλήσει τήν περιουσία καί νά φύγει ἀπό τή Βενετία⁶³. Ἀπό τοὺς καινούργιους μάρτυρες ἡ Lucrezia, χήρα ἐνὸς ἐμπόρου ἀπό τήν Κύπρο, πρόσθεσε νέα στοιχεῖα. Ἐνδεικτικὸς εἶναι ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο προκατέλαβε τό δικαστήριο ξεκινώντας τήν κατάθεσή της: *Ἐρωτηθεῖσα ἂν γνωρίζει κάποιον Giovanni Battista Ventura, μεσίτη τῶν τούρκων, πού ἀπὸ ἑβραῖος ἔγινε χριστιανός, ἀπάντησε: Τόν γνωρίζω ἐδῶ καί ἔξι χρόνια περίπου, ἀλλά πάνε δύο χρόνια πού μένω στό σπίτι του, πού μοῦ νοικιάζει, γιά κακή μου τύχη*... «Τόν θεωρῶ πολύ κακὸ ἄνθρωπο καί στά λόγια καί τίς βλασφημίες καί τά πάντα». Ἡ μάρτυρας ἐμμέσως ὑπέδειξε στό δικαστήριο ὅτι ὁ κατηγορούμενος διατηροῦσε δεσμούς μέ τήν προηγούμενη θρησκεία του: *Ἐρωτηθεῖσα ἂν εἶχε δεῖ ποτέ τόν Giovanni Battista νά διαβάζει, ἀπάντησε: Τόν ἔχω δεῖ νά διαβάζει ἑβραϊκά βιβλία μικροῦ καί μεσαίου μεγέθους. Βρίσκονται στό σπίτι, καί αὐτός ἔλεγε ὅτι πάνω σέ αὐτά ἔλεγε τίς προσευχές του*⁶⁴.

Ὅστόσο, ὁ ἱεροεξεταστής δέν φαινόταν διατεθειμένος νά διερευνήσει τά στοιχεῖα γιά τοὺς ὑποτιθέμενους κρυπτο-εβραϊκοὺς δεσμούς τοῦ κατηγορουμένου. Ἡ συνήθης πρα-

κατάχρηση τῶν μυστηρίων τῆς Ἐκκλησίας καί λειτουργικῶν ἀντικειμένων, καί γι' αὐτό ἀνῆκε στήν κατηγορία τῆς αἰρετικῆς μαγείας: J. Martin, *Witchcraft and the Inquisition*, ὁ.π., σ. 148-166. Ἀπὸ μιά ἄλλη ὀπτική, ἡ σύνδεση τοῦ κατηγορουμένου μέ τή νεκρομαντεία εἶναι ἐνδιαφέρουσα, καθὼς σέ παραδοσιακές μελέτες τῆς μαγείας ἡ νεκρομαντεία ἔχει συνδεθεῖ μέ τή λόγια κουλτοῦρα (στό ἴδιο, σ. 86-87), ἐνῶ ὁ κατηγορούμενος στήν κατάθεσή του δήλωσε ὅτι δέν γνώριζε γραφή καί ἀνάγνωση. Πά τὰ συχνά δυσδιάκριτα ὅρια μεταξύ ὑψηλῆς (λόγιας) καί λαϊκῆς μαγείας, G. Ruggiero, *Binding Passions*, ὁ.π., σ. 191-212.

61. Βλ. τήν ἀντίθετη ἄποψη τοῦ Andrea Del Col, «Alcune osservazioni sui processi inquisitoriali come fonti storiche», *Metodi e ricerche. Rivista di storia regionale*, n.s. τ. 13, 1994, σ. 85-105.

62. ASV, SU, b. 89, proc. «Giovan Battista Bonaventura», κατάθεση 15 Ἰουλίου 1632, 8'.

63. στό ἴδιο, κατάθεση 15 Ἰουλίου 1632, 8'.

64. στό ἴδιο, κατάθεση 20 Ἰουλίου 1632, 11r, 12r.

πικρή των ιεροεξεταστών ήταν να ακολουθούν τις βασικές κατηγορίες που διατυπώνονταν, από τη στιγμή που αυτές φαινόταν ιδιαίτερης βαρύτητας. Στην παρούσα περίπτωση οι μάρτυρες είχαν διαμορφώσει το προφίλ του κατηγορούμενου κυρίως ως κακού χριστιανού και μέσα σε αυτό το πλαίσιο ήταν επόμενο να κινηθεί ο ιεροεξεταστής. Με επόμενη ερώτησή του έδειξε ότι αυτό που τον απασχολούσε ήταν τα βιβλία μαγικών πρακτικών ή νεκρομαντείας που υποτίθεται ότι κατείχε ο κατηγορούμενος. Η μάρτυρας δεν δίστασε να χαρακτηρίσει τα βιβλία του κατηγορούμενου ως βιβλία νεκρομαντείας: Έρωτηθείσα αν τον έχει ακούσει ποτέ να παραπονιέται ότι του έκαψαν τα βιβλία του, απάντησε: Καταριόταν την ψυχή και το σώμα του παπᾶ Daniele της Santa Sofia και του ένορικού παπᾶ γιατί του είχαν κάψει τα βιβλία νεκρομαντείας, γιατί τώρα και τον καιρό της άρρώστιας [σημ. αναφέρεται στην επιδημία πανώλης που έπληξε τη Βενετία το 1630] θά τα χρησιμοποιούσε για να τα κοινομήσει. Αυτός πήγαινε στο Lido για να ξεθάψει θσαυρούς, αλλά πιστεύω ότι δεν γνωρίζει τέτοιες τέχνες και παριστάνει ότι τις γνωρίζει⁶⁵.

Με δική της πρωτοβουλία, η Lucrezia συνέχισε να διαμορφώνει το προφίλ του κατηγορούμενου με κατηγορίες που δεν είχαν διατυπωθεί νωρίτερα: Από μόνη της είπε: Ήταν αυτή την Σαρακοστή ή αυτό το Καρναβάλι που ένα πρωί, γυρνώντας στο σπίτι και λέγοντας ότι ήμουν στη θεία λειτουργία, μου είπε με παρόμοια λόγια: «Πείτε μου αγαπητή μου κυρία, τι σημαίνει όταν ο παπάς στη λειτουργία σηκώνει εκείνο το πράγμα, και άλλος μαστιγώνεται, άλλος κλαίει, άλλος χτυπιέται και άλλος κάνει άλλα πράγματα;» Και εγώ σοκαρίστηκα σκεφτόμενη ότι έννοούσε την ιερή δοτία και σηκώθηκα να φύγω, απαντώντας του, ωστόσο, ότι οι άνθρωποι ζητάνε συγχώρεση για τα άμαρτήματά τους από το Άγιο μυστήριο⁶⁶.

Παρακάτω, απαντώντας στη συνήθη ερώτηση με την οποία ξεκλείναν οι καταθέσεις πρόσθεσε νέα κατηγορία. «Έρωτηθείσα για τη φήμη του κατηγορουμένου, απάντησε: Έχει φήμη πάρα πολύ κακού χριστιανού για τις κακές πράξεις που κάνει, με τό να πηγαίνει παιδιά και χριστιανές γυναίκες σκεπασμένες με μαντίλι στους τούρκους»⁶⁷. Η υποτιθέμενη εκπόρνευση γυναικών σε τούρκους και οι σεξουαλικές σχέσεις ανύπαντρων γυναικών που νοίκιαζαν δωμάτια σε τούρκους αποτελούν τακτικό μοτίβο σε δίκες μετά το 1570, όταν η παρουσία οθωμανών μουσουλμάνων στη Βενετία ισχυροποιείται⁶⁸.

Στο τέλος της εξέτασης, μετά τη συνήθη ανάγνωση από το δικαστήριο της κατάθεσης για να επιβεβαιώσει ή μάρτυρας όσα νωρίτερα κατέθεσε, η Lucrezia προχώρησε σε καινούργια κατηγορία: Καί άφοτου άνεγνώσθη [ή κατάθεση], είπε: Κάποια βράδια πριν συλληφθεί είχε βρει τη συνήθεια τό βράδυ να καλεί μπροστά του τό γιό του επτά χρονών και να του λέει αν του βαστάει να έρθει σε έρωτική έπαφή με την άδελφή του δύο χρονών, δείχνοντάς του πώς έπρεπε να κάνει. Μά όταν τό παιδί δεν ήθελε να του

άπαντήσει ή του έλεγε ότι δεν μπορούσε να τό κάνει, τό άπειλούσε βάζοντάς του ένα μαχαίρι στό λαμό⁶⁹.

Η εικόνα του τυραννικού συζύγου επίσης αποτέλεσε μέρος των καταθέσεων της Lucrezia. Συνδυάζοντας την καταπιεστική συμπεριφορά του κατηγορούμενου με τη θρησκευτική απόκλιση, κατέθεσε: Την Σαρακοστή διέταξε την γυναίκα του να δώσει στον επτάχρονο γιό τους Angelo να φάει αυγά, χωρίς να είναι άρρωστος, αλλά ή γυναίκα του τον άπέτρεπε επειδή ήταν Σαρακοστή και δεν ήθελε τό παιδί να τρώει αυγά, αλλά ήθελε να ξεί σαν καλός χριστιανός. Άλλά αυτός ο Giovanni Battista έκνευρίστηκε και την άπειλούσε να την χτυπήσει στό κεφάλι, λέγοντάς της να κάνει όπως την διέταξε γιατί ήθελε ή γυναίκα να ύπακούει σε όλα τον άντρα της. Τό προφίλ του αυταρχικού συζύγου συμπληρώθηκε ως εξής: Έρωτηθείσα αν γνωρίζει αν ο Giovanni Battista έμπόδισε κανέναν να πάει στην εκκλησία, απάντησε: Ναί κύριοι, έμπόδιζε την γυναίκα του να πάει στη λειτουργία. Έλεγε ότι οι γυναίκες πήγαιναν στις εκκλησίες για να έρωτοτροπήσουν και ότι αντί να έξιμολογούνται, έρωτοτροπούσαν με τούς παπάδες και τούς μοναχούς. Επιπλέον, έλεγε ότι όλοι οι παπάδες και οι μοναχοί είναι καθάρματα⁷⁰.

Τελευταία, μία εβδομάδα αργότερα, κλήθηκε να καταθέσει ή σύζυγος του κατηγορουμένου. Η Meneghina ακολούθησε τη γραμμή των προηγούμενων μαρτύρων, επαναλαμβάνοντας τις κατηγορίες έναντι του άντρα της. Ωστόσο, έχει ενδιαφέρον να δούμε τον τρόπο με τον όποιον εξέφανε την κατάθεσή της, επιβεβαιώνοντας τις κατηγορίες και αναδεικνύοντας παράλληλα τό δικό της ρόλο και προφίλ ως καλής χριστιανής και ύπομονετικής συζύγου: Έρωτηθείσα πώς γνωρίζει ότι ο σύζυγός της έχει φάει κρέας τις μέρες που άπαγορεύεται, απάντησε: Τό ξέρω γιατί εγώ ή ίδια τον έβλεπα να τρώει γιατί ήμουν παρούσα για να τον σεργιάρω και επίσης για συμφορά μου με δική του έντολή εγώ του μαγεύενα κρέας. (...) Επίσης ο άντρας μου πολλές φορές, άκόμη και τό Πάσχα, με έχει έμποδίσει να έξιμολογηθώ και να κοινωνήσω, όπως κάνουν οι σωστοί χριστιανοί, και ακόμα πάντα με έμποδίζει να πάρω συγχωροχάρτι, έτσι που ποτέ δεν έχω πάρει όσα χρόνια είμαι γυναίκα του. (...) Έλεγε ότι ήθελε να πάει στην Τουρκία, μου έλεγε ότι είχε έξι γυναίκες και ότι ήθελε να σκοτώσει έμένα και τά παιδιά και να ξαναπαντρευτεί. Επίσης, τρεις με τέσσερις μέρες πριν τον συλλάβουν είπε τά ίδια, ότι ήθελε να πάει στην Τουρκία, αλλά δεν μου είπε τό λόγο ούτε τολμούσα να τον ρωτήσω. (...) Από μόνη της πρόσθεσε: Πριν τρία χρόνια περίπου, στη γιορτή του Corpus Domini, είχα πάει να έξιμολογηθώ και να κοινωνήσω στην εκκλησία της Santa Sofia, όπως κάνουν και οι άλλοι σωστοί χριστιανοί. Έπιστρέφοντας στό σπίτι, ο άντρας μου με ρώτησε που ήμουν και απαντώντας του ότι είχα πάει να έξιμολογηθώ και να κοινωνήσω σαν σωστή χριστιανή πήρε μία κανάτα γεμάτη κρασί να μου τή φέρει στό πρόσωπο, μετά πήρε ένα μαχαίρι και με κυνηγούσε για να μου έπιτεθεί, αλλά με ύπερασπίστηκε ή μάνα μου και ή Marietta, ή θεία μου, που έχει πεθάνει, και μετά, τό ίδιο βράδυ μου πέταξε από τό δωμάτιο ένα στρώμα και έμεινα για όκτώ ή δέκα ήμέρες σε ένα άλλο δωμάτιο στό πάτωμα, ξεχωρα από αυτόν χωρίς τή θέλησή μου. (...) Επιπλέον, προσθέτω ότι κά-

65. στό ίδιο, κατάθεση 20 Ίουλίου 1632, 12'.

66. στό ίδιο.

67. στό ίδιο.

68. Βλ. την περίπτωση στό ASV, SU, b.47, proc. «Paolina Briani», και άλλα παραδείγματα στό Monica Chojnacka, *Working Women of Early Modern Venice*, Βαλτιμόρη 2001, σ. 99-100.

69. ASV, SU, b. 89, proc. «Giovan Battista Bonaventura», κατάθεση 20 Ίουλίου 1632, 12'.

70. στό ίδιο, κατάθεση 20 Ίουλίου 1632, 11'.

ποιες φορές πού ἤθελα νά μάθω προσευχές στά παιδιά, ὁ ἄντρας μου μοῦ ἔβαζε τίς φωνές λέγοντας: «Ζῶο τί τίς θές τόσες προσευχές»⁷¹.

Τέλος, ὁ ἱεροεξεταστής ἐπικεντρώθηκε στίς βλασφημίες τοῦ κατηγορουμένου, ἐπιμένοντας κυρίως σέ αἰρετικές βλασφημίες. Ἡ Meneghina δεξιολογικά προσήψε στόν Giovanni Battista τήν κατηγορία πού βάριαινε περισσότερο στά μάτια τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχῶν ἐναντίον κάποιου βλάσφημου: «Ἐρωτηθεῖσα ἂν ἔχει ἀκούσει τόν σύζυγό της νά ἐκφέρει αἰρετικές βλασφημίες, ἀπάντησε: Ἔλεγε «Puttana, puttanza di Dio! Al cospetto de Dio, al cospettazzo di Dio!». Καί τίς ἔλεγε ὅταν ἦταν ἐκνευρισμένος καί ὅταν ἦταν ἥρεμος γιατί τό εἶχε συνήθειο καί τόν ἀκούγαν ὅλοι ὅσοι ἦταν σπίτι»⁷².

Θεωρητικοί τῆς Ἱερῆς Ἐξέτασης, ἰδιαίτερα τόν 17ο αἰ., εἶχαν ἐπεξεργαστεῖ τό ἀδίκημα τῆς βλασφημίας⁷³. Στό ἀνώνυμο ἐγχειρίδιο ὁδηγίων *Prattica per proceder nelle cause del Santo Uffizio*, πού κυκλοφοροῦσε εὐρύτατα σέ χειρόγραφο μορφή στά δικαστήρια κατά τό πρῶτο μισό τοῦ 17ου αἰ., ἀναφερόταν ρητά ὅτι βλασφημίες, ὅπως «rinnego Dio», «al dispetto di Dio», «Dio traditote tu non puoi fare puttana della vergine», καί ὅσες ἀμφισβητοῦσαν βασιικά ἄρθρα τῆς χριστιανικῆς πίστες, ἔπρεπε νά ἐκλαμβάνονται ὡς αἰρετικές καί νά τιμωροῦνται. Ἐπιπλέον, γινόταν ἡ βασιική διάκριση ἀνάμεσα σέ βλασφημίες ὑπὸ τό κράτος θυμοῦ ἢ ὄχι, πράγμα πού προκαλοῦσε βαρύτερη τιμωρία, καί διευκρινιζόταν ὁ τρόπος πού ἔπρεπε νά κινηθεῖ τό δικαστήριο σέ κάθε περίπτωση⁷⁴. Οἱ βλασφημίες, λοιπόν, πού ἀπέδιδε ἡ Meneghina στόν ἄντρα της μπορεῖ νά μὴν ἐνέπιπταν πλήρως στήν κατηγορία τῶν αἰρετικῶν βλασφημιῶν, ἀλλά ἡ ἔμφραση πού ἔδωσε στόν τρόπο πού ὁ κατηγορούμενος τίς ἐξαπέλυε εἶναι ἐνδεικτική τῆς προσπάθειάς της νά ἐπιβαρύνει τή θέση του. Ἐπιπλέον, ἡ κατάθεσή της δείχνει ὅτι οἱ μάρτυρες ἦταν συχνά σέ θέση νά γνωρίζουν ἐπιμέρους ζητήματα τοῦ ἱεροεξεταστικοῦ νόμου.

Τό προφίλ τοῦ κατηγορουμένου ὡς κακοῦ χριστιανοῦ καί παράλληλα τυραννικοῦ συζύγου πού σταδιακά ἐξύφαναν οἱ μάρτυρες καί ἡ γυναίκα του παρεξέκλινε ἀπό τό πολιτισμικό πλαίσιο πού ἔπρεπε νά διέπει τίς ἔμφυλες σχέσεις καί τή λειτουργία τῆς οἰκογένειας, σύμφωνα μέ τίς ἀρχές πού προωθοῦσε ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἀντιμεταρρύθμισης. Τό μοντέλο τῶν συζυγικῶν σχέσεων ἀποτελοῦσε πλέον ἡ συζυγική ἀγάπη καί ἡ συντροφικότητα. Τό νέο αὐτό κλίμα ἐμφανῶς ἀντανανκλάται στά ἰδεώδη πού προωθοῦν τά ἐγχειρίδια καί οἱ πραγματείες γιά τόν ἔρωτα, τό γάμο καί τήν οἰκιακή οἰκονομία μετά τό 1550, ὅπου

πλέον καταδικάζονται ρητά οἱ ἐξωσυζυγικές σχέσεις καί ἀναδεικνύεται ὡς ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιά τόν πετυχημένο γάμο καί τήν προσωπική εὐτυχία τό ἰδανικό τῆς *amore maritale*, δηλαδή ἡ συντροφικότητα, ἡ ἀγάπη, ἡ ἀφοσίωση καί ὁ πνευματικός δεσμός⁷⁵. Τό νέο μοντέλο γάμου μᾶς ὑπενθυμίζει ὅτι δέν πρέπει νά ὑπερτονίζουμε τίς διαφορές μεταξύ προτεσταντισμοῦ καί ἀντιμεταρρυθμιστικοῦ καθολικισμοῦ, θεωρώντας, γιά παράδειγμα, τή συντροφική συζυγική σχέση ὡς πρότυπο πού προώθησε μόνο ἡ Μεταρρύθμιση⁷⁶. Ἀντίστοιχα στοιχεῖα συναντᾶμε καί στήν Ἱταλία τῆς καθολικῆς Ἀντιμεταρρύθμισης⁷⁷. Ἡ ἔμφραση στήν *amore maritale* ἐπικύρωνε τίς ἄνισες σχέσεις ἐξουσίας μεταξύ τῶν συζύγων, ἀλλά παράλληλα λειτουργοῦσε ὡς δικλῖδα ἀσφαλείας σέ δυσλειτουργικούς γάμους, ὅπου ἡ πατριαρχική φιγούρα τοῦ συζύγου ἔκανε κατάχρηση τῶν ἐξουσιῶν της. Αὐτό πού ἐνδιέφερε τήν Ἐκκλησία μετά τή Σύνοδο τοῦ Τρέντο ἦταν ἡ προαγωγή τῆς χριστιανικῆς οἰκογένειας, μέ τήν τόνωση τῆς ἠθικῆς διάστασής της. Σέ αὐτό τό πλαίσιο, τό παπικό διάταγμα *Tametsi dubitandum* (1563) ἔδινε τή δυνατότητα χωρισμοῦ, ὄχι διαζυγίου, ἢ ἀκύρωσης τοῦ γάμου σέ περίπτωση βίαιης συμπεριφορᾶς⁷⁸.

Ἐπικαλούμενοι, λοιπόν, ἡ Meneghina καί οἱ ἄλλοι μάρτυρες τήν τυραννική φιγούρα τοῦ Giovanni Battista γιά νά στηρίξουν τήν κύρια κατηγορία τῆς ἀντιχριστιανικῆς διαγωγῆς του, κατέφευγαν σέ μιὰ ἀπό τίς πιό συνήθεις τακτικές πού χρησιμοποιοῦσαν γυναῖκες ἐνώπιον ἐκκλησιαστικῶν δικαστηρίων, προκειμένου νά πετύχουν χωρισμό ἀπό τοὺς ἄντρες τους⁷⁹. Βέβαια, στήν ἀρμοδιότητα τῆς Ἱερῆς Ἐξέτασης δέν ἐνέπιπταν δίκες

75. Androniki Dialetti, *The Debate about Women and Its Socio-Cultural Background in Early Modern Venice*, δακτ. διδ. διατρ., University of Glasgow 2004, σ. 44-76.

76. Steven Ozment, *When Fathers Ruled. Family Life in Reformation Europe*, Καίμπριτζ Μασσ. 1983, σ. 99. Λαμβάνοντας, ὁμως, ὑπόψη τήν κριτική τῆς Lyndal Roper γιά τά βαθιά ἀμφίσημα ἀποτελέσματα τῆς Μεταρρύθμισης στίς γυναῖκες, τό ἰδεώδες τῆς συντροφικότητας δέν ἀναγοῦσε, ἀλλά μάλλον ἐνδυνάμωνε τήν πατριαρχία καί τήν ἔμφυλη ἱεραρχία: *The Holy Household. Women and Morals in Reformation Augsburg*, Ὁξφόρδη 1993, σ. 2.

77. Θά πρέπει νά τονιστεῖ ὅτι γιά τίς χώρες τῆς Ἀντιμεταρρύθμισης μόνο πρόσφατα ἔχουν ἀρχίσει νά ἐμφανίζονται μελέτες γιά τήν κοινωνική καί πολιτισμική ἱστορία τοῦ νέου μοντέλου γάμου, τίς συνέπειές του στίς ἔμφυλες σχέσεις καί τό ρόλο τῆς Ἐκκλησίας καί τοῦ κράτους: J. Ferraro, *Marriage Wars*, ὁ.π.: Daniela Hacke, *Women, Sex and Marriage in Early Modern Venice*, Aldershot 2004· Silvana Seidel Menchi-Diego Quagliani (ἐπιμ.), *Matrimoni in dubbio. Unioni controverse e nozze clandestine in Italia dal XIV al XVII secolo*, Μπολόνια 2001· τῶν ἰδίων (ἐπιμ.), *Coniugi nemici. La separazione in Italia dal XII al XVIII secolo*, Μπολόνια 2000· Thomas Kuehn, *Law, Family and Women. Towards a Legal Anthropology of Renaissance Italy*, Σικάγο-Λονδίνο 1991.

78. Gabriella Zarri, «Il matrimonio tridentino», Paolo Prodi - Wolfgang Reinhard (ἐπιμ.), *Il Concilio di Trento e il moderno*, Μπολόνια 1996 σ. 437-483.

79. Βλ. παραδείγματα ἀπό δίκες ἐνώπιον τοῦ Πατριαρχικοῦ δικαστηρίου τῆς Βενετίας, ὅπου γυναῖκες βάσιζαν τήν αἴτηση χωρισμοῦ στήν ἀπάνθρωπη συμπεριφορὰ τῶν συζύγων

71. στό ἴδιο, κατάθεση 27 Ἰουλίου 1632, 13', 14', 14', 15'.

72. στό ἴδιο, κατάθεση 27 Ἰουλίου 1632, 13v-14r.

73. Στή Βενετία, μετά τό 1580, παρατηρεῖται σαφῆς αὔξηση τῶν ὑποθέσεων γιά βλασφημία στήν Ἱερή Ἐξέταση: J. Tedeschi, *Toward a Statistical Profile*, ὁ.π., σ. 105.

74. Ἀντίγραφο τοῦ ἐγχειριδίου βρίσκεται στό ASV, SU, b. 153, δέση ἐγγράφων μέ τίτλο «Sommario d'alcune Lettere scritta della S. C. di Roma agli Inquisitori d'Adria per parte di Sua Beatitudine».

συζυγικῶν ζητημάτων, ὥστόσο τὸ ἐπιχείρημα τοῦ τυραννικοῦ συζύγου βάραινε στὰ μάτια τῶν δικαστῶν, καθὼς μιὰ τέτοια παραβατικὴ συμπεριφορὰ μπορούσε κάλλιστα νὰ ἀποτελεῖ ἔνδειξη θρησκευτικῆς ἀπόκλισης⁸⁰.

Σὲ κάθε κατηγορία ἐναντίον τοῦ ἄντρα της, ἡ Meneghina φρόντιζε νὰ προσθέτει τὰ ὀνόματα προσώπων πού ἦταν παρόντα ἢ εἶχαν ἀκούσει ἀπὸ τὴν ἴδια ὅσα διέπραττε ὁ Giovanni Battista, νομιμοποιώντας μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὴν κατάθεσὶς της καὶ θέτοντας τὸ «οἰκογενειακὸ δρᾶμα» ὡς ζήτημα τῆς κοινότητος τῶν σωστῶν χριστιανῶν. Παράλληλα, οἱ ἀναφορὲς της ἀφοροῦσαν κατεξοχὴν γυναῖκες ἀπὸ τὸν στενὸ κύκλο τῆς γειτονιαῆς πού εἶχαν πρόσβαση στοῦ οἰκογενειακοῦ περιβάλλοντος, παρουσιάζοντας τὴν εἰκόνα ἑνὸς γυναικεῖο κύκλου ἀλληλοϋποστήριξης καὶ κατανόησης. Αὐτὲς οἱ γυναῖκες ἔρχονταν ἀντιμέτωπες μὲ τὴν παραβατικὴ συμπεριφορὰ τῆς ἀνδρικῆς φιγούρας τοῦ Giovanni Battista, ὡς χριστιανοῦ καὶ ὡς συζύγου⁸¹.

Μὲ τὴν κατάθεση τῆς Meneghina ὁλοκληρώθηκε τὸ *processo informativo*, δηλαδή, σύμφωνα μὲ τὴν ἱεροεξεταστικὴ θεωρία καὶ πρακτικὴ, ἡ ἀκροαματικὴ διαδικασία συλλογῆς στοιχείων ἐναντίον τοῦ κατηγορουμένου. Μιὰ ἐβδομάδα ἀργότερα, ἡ δίκη συνεχίστηκε μὲ τὴν κλήση τοῦ κατηγορουμένου ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου. Ἡ ἀνάκρισις ξεκίνησε μὲ τὸν Giovanni Battista νὰ δηλώνει πλήρη ἀγνοία τῆς κατάστασης καὶ νὰ χρησιμοποιεῖ τίς ἐρωτήσεις τοῦ ἱεροεξεταστοῦ γιὰ νὰ δείξει τὴν ἐκπληξή του καὶ νὰ διαμορφώσει τὸ προφίλ του: Ἐρωτηθεὶς ἂν γνωρίζει ἢ μπορεῖ νὰ φανταστεῖ τὸ λόγο τῆς φυλάκισής του καὶ γιατί ὀφείλει νὰ παρουσιαστεῖ ἐνώπιον αὐτοῦ τοῦ Ἱεροῦ Γραφείου, ἀπάντησε: Ὁχι κύριοι, δὲν γνωρίζω τίποτα. Ἐρωτηθεὶς ἂν γνωρίζει σὲ ποιοῦ δικαστηρίου τῆ φυλάκῃς βρίσκεται, ἀπάντησε: Τοῦ Ἱεροῦ Γραφείου. Ἐρωτηθεὶς ἂν γνωρίζει ἐναντίον τί εἶδους ἀνθρώπων εἴσονται τὸ Ἱερὸ Γραφεῖο νὰ διεξάγει δίκες, ἀπάντησε: Ὁχι κύριοι. Καὶ ἀφοῦ τοῦ ἐλέγχθη ὅτι τὸ Ἱερὸ Γραφεῖο διεξάγει δίκες ἐναντίον αἰρετικῶν ἢ ὑποπτῶν γιὰ αἵρεση, ἐναντίον ὧν προφέρουν αἰρετικὲς βλασφημίες, ἐναντίον ὧν προσβάλλουν τίς τελετὲς τῆς ἀγίας, μητέρας καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Ρώμης

τους, J. Ferraro, *Marriage Wars*, ὁ.π., σ. 120-133· D. Hacke, *Women, Sex and Marriage*, ὁ.π., σ. 125-134. Πιά ἀντίστοιχες τακτικὲς σὲ ἄλλα δικαστήρια τῆς Ἰταλίας, Oscar Di Simplicio, *Peccato, penitenza, perdono. Siena 1575-1800. La formazione della coscienza nell'Italia moderna*, Μιλάνο 1994.

80. Ἀντιστρόφως, σὲ δίκες γιὰ χωρισμὸ, τὸ κύριο ἐπιχείρημα τῆς βάνανσης συμπεριφορᾶς τοῦ συζύγου συχνὰ ὑποστηριζόταν ἀπὸ ἀναφορὲς στὴ διαγωγή του ὡς κακοῦ χριστιανοῦ· βλ. J. Ferraro, *Marriage Wars*, ὁ.π., σ. 125.

81. Πρόσοφατα ἔργα γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἱστορία τῶν γυναικῶν ἐπιχειροῦν νὰ ἀναδείξουν τὸν γυναικεῖο κόσμον τῶν πρώτων νεότερων κοινωνιῶν, τονίζοντας ἰδιαίτερα τὴν ἀξία τῶν γυναικείων δικτύων: M. Chojnacka, *Working Women*, ὁ.π., σ. 62-66. Οἱ Sandra Cavallo καὶ Simona Cerutti προτείνουν ὅτι οἱ γυναῖκες, ἐκθέτοντας στὴ γυναικεῖα κοινότητα τῆς γειτονιαῆς τὴν κακὴ διαγωγή τῶν συζύγων τους, δημιουργοῦσαν δίκτυα γυναικεῖας ἀλληλεγγύης, καὶ πού θὰ πρέπει νὰ ἐκληφθεῖ ὡς προσπάθεια ἀποκατάστασης τῶν σχέσεων ἐξουσίας μετὰ τῶν φύλων: «Female Honor and the Social Control of Reproduction in Piedmont Between 1600 and 1800», Edward Muir - Guido Ruggiero (ἐπιμ.), *Sex and Gender in Historical Perspective: Selections from Quaderni Storici*, Βαλτιμόρη 1990, σ. 73-109.

καὶ ἄλλων παρόμοιων περιπτώσεων, καὶ συνεπῶς, νὰ πεί ἂν αὐτὸς ἔχει διαπράξει κάποιον ἁμάρτημα τέτοιου εἶδους, ἀπάντησε: Δὲν ἔχω διαπράξει κάποιον ἀπὸ αὐτὰ τὰ σφάλματα. Κάθε μέρα πηγαίνω στὴ λειτουργία, ἐξομολογοῦμαι καὶ κοινωνῶ κάθε πρῶτῃ Κυριακῇ τοῦ μήνα, ὅπως καὶ τὸ Πάσχα καὶ τίς ἄλλες γιορτὲς στὴν ἐνορία μου. Εἶμαι ἕνας φτωχὸς ἐβραῖος πού ἔγινε χριστιανός, δὲν κάνω κακὸ σὲ κανέναν, ἔχω παιδιὰ καὶ δὲν γνωρίζω νὰ ἔχω σφάλει σὲ κάποιον ἀπὸ αὐτὰ τὰ πράγματα καὶ θὰ ἀποδείξω μὲ μάρτυρες ὅσα λέω⁸².

Μὲ παρόμοιο τρόπο συνεχίστηκε ἡ ἀνάκρισις, μὲ τὸν ἱεροεξεταστή νὰ διαμορφώνει τίς ἐρωτήσεις του ἀποκλειστικά μὲ βάση τίς κατηγορίες τῶν μαρτύρων καὶ νὰ τονίζει ὅτι τὸ δικαστήριον ἔχει δεχθεῖ πολλὰ μαρτυρίες πού ἐπιβεβαιώνουν κάθε κατηγορία, καὶ τὸν Giovanni Battista νὰ τίς ἀρνεῖται. Πιά παράδειγμα: Ἐρωτηθεὶς ἂν ἔχει ποτὲ κακολογήσει τὸ ἅγιο ἰωβηλαῖο, ἀπάντησε: Ὁχι κύριοι, δὲν εἶμαι ἄξιος νὰ πιάσω στοῦ στόμα μου τέτοια πράγματα. Ἀφοῦ τοῦ ἐλέγχθη ὅτι φαίνεται στὴν ἀκροαματικὴ διαδικασία ἀπὸ τὰ λόγια τῶν μαρτύρων ὅτι ἐπ' ἀφορμὴ παλιότερων ἰωβηλαίων εἶχε πεί «Τί χρειάζονται τόσα συγχωροχάρτια; Θὰ ἦταν καλύτερο νὰ φτήνυναν τὸ ἀλεύρι ἢ νὰ ἐστελναν χρήματα» καὶ ἄλλα παρόμοια λόγια, τὰ ὁποῖα φανερώνουν λίγη ἐκτίμηση ἢ μάλλον περιφρόνηση γιὰ τὸ ἅγιο ἰωβηλαῖο, ἀπάντησε: Τίποτα δὲν εἶναι ἀλήθεια, δὲν εἶμαι ἄξιος νὰ πιάσω στοῦ στόμα μου τέτοια πράγματα. Καὶ δοθείσης τῆς συμβουλῆς νὰ πεί τὴν ἀλήθεια, γιατί ἡ μαρτυρία πολλῶν ἀνθρώπων ἐπιβεβαιώνει τὰ παραπάνω, ἀπάντησε: Ἐχω πεί τὴν ἀλήθεια, δὲν ἔχω πεί ποτὲ τέτοια λόγια. Ὁ ἴδιος ἔχω πάρει συγχωροχάρτι. Δὲν ξέρω νὰ διαβάξω οὔτε νὰ γράφω, ξέρω τὸ πάτερ ἡμῶν, τὸ *ave maria*, τὸ πιστεύω καὶ τὸ *confiteor* καὶ λέω αὐτὲς τίς προσευχές⁸³.

Ὅσο, ὁ Giovanni Battista πρόθυμα παραδέχτηκε κάποιες ἀπὸ τίς ἐναντίον του κατηγορίες. Ὁμολόγησε ὅτι κάποιες φορές βλαστημάει, τονίζοντας, ὅμως, ὅτι «καμιά φορά, ὅταν ὁ διάβολος μὲ βάζει σὲ πειρασμό, λέω “Al cospetto de Dio”». Δικαιολόγησε τίς πράξεις του ὡς ἀποτέλεσμα τῆς συμπεριφορᾶς τῆς γυναίκας του καὶ ὅχι ὡς ἔνδειξη τῆς ἀντι-χριστιανικῆς στάσεώς του, ὁμολογώντας ὅτι εἶχε ἐμποδίσει τὴν γυναῖκα του νὰ πηγαίνει στὴν ἐκκλησία γιὰ νὰ προστατέψει τὴν ὑπόληψή του ἐξαιτίας κάποιου γείτονα πού εἶχε βλέψει στὴ Meneghina καὶ τὴν παρενοχλοῦσε. Συγκεκριμένα: Ἐρωτηθεὶς ἂν ἔχει ποτὲ ἐμποδίσει κάποιον νὰ πάει στὴ θεία λειτουργία, ἀπάντησε: Ὁχι κύριοι, μόνο τὴν γυναῖκα μου γιὰ νὰ μὴν βρεῖ τὴν εὐκαιρία αὐτὸς ὁ Contarini, δηλαδή νὰ μὴν συνασπρέφεται μὲ τὴν γυναῖκα μου, καὶ νὰ ἀποτρέψω τὸ σκάνδαλο. Καὶ ἀφοῦ τοῦ ἐλέγχθη ὅτι τὸ Ἱερὸ Γραφεῖο ἔχει συμπεράνει ὅτι αὐτὸς ἔχει ἐμποδίσει ἀνθρώπους νὰ πάνε στὴ λειτουργία γιὰ διαφορετικὸ λόγο, ἀπάντησε: Ἐχω ἐμποδίσει τὴν γυναῖκα μου μόνο γιὰ αὐτὸ τὸ λόγο καὶ ἡ ἴδια θὰ τὸ ὁμολογήσει ἂν τὴ ρωτήσετε. Αὐτὸς ὁ Contarini πρὶν ἐνάμιση μήνα περίπου στὴν ταβέρνα στοῦ San Giulian εἶπε στὴν ἰδιοκτήτρια πού ὀνομάζεται Angela ὅτι τοῦ εἶχα πάρει τὴ φιλενάδα του, ἐννοώντας τὴν γυναῖκα μου, τὸ ὅποιο μοῦ τὸ μετέφερε ἡ Angela⁸⁴.

Ὁ κατηγορούμενος ἀναφέρθηκε στὴν γυναῖκα του ὡς μάρτυρα πού θὰ μπορούσε νὰ

82. ASV, SU, b. 89, proc. «Giovan Battista Bonaventura», κατάθεση 3 Αὐγούστου 1632, 15'.

83. στοῦ ἴδιου, κατάθεση 3 Αὐγούστου 1632, 18'.

84. στοῦ ἴδιου, κατάθεση 3 Αὐγούστου 1632, 17'-17'.

ἐπιβεβαιώσει τὰ λεγόμενα του, ἐνῶ, ὅπως εἶδαμε νωρίτερα, ἡ κατάθεση τῆς Meneghina ἦταν καταπέλτης ἐναντίον τοῦ ἀντρα τῆς. Παρόμοια, σέ ἄλλα σημεῖα τῆς ἀνάκρισης, ὁ Giovanni Battista ὑποδεικνύει ὡς μάρτυρες πού μπορούσαν νά διαβεβαιώσουν τό δικαστήριο γιά τήν ἀθωότητα του, ἀνθρώπους πού νωρίτερα εἶχαν καταθέσει ἐναντίον του: *Καί ἀφοῦ τοῦ ἐλέχθη ὅτι φαίνεται στή δίκη ὅτι αὐτός πάντα ἔτρωγε κρέας ὅποτε ἤθελε, χωρίς νά εἶναι ἀρρωστος, ἀδιαφορώντας γιά τίς μέρες πού δέν ἐπιτρέπεται, ἀπάντησε: Δέν εἶναι ἀλήθεια ὅτι τό ἔκανα. Στό σπίτι μου μένει ἐπίσης ἡ πεθερά μου πού μπορεῖ νά ὁρκιστεῖ καί ἐπιπλέον ἡ γυναίκα μου*⁸⁵.

Ἡ ὑπόδειξη λάθος μαρτύρων ὑπεράσπισης ἀποτελεῖ χαρακτηριστικό τῶν δικῶν πού διεξάγονταν μέ τήν ἀνακριτική μέθοδο (*inquisitio*) καί σέ συνθήκες ἀπόλυτης μυστικότητας, στοιχεῖα πού ἀποτελοῦσαν τόν ἀκρογωνιαῖο λίθο τῆς ἱεροεξεταστικῆς λειτουργίας⁸⁶. Σέ κανένα σημεῖο τῆς δίκης δέν ἐπιτρεπόταν ὁ κατηγορούμενος νά μάθει τὰ ὀνόματα ὅσων εἶχαν καταθέσει ἐναντίον του. Ἀκόμη καί ὅταν ὁ κατηγορούμενος διόριζε δικηγόρο γιά νά ἐτοιμάσει τήν ὑπεράσπισή του, στά ἀντίγραφα τῶν πρακτικῶν τῶν καταθέσεων μέ τὰ ὁποῖα τό δικαστήριο τοῦς προμήθευε, τὰ ὀνόματα τῶν μαρτύρων, καθώς καί πληροφορίες ἀπό τήν κατάθεση πού μπορεῖ νά φανέρωναν τήν ταυτότητα τοῦ μάρτυρα εἶχαν ἐξαλειφθεῖ⁸⁷. Ὁ στόχος αὐτῆς τῆς τακτικῆς ἦταν πολλαπλός· ἡ διευκόλυνση τοῦ ἔργου τῆς, ἐπιτρέποντας τοῦς λιγότερο δυνατούς ἐλιγμούς στόν κατηγορούμενο, ἡ διασφάλιση τῆς κοινωνικῆς γαλήνης μέ τήν προστασία τῶν μαρτύρων ἀπό τυχόν ἐκδίκηση, καί τέλος ἡ ἐμπέδωση αἰσθήματος ἐμπιστοσύνης καί οἰκειότητας πρὸς τό δικαστήριο γιά τήν ἐπίτευξη μεγαλύτερου ἀριθμοῦ καταγγελιῶν. Ἀλλωστε, ἡ λειτουργία τοῦ δικαστηρίου βασιζόταν ἀποκλειστικά στή συνεργασία τοῦ πληθυσμοῦ.

Μέ αὐτή τή μέθοδο, ὁ κατηγορούμενος συχνά κατέληγε σέ μιά ἀπεγνωσμένη προσπάθεια ἐντοπισμοῦ τῶν πιθανῶν κατηγορῶν του, ὑποδεικνύοντας ἄτομα ὡς ἐχθρούς του. Ἡ ὑπόδειξη τῶν προσωπικῶν ἐχθρῶν τοῦ κατηγορούμενου ἀποτελοῦσε κατά κάποιον τρόπο «δικλίδα ἀσφαλείας» στήν ἱεροεξεταστική μυσ-

85. στό ἴδιο, κατάθεση 3 Αὐγούστου 1632, 17'.

86. Ἡ μέθοδος τῆς *inquisitio* ἀναπτύχθηκε στά ἐκκλησιαστικά δικαστήρια τοῦ 13ου αἰ., ἀργότερα ἐξαπλώθηκε στά κοσμικά δικαστήρια τῆς ἡπειρωτικῆς Εὐρώπης καί κωδικοποιήθηκε μέ τήν *Constitutio Criminalis Carolina* τό 1532. Πά μιά ἐπισκόπηση τῆς μεθόδου: John H. Langbein, *Prosecuting Crime in the Renaissance: England, Germany, France*, Καίμπριτζ, Μασσ., 1974, σ. 130-138, 153-154.

87. Υπάρχουν, ὥστόσο, περιπτώσεις πού οἱ κατηγορούμενοι φανερά προσπαθοῦσαν νά μάθουν τὰ ὀνόματα τῶν μαρτύρων, ὅπως, δείχνει, γιά παράδειγμα, ἡ ἀνακάλυψη ἀπό τό δικαστήριο ὅτι ἓνας ἱερέας, κατηγορούμενος γιά σεξουαλική παρενόχληση τῶν πιστῶν στήν ἐξομολόγηση, εἶχε συμβουλευθεῖ ἓνα ἀγόρι νά κάθεται ἔξω ἀπό τό γραφεῖο τῆς Ἱερῆς Ἐξέτασης καί νά παρακολουθεῖ ὅσους εἰσέρχονταν γιά νά δώσουν κατάθεση: C. Madricardo, *Sesso e religione nel Seicento a Venezia*, ὁ.π., σ. 134-135.

στικότητα. Θεωρητικά, ὁ ἱεροεξεταστής ἔπρεπε νά μὴ δώσει βάρος στίς καταθέσεις ὅσων εἶχαν κατονομαστεῖ ὡς ἐχθροί τοῦ κατηγορουμένου, ἢ νά εἶναι περισσότερο διερευνητικός καί προσεκτικός κατά τήν ἐξέτασή τους. Ἰδιαίτερα, στήν περίπτωση πού ὁ κατηγορούμενος κατάφερε νά παράσχει πειστικά στοιχεία ὅτι κάποιος ἐνέπιπτε στήν κατηγορία τοῦ «θανάσιμου ἐχθροῦ» (*inimicitia capitalis*), ἡ μαρτυρία του ἔπρεπε νά ἀπορριφθεῖ⁸⁸.

Ὡστόσο, θά ἦταν ἀνακριβές νά ἀποδώσουμε τή μέθοδο τῆς ἀπόλυτης μυστικότητας ἀποκλειστικά στήν Ἱερή Ἐξέταση⁸⁹. Σέ διάφορες περιοχές τῆς Εὐρώπης, κοσμικά δικαστήρια λειτουργοῦσαν βασισμένα ἀποκλειστικά στήν ἀνακριτική μέθοδο (*inquisitio*), μέ ἀπόλυτη μυστικότητα στή διεξαγωγή τῶν δικῶν. Στή Βενετία, τό σῶμα τῶν *Esecutori contro la Bestemmia*, πού ἦταν ἐπιφορτισμένο μέ τήν πάταξη τῆς βλασφημίας, παρότι κοσμικό δικαστήριο, λειτουργοῦσε μέ τόν ἴδιο ἀκριβῶς τρόπο τῆς Ἱερῆς Ἐξέτασης⁹⁰. Ἀλλωστε, οἱ *Esecutori* ἀποτελοῦσαν δορυφορική ὑπηρεσία τοῦ Συμβουλίου τῶν Δέκα, πού ὡς σῶμα μέ ἔκτακτες ἀρμοδιότητες σέ περιπτώσεις ἀνάγκης προστασίας τοῦ κράτους λειτουργοῦσε ἐπίσης μέ μυστικότητα καί συνοπτικές διαδικασίες, ἀκολουθώντας τή μέθοδο πού ἦταν γνωστή ὡς *rito*⁹¹. Θά μπορούσαμε, λοιπόν, νά διακρίνουμε δικαστήρια, κοσμικά καί ἐκκλησιαστικά, πού λειτουργοῦσαν μέ ἡ χωρίς

88. Αὕτη εἶναι ἡ γραμμή πού δίνει ὁ καταλανός ἱεροεξεταστής τοῦ 14ου αἰ. Nicolau Eymerich στό θεμελιώδες ἐγχειρίδιο ἱεροεξεταστικῆς θεωρίας καί πρακτικῆς *Directorium Inquisitorium*, γραμμένο γιά τή μεσαιωνική Ἱερή Ἐξέταση, στό ὁποῖο, ὅμως, βασιζόταν καί ἡ Ρωμαϊκή Ἱερή Ἐξέταση, τουλάχιστον κατά τόν 16ο αἰ. Π' αὐτό τό λόγο ἐπανεκδόθηκε μέ ἐνημερωμένα σχόλια ἀπό τόν ἰσπανό Θεολόγο καί νομικό τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δικαίου Francisco Pena: *Directorium inquisitorium, cum scholiis seu annotationibus eruditissimis D. Francisci Pegnae Hispani, S. Theologiae et Iuris Utriusque Doctoris*, Ρώμη, in Aedibus Populi Romani 1578. Πά τήν *inimicitia capitalis* βλ. σ. 295-296. Πά τήν ἐκδοτική ἱστορία τοῦ *Directorium* κατά τόν 16ο αἰ., Agostino Borromeo, «A proposito del *Directorium inquisitorium* di Nicolas Eymerich e delle sue edizioni cinquecentesche», π. *Critica Storica*, τ. 20, σ. 499-547.

89. Βλ. ἀντίστοιχη πρακτική στά ἐκκλησιαστικά δικαστήρια στό Βασίλειο τῆς Νάπολης, T. Astarita, *Village Justice*, ὁ.π.

90. Renzo Derosas, «Moralità e giustizia a Venezia nel '500-'600. Gli Esecutori contro la Bestemmia», Gaetano Cozzi (ἐπιμ.), *Stato, società e giustizia nella repubblica veneta (sec. xv-xviii)*, Ρώμη 1980, σ. 467, 511, 527-8. Διαφορετική μέθοδος υἱοθετοῦνταν στήν ἐκδίκηση σεξουαλικῶν ἀδικημάτων στά κοσμικά δικαστήρια τῆς καλβινιστικῆς Γενεύης, William G. Naphy, «Reasonable doubt: defences advanced in early modern sodomy trials in Geneva», Maureen Mulholland - Brian Pullan (ἐπιμ.), *The Trial in History*. τ. 1: *Judicial Tribunals in England and Europe, 1200-1700*, Μάντσεστερ 2003, σ. 130.

91. Gaetano Cozzi, «La difesa degli imputati nei processi celebrati col rito del Consiglio dei X», Luigi Berlinguer - Floriana Colao (ἐπιμ.), *Crimine, giustizia, e società veneta in età moderna*, Μιλάνο 1989, σ. 1-87.

ἔκτακτες ἀρμοδιότητες σέ κατάσταση ἔκτακτης ἀνάγκης. Ἡ Ἱερή Ἐξέταση ἀνῆκε στά πρῶτα. Στίς ἀστικές κοινότητες τῆς πρώτης νεότερης Εὐρώπης ἡ θρησκευτική ἀπόκλιση, ἡ αἵρεση καί ἡ δημόσια ἠθική ἦταν στενά συνυφασμένες μέ τήν πολιτική συγκρότηση καί δημόσια ἀσφάλεια⁹². Ἡ παραχώρηση ἔκτακτων ἀρμοδιοτήτων σέ δικαστικά σώματα νά δροῦν *ex officio* μέ μυστικότητα καί συνοπτικές διαδικασίες ἦταν ἀναγκαῖα γιά «τὴν υπεράσπιση καί ἐνδυνάμωση τῆς εὐνοπολησίας τῆς κοινῆς γνώμης»⁹³.

Ἐπιστρέφοντας στή δίκη τοῦ Giovanni Battista, ἡ ἀνάκριση ὁλοκληρώθηκε μέ τίς τυπικές παραινέσεις καί ἀπειλές τοῦ ἱεροεξεταστῆ πρὶν τὴν ἐπιστροφή τοῦ κατηγορούμενου στή φυλακή: Καί τοῦ ἐδόθη ἡ συμβουλή νά πεί τὴν ἀλήθεια, γιατί ὅσο περισσότερο καθυστερεῖ νά τὴν ὁμολογήσει τόσο περισσότερο ἡ δίκη καί ἡ φυλάκισή του θά ἐπιμνησθῇ. Ἄν ὁμως ὁμολογήσει ἐκούσια, θά μπορεῖ νά ἐλπίζει σέ μεγαλύτερη ἐπιείκεια ἀπὸ αὐτὸ τὸ ἱερὸ δικαστήριον, ἀπὸ ὅ,τι ἂν κριθεῖ ἔνοχος [ἐνν. χωρὶς νά ὁμολογήσει], καθὼς θά τιμωρηθεῖ πρὸ ἀντιστή, τόσο ὡς ἀντιστοίχως συμπεραίνεται ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ἐναντίον του πού κατέθεσαν διάφοροι μάρτυρες, ὅσο καί γιά τὴ φήμη πού ἔχει ὡς κακὸς χριστιανός. Ὁ κατηγορούμενος, ὥστόσο, ἔμεινε πιστός στή γραμμὴ πού εἶχε ἀκολουθήσει δηλώνοντας ὅτι ἀνθρώποι ἀπὸ τὴ γειτονία του μποροῦν νά ἐπιβεβαιώσουν τὰ λεγόμενά του⁹⁴.

Μιά ἐβδομάδα ἀργότερα, ὁ Giovanni Battista ὑποβλήθηκε σε δευτέρη ἀνάκριση. Χωρὶς νά μετακινήθῃ ἀπὸ τὴν προηγούμενη υπερασπιστικὴ γραμμὴ, ὁ κατηγορούμενος ἔδωσε μιὰ πρὸ ἐπεξεργασμένη ἐκδοχὴ τῶν λόγων πού τὸν ὁδήγησαν στὸ μόνον σφάλμα πού εἶχε ἤδη παραδεχθεῖ, ἀρχίζοντας σταδιακὰ νά προβάλλει ἕνα συγκεκριμένο προφίλ: «Αὐτὸ πού εἶπα ἦταν ἡ ἀλήθεια καί δὲν ἔχω κάτι ἄλλο νά πῶ. Προσθέτω ὅτι ἐπειδὴ εἶμαι ζηλιάρης δὲν ἤθελα ἡ γυναῖκα μου νά πηγαίνει σέ ἐκκλησίες ἔξω ἀπὸ τὴν γειτονιά»⁹⁵. Ἡ ἀνάκριση ὁλοκληρώθηκε μέ τὸν τυπικὸ κύκλο ἐρωτήσεων διατυπωμένων μέ τέτοιο τρόπο ὥστε νά συνδυάζονται ἡ διερεύνηση καί ὁ παιδαγωγικὸς τόνος. Στὴν τακτικὴ του ὁ κατηγορούμενος ἄλλοτε συμμορφωνόταν πλήρως μέ τὸν ἀνακριτὴ καί ἄλλοτε διατηροῦσε τὸ προφίλ πού εἶχε ἤδη ἐξυφάνει: Ἐρωτηθεὶς ἂν πιστεύει ὅτι εἶναι ἐπιτρεπτό νά τρώει κρέας ἀδιακρίτως ὅλες τίς ἡμέρες, ἀκόμη καί τίς ἡμέρες πού τὸ ἀπαγορεύει ἡ ἀγία μητέρα Ἐκκλησία, ἀπάντησε: Δὲν πίστεψα ποτὲ ὅτι εἶναι ἐπιτρεπτό, ξέρω ὅτι εἶναι ἀμάρτημα καί ἐγὼ ἐξομολογίμουν, κοινωνοῦσα καί τηροῦσα τὴ σαρακοστή καί τίς ἄλλες νηστείες σάν σωστός χριστιανός. Ἐρωτηθεὶς ἂν πιστεύει ὅτι εἶναι ἐπιτρεπτό μέ βλασφημίες νά ἀποδίδει στὸ Θεὸ πράγματα πού δὲν τοῦ ἀρμόζουν ἢ νά ἀφαιρεῖ ὅσα τοῦ ταιριάζουν, ἀπάντησε: Ὁχι κύριοι, εἶναι κατεξοχὴν ἀσυγχώρητο ἀμάρτημα. Ἐρωτηθεὶς ἂν πιστεύει ὅτι ἦταν ἐπιτρεπτό νά ἐμποδίζει τοὺς χριστιανούς νά πη-

γαίνουν στὴ θεία λειτουργία, νά παίρνουν συγχωροχάρτια καί νά τὰ περιφρονεῖ, ἀπάντησε: Τὸ ὁμολογῶ, ὅτι, ἐπειδὴ εἶμαι ζηλιάρης, ἐμπόδιζα κάποιες φορές τὴ γυναῖκα μου νά πηγαίνει σέ ἐκκλησίες πού ἦταν ἔξω ἀπὸ τὴ γειτονιά⁹⁶.

Τὸ δικαστήριον δείχνοντας ὅτι ἔχει ἀρχίσει νά διαμορφώνει γνώμη γιά τὴν ὑπόθεση, πρότεινε στὸν κατηγορούμενον ἂν ἐπιθυμεῖ νά προβλεῖ σέ ἐπίσημη υπεράσπιση, πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνακοίνωση τῆς ἀπόφασης, ὁλοκληρώνοντας ἔτσι τὴ φάση τῆς ἀκροαματικῆς διαδικασίας τοῦ *processo difensivo*. Ἡ Ἱερή Ἐξέταση ἀναγνώριζε τὸ δικαίωμα τοῦ κατηγορούμενου σέ ἐπαγγελματικὴ υπεράσπιση, στοιχεῖο πού συχνὰ ἔχει θεωρηθεῖ ὡς χαρακτηριστικὸ τῆς σχετικῆς ἐπιείκειας πού διέπτε τὴ λειτουργία της. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ δικηγόρου ἦταν ἡ παρουσίαση νομικῶν ἐπιχειρημάτων ὑπὲρ τοῦ κατηγορούμενου καί κυρίως ἡ κατάρτιση κατάλογου σημείων (*articoli*) ὑπὲρ τοῦ κατηγορούμενου, καί μαρτύρων πού μποροῦσαν νά καταθέσουν ἐπὶ αὐτῶν τῶν σημείων. Ὡστόσο, δὲν εἶναι ξεκάθαρο κατὰ πόσο ἡ παρουσία δικηγόρου μποροῦσε οὐσιαστικὰ νά βοηθήσει τὸν κατηγορούμενον, ἐκτός ἴσως ἀπὸ τὸ νά πετύχει κάποια ἐλαφρὰ μείωση τῆς ποινῆς. Ἀντιθέτως, ὁ δικηγόρος, καθὼς ἡ θέση του ἦταν ιδιόμορφη, μποροῦσε νά ἐπιβαρύνει τὴν κατάσταση τοῦ κατηγορούμενου. Ὁ ἱεροεξεταστικὸς νόμος ὁρίζε ρητὰ ὅτι ὁ δικηγόρος, ἀφότου μελετοῦσε τὴν ὑπόθεση καί ἔκρινε ὅτι ὁ κατηγορούμενος ἦταν ἔνοχος, ὀφείλε νά ἐνημερώσει τὸ δικαστήριον καί νά ἀποσυρθεῖ ἀπὸ τὴν υπεράσπιση⁹⁷.

Μέ τὴν παρέμβαση τοῦ δικηγόρου καί τίς νέες καταθέσεις μαρτύρων ὑπὲρ τοῦ κατηγορούμενου, ἡ ἀκροαματικὴ διαδικασία ἐμπαινε στὴ φάση πού ἦταν γνωστὴ ὡς *processo ripetitivo*. Ὁ κατάλογος ἐπιχειρημάτων καί σημείων υπεράσπισης πού παρουσίασε ὁ δικηγόρος ἦταν μιὰ ἐκτεταμένη καί ἐπεξεργασμένη ἐκδοχὴ τῆς υπερασπιστικῆς γραμμῆς πού εἶχε ἤδη ἀκολουθήσει ὁ Giovanni Battista· αὐτὴ τοῦ ζηλιάρη καί ἀπατημένου συζύγου, πού μάταια προσπαθοῦσε νά διασώσει τὴν προσωπικὴ τιμὴ καί οἰκογενειακὴ γαλήνη ἀπέναντι στὴν ἀστατή καί ἀνήθικη γυναῖκα του καί τὴν πανοῦργα πεθερὰ του. Σύμφωνα μέ τὴν ἐγγραφή υπεράσπιση πού κατέθεσε ὁ δικηγόρος: *Πρόκειται νά ἀποδειχθεῖ ὅτι ὁ προαναφερθεὶς Giovanni Battista, μεσίτης τῶν τοῦρκων, ἐδῶ καί τρία χρόνια ἔχει ἀνακαλύψει ὅτι ἡ σύζυγός του Meneghina, μέ τὴ συνεργία τῆς πεθερᾶς του Angela, καί οἱ δύο μάρτυρες πού κατέθεσαν ἐναντίον του, δέχονται δῶρα ἀπὸ ἀνθρώπους πού ἐπιβουλεύονται τὴν τιμὴ του. Ἐν προκειμένῳ, μιὰ φορά αὐτὸς ἀνακάλυψε ἕνα κοντί πού περιεῖχε ἕνα σκανδαλώδες δῶρο, δηλαδή ἕνα ὁμοίωμα πέους παρασκευασμένο ἀπὸ ζάχαρη, καί μιὰ ἄλλη φορά ἕνα ροζάριο ἀξίας πέντε δονατῶν. Ἐξαιτίας αὐτῶν, αὐτὸς ὀργίστηκε, τὴν κινήγησε μέ ἕνα μαχαίρι γιά νά τὴν χτυπήσει καί νά μάθει ποιὸς τῆς ἔκανε τέτοια δῶρα. Ἐπιπλέον, ὁ ἐπίβουλος τῆς τιμῆς του εἰδώθηκε στὸ σπίτι*

92. David Wootton, «The Fear of God in Early Modern Political Theory», *Historical Papers*, 1983, σ. 57-80.

93. Trevor Dean, «Criminal justice in mid fifteenth-century Bologna», Trevor Dean - Kate J. P. Lowe (ἐπιμ.), *Crime, Society and the Law in Renaissance Italy*, Καμπριτζ 1994, σ. 21.

94. ASV, SU, b. 89, proc. «Giovanni Battista Bonaventura», κατάθεση 3 Αὐγούστου 1632, 19^ο.

95. σὸ ἴδιο, κατάθεση 12 Αὐγούστου 1632, 19^ο.

96. σὸ ἴδιο, κατάθεση 12 Αὐγούστου 1632, 20^ο-20^ο. Ἡ δευτέρη ἐρώτηση τοῦ ἱεροεξεταστῆ εἶναι δηλωτικὴ τοῦ νοήματος πού ἔδινε τὸ δικαστήριον στίς αἵρετικὲς βλασφημίες, ὡς διαστρεβλωτικὲς τῆς θείας φύσης. Οἱ βλασφημίες «al cospetto di Dio» καί «puttanazza di Dio» πού εἶχε ἀποδώσει ἡ Meneghina στὸν κατηγορούμενον παρέπεμπαν σέ ἀρνησὶ τῆς παντοδυναμίας καί τῆς εὐστολαχίας τοῦ θεοῦ.

97. Αὐτὸ συνέβη στὴ δίκη τῆς οἰκογένειας De Nis τὸ 1585, μιὰ ἀπὸ τίς πρὸ ἐκτεταμένες δίκας ἐναντίον marranos ἀπὸ τὴν Πορτογαλία γιά κρυπτοεβραϊσμό: *Processi (1585-1589)*, σ. 79-164· γιά τὸ ζήτημα τῶν δικηγόρων: J. Tedeschi, *The Prosecution of Heresy*, δ.π., σ. 136-139.

του κατηγορούμενου, και τώρα που αυτός βρίσκεται στη φυλακή, συχνάζει στο σπίτι της γυναίκας του με μεγάλη οικειότητα και άνεση, προκαλώντας σκάνδαλο στη γειτονιά⁹⁸.

Στή συνέχεια, η υπεράσπιση άρχισε να οικιαγραφεί και να αναδεικνύει το προφίλ της άστατης και άπιστης συζύγου, προσθέτοντας στοιχεία που «δικαιολογούσαν» τις υποψίες του κατηγορούμενου για τη διαγωγή της: υποψιάζόταν και ζήλευε υπερβολικά τη γυναίκα του, γιατί αυτή μακιγιαριζόταν πέρα από το συνηθισμένο, ήθελε να κυκλοφορεί με προκλητική κόμμωση, με ρούχα πολυτελή και να ερωτοτροπεί στις εκκλησίες. Έτσι, άνησυχώντας για την τιμή του, αναγκάστηκε όχι μόνο να μαλώνει με όργη μαζί της και με την πεθερά του, αλλά και να τους απαγορεύσει πολλές φορές να πηγαίνουν σε εκκλησίες και σε συγγενείς τους, ακόμα και να βγαίνουν στο παράθυρο. Αυτό τό έκανε από ζήλο για την τιμή του και όχι από περιφρόνηση για τις εκκλησίες⁹⁹.

Φανερά πλέον η υπεράσπιση του κατηγορούμενου διαρθρώθηκε γύρω από την ευρύτητα αποδεκτή κοινωνική αξία της ανδρικής τιμής. Παράμετροι συνδεδεμένοι τόσο με την ιδιωτική όσο και με την δημόσια σφαίρα καθόριζαν την ανδρική τιμή. Η γυναικεία όμως τιμή ήταν στενά συνυφασμένη με τη σεξουαλικότητα. Έγκράτεια και αφοσίωση για την έγγαμη γυναίκα, αγνότητα πριν τό γάμο ή την υπόσχεση γάμου για την άνυπαντρη, καρτερικότητα και άσκητική ζωή για τη χήρα. Ωστόσο, η γυναικεία τιμή δεν ήταν αποκλειστικά γυναικεία υπόθεση. Στο πλαίσιο της πατριαρχίας, αποτελούσε επίσης οικογενειακή και ανδρική υπόθεση. Η πειθαρχική ισχύς του σύνθετου πολιτισμικού πλέγματος της ανδρικής τιμής ήταν άξεδιάλυτα συνυφασμένη με τη γυναικεία σεξουαλικότητα¹⁰⁰.

Αυτό ήταν τό υπόβαθρο, σύμφωνα με την υπεράσπιση, που καθόρισε τις κινήσεις των δύο «πανούργων» γυναικών. Τό «θανάσιμο μίσος τους» απέναντι στον Giovanni Battista και η επιθυμία να «έχουν την ελευθερία τους» τις έσπρωξε να «σπέρνουν ζιζάνια και να διαδίδουν ψέματα έναντίον του» και, τέλος, να «τόν καταγγείλουν σε αυτό τό Ίερό Γραφείο για να τόν καταστρέψουν ολοκληρωτικά». Πριν από την καταγγελία, οι δύο γυναίκες είχαν μεταχειριστεί

και άλλα μέσα για να τόν βγάλουν από τη μέση: «δύο ή τρεις φορές είχαν δώσει δηλητήριο στον Giovanni Battista, πού, αν ή φύση και οι θεραπείες δεν τόν βοηθούσαν, θά ήταν αναμφίβολα νεκρός»¹⁰¹.

Στή συνέχεια, η υπεράσπιση έπαιξε να καταρρίψει την αξιοπιστία των μαρτύρων κατηγορίας. Οι γυναίκες που κατέθεσαν έναντίον του κατηγορούμενου ήταν όλες έχθροι του και έμπιστες της Meneghina και της πεθεράς του, και μάλιστα ή Laura και ή Faustina παραχωρούσαν τό σπίτι τους στη Meneghina για να συναντά τούς έραστές της. Έξαιτίας αυτού, ό Giovanni Battista «τούς έβαζε τίς φωνές και τούς έλεγε ότι ήταν ρουφιάνες»¹⁰². Τέλος, η υπεράσπιση, ακολουθώντας τη γραμμή των ανακρίσεων, προχώρησε στην κατάρριψη των κατηγοριών έναντίον του Giovanni Battista, και στην ανάδειξη του χριστιανικού προφίλ του. Η υπεράσπιση έπαιξε να νομιμοποιήσει τά έπιχειρήματά της επικαλούμενη τη γνώμη της κοινότητας: Τέλος, ό προαναφερθείς Giovanni Battista θεωρείται και εκτιμάται ως καλός χριστιανός, και από κοινού, εν προκειμένω, σε όλη τη γειτονιά, θεωρείται και πιστεύεται ότι οι έναντίον του μηνύσεις σε αυτό τό Ίερό Γραφείο είναι αποκλειστική καταδίωξη της συζύγου του Meneghina και της πεθεράς του Angela εξαιτίας των μοχθηρών σκοπών και σχεδίων τους¹⁰³.

Σύντομα ξεκίνησε ή εξέταση των μαρτύρων που είχε προτείνει ό κατηγορούμενος και ό δικηγόρος του, με πρώτο τόν ένορικό ιερέα Giovanni Turatto, ό όποιος είχε νωρίτερα κληθεί να καταθέσει ως μάρτυρας κατηγορίας. Απαντώντας στα συγκεκριμένα σημεία που είχε προτείνει ό δικηγόρος, ό Turatto άρχισε να έξυφάνει το σενάριο στο όποιο ό κατηγορούμενος είχε βασίσει την άθωότητά του: Έρωτηθείς, αφού τού άνεγνώσθη τό πρώτο σημείο, απάντησε: Έγώ δεν συχνάζω στο σπίτι του ούτε γνωρίζω κάποιον

101. ASV, SU, b. 89, proc. «Giovan Battista Bonaventura», 38^r-38^r. Η έπίκληση της δηλητηρίασης αποτελούσε συχνό ρητορικό σχήμα σε νομικές διαμάχες μεταξύ συζύγων για χωρισμό: Joanne Ferraro, «Building Context for Marital Litigation: The Dispute of Orsetta Targhetta and Annibale Bassi (1634)», *Menchi, Coniugi nemici*, δ.π., σ. 141-190.

102. Η άναφορά είναι «ruffiane». Στο σύγχρονο πολιτισμικό πλαίσιο, ή χρήση του όρου έφερε ιδιαίτερα άρνητικό βάρος, καθώς παρέπεμπε άπευθείας στην άνάμειξη με την πορνεία (γυναίκες προαγωγοί). Σε αντίθεση με τόν άρσενικό όρο «ruffiano» (και ένιότε «bertone») που παρέπεμπε σε «έπαγγελματίες» προαγωγούς, ό θηλυκός όρος ύπονοούσε την ύπαρξη γυναικείου δικτύου που κρυφά προωθούσε πόρνες, και δεν μπορούσε να έντοπιστεί εύκολα από τίς άρχές: G. Ruggiero, *Binding Passions*, σ. 52-53. Τέτοιου είδους άναφορές θά μπορούσαν να ίδωθούν μέσα στο πλαίσιο της διαδεδομένης χρήσης μιας εύρείας κλίμακας προσβολών σεξουαλικής φύσης στα άστικά κέντρα της πρώιμης νεότερης Ίταλίας: βλ. Peter Burke, *The Historical Anthropology of Early Modern Italy. Essays on Perception and Communication*, Καίμπριτζ 1987, σ. 96-97. Ωστόσο, έδω πρόκειται για έσκεμμένη άναφορά στην πορνεία, καθώς εξελίχθηκε σε βασικό σημείο υπεράσπισης στη συνέχεια της δίκες.

103. ASV, SU, b. 89, proc. «Giovan Battista Bonaventura», 39^r. Είναι ένδιαφέρον, ότι σε αντίθεση με τίς καταθέσεις του Giovanni Battista, όπου άναφέρθηκε σε όσους είχαν καταθέσει έναντίον του ως μάρτυρες που θά μπορούσαν να βεβαιώσουν την άθωότητά του, στην υπεράσπιση ό κατηγορούμενος με τόν δικηγόρο του είχαν πλέον έντοπίσει τούς πραγματικούς κατήγορους.

98. ASV, SU, b. 89, proc. «Giovan Battista Bonaventura», 38^r. Ο τονισμός της ύψηλης τιμής του ροζάριου δεν ήταν τυχαίος. Ένδεικτικά για την τιμή, πβ. τόν μέσο έτήσιο μισθό ενός άνειδίκευτου οικοδομικού έργάτη τό 1630 που ήταν περίπου 95 δουκάτα και μιάς τροφού τό 1600 που ήταν 16 δουκάτα: για τούς μισθούς, βλ. Brian Pullan, «Wage-Earners and the Venetian Economy, 1550-1630», *The Economic History Review*, τ. 16:3, 1964, σ. 407-426· Dennis Romano, *Housecraft and Statecraft. Domestic Service in Renaissance Venice, 1400-1600*, Βαλτιμόρη 1996, σ. 141-143.

99. ASV, SU, b. 89, proc. «Giovan Battista Bonaventura», 38^r.

100. Πά τη συγκρότηση της τιμής στα ίταλικά άστικά κέντρα, Thomas V. Cohen, «The Lay Liturgy of Affront in Sixteenth-Century Italy», *Journal of Social History*, τ. 25:4, 1992, σ. 857-877.

ἀπὸ αὐτὰ τὰ σημεῖα. Γνωρίζω ὅμως καλὰ ὅτι, ἀφότου φυλακίστηκε ὁ Giovanni Battista, κυκλοφορεῖ ἡ φήμη στὴ γειτονιά καὶ ἐπίσης στὸ Rialto ὅτι ἡ γυναῖκα του τὸν ἔστειλε στὴ φυλακὴ γιὰ νὰ ζεῖ μὲ ἐλευθερία. Καὶ γιὰ αὐτὴ τὴ φήμη ποὺ ἄκουσα νὰ διαδίδεται μίλησα στὴ μάνα τῆς γυναίκας του ὅταν τὴν πέτυχα στὸ δρόμο πρὶν κάποιες μέρες. Καὶ μετὰ εἶδα μιά μέρα τὴν ἴδια τὴ Meneghina νὰ μιλάει στὸ δρόμο μὲ αὐτὸν τὸν ἄνδρα, γιὰ τὸν ὁποῖο ὑπάρχει ἡ ὑποψία ὅτι συχνάζει στὸ σπίτι της. Τὸ ὄνομά του δὲν τὸ γνωρίζω ἀλλὰ μοῦ φαίνεται ὅτι εἶναι ἔμπορος καὶ λέγεται ὅτι μένει στὴν ἐνορία μου. Καὶ αὐτὴ ἔμεινε σαστισμένη ὅταν ἀντιλήφθηκε ὅτι τὴν εἶδα. Ἐπίσης, ἀφότου ὁ Giovanni Battista μπήκε στὴ φυλακὴ, αὐτὴ ἡ Meneghina ἔφυγε ἀπὸ τὴν ἐνορία μου καὶ πῆγε νὰ μείνει στὴ Santa Caterina, γιὰ νὰ ζεῖ, ὅπως ὅλοι λένε, μὲ μεγαλύτερη ἐλευθερία¹⁰⁴.

Ὁ ἐπόμενος μάρτυρας, ὁ ἔμπορος μπαχαρικῶν Alessandro, συνέχισε στὸ ἴδιο πνεῦμα: Πολλές φορές ἔχω δεῖ ἕναν ἄνδρα ὀνόματι Gasparo, φλαμανδό, ἀντιπρόσωπο τῶν ἐμπόρων Pellicorni ἀπὸ τὴν Santa Sofia, νὰ μιλάει μὲ τὴ Meneghina πού καθόταν στὸ μπαλκόνι τοῦ σπιτιοῦ της καὶ ἐκεῖνος στὸ δρόμο κάτω ἀπὸ τὸ μπαλκόνι. Δὲν μπόρεσα νὰ ἀκούσω τί ἔλεγαν γιατί ἦμουν μακριὰ στὸ δικό μου μπαλκόνι, ἀλλὰ ἔβλεπα τίς χειρονομίες πού αὐτὸς ἔκανε στὴ γυναῖκα, γιατί τῆς ἔστελνε φιλιὰ. Καὶ αὐτὸ τὸ βλέπω πολλές φορές ἐδῶ καὶ τρεῖς ἢ τέσσερις μῆνες, ἀκόμα καὶ πρὶν ὁ Giovanni Battista μπεῖ στὸ φυλακὴ, ὅταν ὅμως αὐτὸς ἔλειπε ἀπὸ τὸ σπίτι. Καὶ ἀφότου ὁ Giovanni Battista μπήκε στὴ φυλακὴ, ἡ κυρία Maddalena Iustinona, πού μένει στὸ ἴδιο σπίτι μὲ τὸν Giovanni Battista, μοῦ εἶπε ὅτι εἶχε δεῖ αὐτὸν τὸν Gasparo στὸ δωμάτιο τῆς Meneghina κάποιον πρῶτ¹⁰⁵.

Ἡ δημόσια παρουσία τῆς Meneghina δημιουργοῦσε ὑποψίες γιὰ τὴν ἀσυνεπὴ συμπεριφορὰ της ὡς παντρεμένης γυναίκας. Ἐνδεικτικὰ εἶναι τὰ λόγια τοῦ μάρτυρα Alessandro: «Ἔχω δεῖ τὴ Meneghina νὰ βγαίνει ἀπὸ τὸ σπίτι ἐπιδεικνύοντα ντυμένη» καὶ τῆς ὑπηρετριάς τοῦ Alessandro, Meneghina: «Τὴν ἔχω δεῖ νὰ κυκλοφορεῖ μὲ φόρεμα καὶ

μὰνδύα πολυτελὴ καὶ ὑπερβολικὰ μακιγιαρισμένη, καὶ αὐτὸς [ἐνν. ὁ Giovanni Battista] ἦταν ζηλιάρης καὶ δὲν ἤθελε αὐτὴ νὰ συναναστρέφεται μὲ κανέναν». Ἡ συμπεριφορὰ τῆς Meneghina εἶχε προκαλέσει τὴν παρέμβαση τοῦ στενοῦ γειτονικοῦ κύκλου, ὅπως τουλάχιστον διατεινόταν ἡ μάρτυρας Veronica, σύζυγος τοῦ βιβλιοπώλη Giusto Vivirich ἀπὸ τὴν Αὐγουστά: «Εἶναι ἀλήθεια ὅτι αὐτὴ μακιγιαριζόταν προκλητικὰ, καὶ ἐγὼ ἡ ἴδια τῆς εἶχα βάλει τίς φωνές γιὰ αὐτὸ τὸ φτιασίδωμα¹⁰⁶. Οἱ δύο τελευταῖες καταθέσεις ἔχουν ἰδιαίτερη ἀξία καθὼς προήλθαν ἀπὸ γυναῖκες μάρτυρες. Τέτοιες περιπτώσεις φανερώνουν ὅτι, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ γυναικείων δικτύων συμπαράστασης, ἄνδρες καὶ γυναῖκες εἶχαν ἐνεργὸ ρόλο στὴν παρακολούθηση τῶν κοινωνικῶν καὶ ἠθικῶν παραβάσεων καὶ στὴν ἐπιβολὴ καὶ προστασία τῶν ἀξιῶν καὶ συμπεριφορῶν πού ἡ κοινότητα θεωροῦσε πρᾶγμους¹⁰⁷.

Σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς μάρτυρες κατηγορίας, πού προέρχονταν ἀπὸ ἕναν στενὸ κύκλο γειτόνων, οἱ μάρτυρες πού κατέθεσαν ὑπὲρ τοῦ κατηγορουμένου προέρχονταν ἀπὸ τὸν εὐρύτερο χῶρο τῆς ἐνορίας τῆς Santa Sofia, εἶχαν ποικίλες ἐπαγγελματικές ἐνασχολήσεις καὶ ἀνήκαν καὶ στὰ δύο φύλα. Ὑπὸ αὐτὴ τὴν ἐννοια, τὸ βάρος τῆς δίκης δὲν ἦταν πλέον τὸ οἰκογενειακὸ δράμα πού προκαλοῦσε ἡ ἀντιχριστιανικὴ συμπεριφορὰ τοῦ κατηγορουμένου καὶ ἦταν γνωστὸ σὲ ἕναν στενὸ κύκλο γυναικῶν πού συνδέονταν μὲ τὴν Meneghina, ἀλλὰ ἕνα οἰκογενειακὸ δράμα πού διαθροωνόταν γύρω ἀπὸ τὴν ἀποκλίνουσα διαγωγὴ τῆς συζύγου, γιὰ τὸ ὁποῖο ἦταν ἐνήμερο τὸ εὐρύτερο ἐνοριακὸ περιβάλλον. Ὅρισμένοι μάρτυρες βασίζονταν στὴν προσωπικὴ ἐπαρὴ τους μὲ τὸν Giovanni Battista γιὰ νὰ δώσουν πληροφορίες γιὰ τίς χριστιανικὲς συνήθειες του, ὅπως ὁ Bartolomeo πού κατέθεσε, «δὲν τὸν ἔχω δεῖ ποτὲ νὰ τρώει κρέας τίς μέρες πού ἀπαγορεύεται καὶ ὅταν τύχαινε σὲ κάποια νηστεία νὰ τρώω σπίτι του τὸν ἔβλεπα νὰ τρώει ψάρια καὶ σὲ ἄλλες νηστείες ψώνιζε ψάρια πού ἐγὼ τὰ μετέφερα στὸ σπίτι του». Πιά ἄλλους ὅμως πού δὲν εἶχαν προσωπικὴ ἐπαρὴ μὲ τὸν κατηγορούμενο, ἡ ἐνορία ἀποτελοῦσε τὸ σκηνικὸ καθημερινῆς ἐπιτήρησης τῆς συμπεριφορᾶς. Ἡ μάρτυρας Angelica κατέθεσε ὅτι ἔχει δεῖ πολλές φορές τὸν κατηγορούμενο στὴν ἐκκλησίᾳ τῆς Santa Sofia, καὶ ἡ ὑπηρετρία Meneghina, ἡ ὁποία δήλωσε ὅτι γνώριζε τὸν κατηγορούμενο μόνο ἐξ ὄψεως, κατέθεσε: «Στὸ μαγαζί μας ἀγόρασε ἕνα δαυλὸ τῇ Μεγάλῃ Παρασκευῇ γιὰ νὰ πᾶει στὴ λιτανεία καὶ τὸν ἔχω δεῖ πολλές φορές νὰ τιμᾷ τίς ἱερὲς εἰκόνες βγάζοντας τὸ καπέλο του. Ἔχω ἀκούσει νὰ λέγεται ὅτι ἐξομολογεῖται καὶ κοινωνᾷ¹⁰⁸.

104. στὸ ἴδιο, 40^ο-40^ο. Στὸ πλαίσιο τῆς ἐμφυλῆς διάστασης τοῦ ἀστικοῦ τοπίου, τὸ Rialto, ὡς τὸ ἐμπορικὸ κέντρο τῆς πόλης, ἀποτελοῦσε τὸ κατεξοχὴν μέρος ἀνδρικῶν δραστηριοτήτων καὶ διαπραγματεύσεων τῆς ἀνδρικῆς ταυτότητας: Dennis Romano, «Gender and the Urban Geography of Renaissance Venice», *Journal of Social History*, τ. 23:2, 1989, σ. 339-353.

105. ASV, SU, b. 89, proc. «Giovan Battista Bonaventura», κατάθεση 12 Ὀκτωβρίου 1632, 41^ο. Ἡ γυναικεῖα χρῆση τοῦ μπαλκονιοῦ κατεῖχε ἀμφίσημη θέση στὴν πρόσληψη τῆς ἐμφυλῆς διάστασης τοῦ ἀστικοῦ τοπίου. Τὸ μπαλκόνι συνέδεε τὴν ἰδιωτικὴ-γυναικεῖα σφαῖρα μὲ τὴν δημόσια. Ἡ συναναστροφὴ δύο ἀνύπαντρων νέων μὲ τὸν ἄνδρα στὸ δρόμο καὶ τὴν γυναῖκα στὸ μπαλκόνι νομιμοποιῶσε στὰ μάτια τῆς γειτονίας μιά εὐνυπόληπτη ἐρωτικὴ σχέση, πού θὰ ὁλοκληρωνόταν μὲ τὸν ἐπικείμενο γάμο. Ἀπὸ τὸ μπαλκόνι ἡ γυναῖκα ἀφενὸς συμμετείχε στὴν τελετουργικὴ νομιμοποίηση καὶ ἀφετέρου προστάτευε τὴν ἀγνότητά της ὡς ἀνύπαντρης κόρης. Ἡ συχνή, ὅμως, παρουσία μιᾶς παντρεμένης γυναίκας στὸ μπαλκόνι εἶχε διαφορετικὸ βᾶρος. Πιά παραδειγμα, σὲ μιά δίκη γιὰ χωρισμὸ τὸ 1670, οἱ μάρτυρες ἔκριναν ὡς «ἀνάρμωστη συμπεριφορὰ γιὰ μιά σωστὴ γυναῖκα» τὸ ὅτι ἡ ἐνάγουσα «καθόταν καθημερινὰ στὸ μπαλκόνι καὶ γέλαγε δημόσια μὲ τοὺς περαστικούς»: Ἡ δίκη ἀναφέρεται στὸ D. Hacke, *Women, Sex and Marriage*, ὁ.π., σ. 79. Πόσο μᾶλλον ὅταν ἡ παντρεμένη γυναῖκα ὑποτίθεται ὅτι φλέρταρε ἐπιδεικνύοντα, ὅπως στὴν παρούσα περίπτωση!

106. ASV, SU, b. 89, proc. «Giovan Battista Bonaventura», καταθέσεις 12 καὶ 14 Ὀκτωβρίου 1632, 41^ο, 44^ο, 43^ο.

107. Βλ. ἀντίστοιχα παραδείγματα ἀπὸ δίκες γιὰ χωρισμὸ ἢ ἀκύρωση γάμου, ὅπου εἶναι δύσκολο νὰ διακρίνουμε ἂν οἱ γυναῖκες μάρτυρες ἔκριναν μὲ διαφορετικὰ κριτήρια ἀπ' ὅ,τι οἱ ἄντρες τῇ συμπεριφορᾷ τῶν συζύγων: D. Hacke, *Women, Sex and Marriage*, ὁ.π., σ. 216-222.

108. ASV, SU, b. 89, proc. «Giovan Battista Bonaventura», καταθέσεις 19 καὶ 14 Ὀκτωβρίου 1632, 46^ο, 47^ο, 44^ο. Ἡ δημόσια ἐπίδειξη χριστιανικῆς εὐσεβείας ἀποτελοῦσε βασικὴ συνιστώσα τῆς καθημερινότητος στὰ καθολικὰ ἀστικά κέντρα τῆς Ἀντιμεταρρύθμισης. Ἡ συνεχὴς τέλεση λιτανειῶν καὶ ὁ ὑπερβολικὸς ἀριθμὸς εἰκόνων, προσκυνηταρίων καὶ ἐκκλησιῶν ἐπέκτειναν τὴν ἐννοια τοῦ ἱεροῦ ἔξω ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν καὶ συντελοῦσαν στὴ «θεατρικὴ

Παράλληλα, οἱ μάρτυρες μετέφεραν στό δικαστήριο τή γνώμη τῆς ἐνοριακῆς κοινότητας, καθιστώντας τήν τόν ἀδέκαστο κριτή τοῦ οἰκογενειακοῦ δράματος. Μὲ φράσεις ὅπως «στόν κόσμο κυκλοφορεῖ ἡ φήμη» (*corre fama nel volgo*), «αὐτὴ εἶναι ἡ κοινὴ γνώμη» (*questa è fama publica*), «ἔτσι ἔχω ἀκούσει νά λέγεται ἀπὸ τοὺς ἄλλους στή γειτονιά» (*così ho sentito a dir da altri nel vicinato*) οἱ μάρτυρες ἔδειχναν πλήρη συμμετοχὴ στὰ δράματα τῆς κοινότητας. Ἡ Angelica κατέθεσε ὅτι «λέγεται ἀπὸ τὸν κόσμο ὅτι αὐτὸ τό βάσανο [ἐνν. τοῦ Giovanni Battista] ὀφείλεται στή γυναῖκα καὶ τὴν πεθερὰ του πού ἔχουν κακοὺς σκοπούς»¹⁰⁹. Παρόμοια, ἡ Veronica δήλωσε, «στὴν ἐνορία αὐτὸς ἔχει τὴ φήμη καλοῦ ἀνθρώπου καὶ ἐδῶ καὶ τρία χρόνια πού τὸν γνωρίζω δὲν ἔχω ἀκούσει νά λέγεται κάτι κακό γι' αὐτόν»¹¹⁰. Σὲ ἀντίθεση μὲ τοὺς μάρτυρες κατηγορίας πού ἔδειχναν ἀμέσως γνώστες τῆς ὑπόθεσης, οἱ μάρτυρες ὑπεράσπισης συχνὰ κατέφευγαν σὲ τυπικά ρητορικά σχήματα, προκειμένου νά αὐτο-παρουσιαστούν καὶ νά καταστήσουν τὴν κατάθεσή τους πειστική. Δείχνοντας ἀρχικά ὅτι δὲν ἦταν πλήρως γνώστες τῆς κατάστασης, σταδιακὰ ξετύλιγαν λεπτομερεῖς καταθέσεις ἢ κατέφευγαν στὴν ἐπικύληση τῆς κοινῆς γνώμης¹¹¹.

Ἡ ἐπικύληση τῆς κοινῆς γνώμης, τῶν φημῶν καὶ τῶν κουτσομπολιῶν πού κυκλοφοροῦσαν στή γειτονιά, συχνὰ ἦταν καθοριστικὴ τόσο στὴν Ἱερή Ἐξέταση ὅσο καὶ σὲ ἄλλα δικαστήρια τῆς πρώιμης νεότερης Ἰταλίας. Ἡ διάδοση φημῶν καὶ κουτσομπολιῶν στὰ ἀστικά κέντρα συνιστοῦσε δύναμη διαμόρφωσης τῆς τιμῆς καὶ ὑπόληψης¹¹². Καταφεύγοντας σὲ φήμες καὶ στὴν κοινὴ γνώμη, οἱ μάρ-

κουτούρα» τῶν ἰταλικῶν πόλεων τῆς ὕστερης Ἀναγέννησης. Τό εὐλαβικό περιεχόμενο καὶ ἡ λειτουργία αὐτῶν τῶν «λατρευτικῶν ἀντικειμένων» ἀπαιτοῦσαν ἀνταπόκριση· βλ. σχετικὰ Edward Muir, «The Virgin on the Street Corner. The Place of the Sacred in Italian Cities», John J. Martin (ἐπιμ.), *The Renaissance. Italy and Abroad*, Λονδίνο-Νέα Ὑόρκη 2003, σ. 279-296. Ἡ «θεατρικότητα» ἀποτελοῦσε βασικὸ σημεῖο διαπραγματεύσεως τῆς παραβατικότητας ἐνώπιον τῆς Ἱερῆς Ἐξέτασης. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, στὰ πρώτα χρόνια τῆς διάδοσης τῆς Μεταρρύθμισης στή Βενετία, πρὶν τὴ σκλήρυνση τῆς Ἱερῆς Ἐξέτασης, ὅσοι ἀσπάζονταν τὴς νέες ιδέες μὲ ἐπιδεικνικὰ εἰκονοκλαστικὸ τρόπο παραμελοῦσαν ἢ ἀπέρριπταν τὴ θρησκευτικὴ θεατρικότητα, πού ἦταν βαθιὰ ριζωμένη στὴν καθολικὴ θρησκευτικὴ ἀποστολή. Τέλος, βορειοευρωπαϊοὶ προτεστάντες περιηγητὲς στὰ «ἐθνογραφικὰ» τύπου κείμενά τους δὲν ἔχαναν τὴν εὐκαιρία νά λοιδορήσουν, νά κατηγοριοποιήσουν ὡς δεισιδαιμονία τὴ θεατρικότητα τῶν ἰταλικῶν πόλεων καὶ νά θεωρήσουν τὸν καθολικὸ νότο ὡς τὸν «Ἄλλο» τῆς Εὐρώπης· βλ. κάποια παραδείγματα στὸ Peter Burke, «The Discreet Charm of Milan: English Travellers in the Seventeenth Century», *Varieties of Cultural History*, Καίμπριτζ 1997, σ. 94-101.

109. ASV, SU, b. 89, proc. «Giovan Battista Bonaventura», κατάθεση 19 Ὀκτωβρίου 1632, 47'.

110. στὸ ἴδιο, κατάθεση 14 Ὀκτωβρίου 1632, 43'.

111. Τυπικὸ ρητορικὸ στοιχεῖο τῶν καταθέσεων στὴν Ἱερή Ἐξέταση ἦταν οἱ ἰσχυρισμοὶ «ἐγὼ κοιτῶ τὴ δουλειά μου, δὲν ἀσχολοῦμαι μὲ τὴ δουλειά τῶν ἄλλων» (*non me impazzo delli fatti d'altri*), «ἀσχολοῦμαι λίγο μὲ τὴ γειτονιά» (*poco me ne impaccio con la vicinanza*), βλ. π.χ. κατάθεση τῆς Veronica, 14 Ὀκτωβρίου 1632, 43'. Στὴν ἐξέλιξη τῆς κατάθεσης, ὅμως, οἱ λεπτομέρειες πού παρεῖχαν φανερόνουν ὅτι «οἱ δουλειές τῶν ἄλλων» δὲν ἦταν τόσο ἀγνωστες.

112. Guido Ruggiero, «"Più che la vita caro": Onore, matrimonio, e reputazione femminile nel tardo Rinascimento», π. *Quaderni Storici*, τ. 66, 1987, σ. 753-775.

τυρες δὲν ἀδυνατίζαν τὴν κατάθεση τους. Μὲ τέτοιες ἀναφορὲς μᾶλλον ἀντικειμενοποιοῦσαν τὴν ὀπτική τους, καθὼς δὲν ἐξέφραζαν τὴν προσωπικὴ τους γνώμη, ἀλλὰ ἔφερναν στό προσκήνιο τὴν ἐκτίμηση τῆς ἀστικῆς κοινότητας, πού ἦταν ἀποτέλεσμα συγκεκριμένης πολιτισμικῆς πρακτικῆς. Ὡστόσο, ἡ ἐπικύληση τῶν φημῶν καὶ τῆς κοινῆς γνώμης δὲν ἦταν μιά οὐδέτερη διαδικασία, ἀλλὰ ἔφερε ἰδιαίτερο βάρος καὶ ἀποτελοῦσε σημαντικὴ κοινωνικὴ λειτουργία. Τό κουτσομπολιό καὶ οἱ φήμες ὡς διαμορφωτὲς τῆς κοινῆς γνώμης ἀποτελοῦσαν ἕναν ἀπὸ τοὺς διαύλους μὲ τοὺς ὁποίους ἡ κοινότητα καθόριζε τὰ κριτήρια συμπεριφορᾶς καὶ προσδιόριζε τὴν παραβατικότητα¹¹³.

Οἱ καταθέσεις δὲν σκιαγραφοῦσαν ἀπλὰ τὸ προφίλ τῆς ἀπιστίας καὶ ἄστατης συζύγου, ἀλλὰ πολὺ περισσότερο εἶχαν συγκεκριμένο στόχο, ὅπως τὰ λόγια τοῦ μάρτυρα Bartolomeo, κουμπάρου τοῦ κατηγορούμενου, δείχνουν: «Λέγεται ὅτι ὁ ἐραστὴς τῆς ὀνομάζεται Carlo καὶ μένει στὸ σπίτι τῶν Pellicorni. Ἀπὸ τοὺς γείτονες ἔχω ἀκούσει ὅτι τώρα αὐτὸς ὁ Carlo πηγαίνει μὲ τὴν ἄνεσή του στὸ σπίτι τῆς Meneghina, τὴν ὁποία πρὶν λίγες μέρες τὴν πέτυχα κάποιες φορές στὸ δρόμο καλοντυμένη, μὲ ψηλούς κοθόρνους καὶ παρφουμαρισμένη»¹¹⁴. Ἡ ἀναφορά στοὺς ψηλούς κοθόρνους δὲν ἦταν τυχαία, ἀλλὰ ἀποτελοῦσε ἀπαραίτητο συστατικὸ στὴν περιγραφή τῆς ἐξεζητημένης ἐμφάνισης τῆς Meneghina γιὰ νά ἀναδειχθεῖ πλήρως τὸ προφίλ, στὸ ὁποῖο στόχευαν οἱ μάρτυρες καὶ εἶχε ἦδη σκιαγραφηθεῖ ὁ κατηγορούμενος. Ἐπρόκειτο γιὰ τὰ παπούτσια πού οἱ βενετοὶ ὀνόμαζαν *zoccoli*, παπούτσια μὲ πλατιά καὶ ψηλὴ σόλα. Αὐτοὶ οἱ κόθορνοι ἀποτελοῦσαν μέρος τῆς γκαρνταρόμπας τῶν γυναικῶν τῶν ἀνώτερων τάξεων τῶν πατρικίων καὶ τῶν *cittadini*. Δεδομένης τῆς περιορισμένης παρουσίας γυναικῶν ἀπὸ τὴν ἐλίτ στὴν καθημερινότητα τοῦ ἀνδροκρατούμενου ἀστικοῦ τοπίου τῆς Βενετίας, ἡ χρὴση αὐτῶν τῶν ἄβολων παπουτσιῶν ἔχει θεωρηθεῖ ὡς ἔνδειξη καὶ σύμπτωμα τῆς ἐλεγχόμενης γυναικείας κινητικότητας στὸ πλαίσιο τῆς πατριαρχικῆς βενετικῆς ἀνώτερης τάξης· ἀπὸ τὴ μία πλευρὰ, ὡς προσπάθεια ἐλέγχου τῆς γυναικείας αὐτενέργειας καὶ κυρίως σεξουαλικότητας, ἀκρογωνιαίου λίθου στὴ διατήρηση τῆς πατρογονικῆς γραμμῆς τῶν βενετικῶν οἰκῶν, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ, ὡς προσπάθεια τῶν ἰδίων τῶν γυναικῶν νά ἐπιδείξουν τὴν κοινωνικὴ τους θέση καὶ νά «θηλυκοποιηθοῦν» τὸν δημόσιο χῶρο κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐλάχιστων δημοσίων ἐμφανίσε-
ών τους¹¹⁵.

113. Πά μιά παρόμοια προσέγγιση στὴ λειτουργία τοῦ κουτσομπολιοῦ στὴν ἀμερικάνικη κοινότητα τοῦ Maryland τὸν 17ο αἰ.: Mary Beth Norton, «Gender and Defamation in Seventeenth-Century Maryland», *William and Mary Quarterly*, τ. 44, 1987, 3-39.

114. ASV, SU, b. 89, proc. «Giovan Battista Bonaventura», κατάθεση 19 Ὀκτωβρίου 1632, 45'.

115. Robert C. Davis, «The Geography of Gender in the Renaissance», Judith C. Brown - Robert C. Davis (ἐπιμ.), *Gender and Society in Renaissance Italy*, Λονδίνο 1998, σ. 19-38.

Όστόσο, η χρήση κοθόρνων από γυναίκες των κατώτερων τάξεων εκλαμβάνονταν με διαφορετικό τρόπο. Η μίμηση του ένδυματολογικού κώδικα της υψηλής τάξης εκλαμβάνονταν ως ένδειξη εκλυτού βίου και πορνείας. Σέ αυτό τό πλαίσιο δέν είναι τυχαίο ότι τό βενετικό κράτος κατ' επανάληψη είχε επιχειρήσει νά προστατεύσει καί διατηρήσει τή διαχωριστική γραμμή μεταξύ «εὐυπόληπτων» καί «ἀνήθικων» γυναικῶν μέ νόμους γιά τόν περιορισμό τῆς κατανάλωσης (*leggi suntuarie*)¹¹⁶. Ὡς συνέπεια, οἱ πόρνες ἀπαγορευόταν νά φοροῦν ροῦχα ἀπό συγκεκριμένα ὑφάσματα καί κοσμήματα πού ἀποτελοῦσαν μέρος τῆς γκαρνταρόμπας τῶν εὐυπόληπτων γυναικῶν τῶν ἀνώτερων τάξεων. Διάταγμα τῆς Συγκλήτου, τό 1543, ἀνέφερε ὅτι «οἱ πόρνες στήν πόλη μας»... «εἶναι τόσο καλοντυμένες καί στολισμένες πού σέ πολλές περιπτώσεις οἱ εὐγενεῖς γυναῖκες μας συγχέονται μέ αὐτές, ἐπειδή δέν ὑπάρχει διαφορά στήν ἐνδυσή τους»¹¹⁷. Σέ αὐτό τό πλαίσιο μίμησης, γυναῖκες «χαλαρών ἡθῶν» ἔδειχναν ἰδιαίτερη προτίμηση στούς κοθόρνους¹¹⁸. Ἡ ἐπιμελημένη ἀμφισημία τοῦ ένδυματολογικοῦ κώδικα, ἰδιαίτερα τῆς χρήσης τῶν κοθόρνων, ἀντανακλάται στήν ἀμφιλεγόμενη ἀναπαράσταση βενετῶν γυναικῶν εὐγενικῆς καταγωγῆς ἀπό τόν Vittore Carpaccio στόν πίνακα *Le Dame veneziane* (1495)¹¹⁹.

Ἔτσι, ἡ ἀναφορά στούς κοθόρνους τῆς Meneghina, μαζί μέ τήν ἐξεζητημένη καί προκλητική ἐμφάνισή της, ἔδειχνε κάτι παραπάνω ἀπό τήν ἄστατη διαγωγή της· τό προφίλ τῆς πόρνης. Παρότι οἱ καταθέσεις ἀναφέρονταν σέ κάποιον συγκεκριμένο ἐραστή, ἡ εἰκόνα τῆς Meneghina ἦταν αὐτή τῆς πόρνης. Ἀλλωστε, στή βενετική νομοθεσία, ἡ διάκριση μεταξύ ἐξωσυζυγικῶν σχέσεων

καί πορνείας ἦταν ἐπιδεικτικά ἀσαφής, ὅπως τό διάταγμα τοῦ 1543 δείχνει: Ὁ ὅρος «πόρνη» θά πρέπει νά ἐκλαμβάνεται ὡς ἀναφερόμενος σέ ἐκείνες τίς γυναῖκες οἱ ὁποῖες, ὄντας ἀνύπαντρες, ἔχουν ἐπαφές καί σχέσεις συνουσίας μέ ἕναν ἢ περισσότερους ἀνδρες. Ἐπιπλέον, ὁ ὅρος θά χρησιμοποιεῖται γιά ἐκείνες τίς γυναῖκες οἱ ὁποῖες διαθέτουν συζύγους καί δέν ζοῦν μαζί τους, ἀλλά ζοῦν χωριστά ἀπό αὐτούς καί ἔχουν σχέσεις μέ ἕναν ἢ περισσότερους ἀνδρες¹²⁰.

Στό ἴδιο λοιπόν πνεῦμα κινοῦνται καί οἱ καταθέσεις τῶν μαρτύρων ἐναντίον τῆς Meneghina, μέ τά ὅρια μεταξύ μοιχείας καί πορνείας νά εἶναι δυσδιάκριτα. Χρησιμοποιώντας τίς καταθέσεις καί ἀντανακλώντας τό νομικό πλαίσιο, ὁ δικηγόρος τοῦ κατηγορουμένου, στήν τελευταία ὑπεράσπιση πού κατέθεσε πρὶν τήν ἀνακοίνωση τῆς ποινῆς, ἀναφέρθηκε στή Meneghina ὡς «γενόμενη δημόσια πόρνη, ζεῖ σέ δημόσια καί σκανδαλώδη μοιχεία, ἀφότου ὁ σύζυγός της κατέληξε στή φυλακή»¹²¹.

Ἡ ὑπερασπιστική γραμμή πού ἀκολούθησε ὁ Giovanni Battista ἀποδείχθηκε μᾶλλον ἐπιτυχημένη, καθώς ἀπό τό πλῆθος τῶν κατηγοριῶν ἐναντίον του, τό δικαστήριο τόν ἔκρινε ἔνοχο μόνο γιά τίς βλασφημίες πού εἶχε ἐκστομίσει, καί ὁ ἴδιος ἐν μέρει εἶχε παραδεχθεῖ στίς ἀνακρίσεις. Οἱ βλασφημίες του ὥστόσο ἐκλήφθηκαν ὡς αἰρετικές. Ὅπως καί στήν περίπτωση τοῦ Odoardo Dies, εἶναι πιθανό ὅτι ἡ διακύβευση τῆς ἀνδρικής προσωπικῆς τιμῆς βάρυνε στά μάτια τῶν δικαστῶν¹²². Ὁ Giovanni Battista καταδικάστηκε σέ ἐλαφριά ἀποκήρυ-

116. Τό ζήτημα τῶν νόμων ἐναντίον τῆς προκλητικῆς κατανάλωσης στήν πρώτη νεότερη Ἰταλία (μόνο στή Βενετία κατά τόν 17ο αἰ. ἐκδόθηκαν πάνω ἀπό 80 νόμοι) ἐξακολουθεῖ νά παραμένει ἀνοικτό τόσο ὡς πρὸς τίς ἐπιδιώξεις ὅσο καί ὡς πρὸς τήν ἐπιτυχημένη ἐφαρμογή τῶν νόμων. Πά τή Βενετία βλ. Patricia Fortini Brown, «Behind the Walls. The Material Culture of Venetian Elites», John Martin-Dennis Romano (ἐπιμ.), *Venice Reconsidered. The History and Civilization of an Italian City-State, 1297-1797*, Βαλτιμόρη 2000 σ. 295-338. Πά τήν ἀμφίβολη ἀποτελεσματικότητα τῶν νόμων σέ μιὰ κοινωνία πού ἡ ἐπίδειξη πολυτέλειας ἦταν ἀπαραίτητο συστατικό στή διατήρηση τῆς κοινωνικῆς ἱεραρχίας: C. Kovesi Killerby, «Practical Problems in the Enforcement of Italian Sumptuary Law, 1200-1500», T. Dean, *Crime, Society*, ὁ.π., σ. 99-120.

117. *Leggi e memorie venete sulla prostituzione fino alla caduta della Repubblica*, Βενετία 1870-1872, σ. 108-109.

118. Ἀν καί γιά παλιότερη περίοδο, βλ. Stella Mary Newton, *The Dress of the Venetians 1495-1525*, Aldershot 1988, σ. 48-55.

119. Πά τή διαμάχη γιά τό ἂν οἱ εἰκονιζόμενες γυναῖκες εἶναι εὐγενεῖς ἢ πόρνες, βλ. Simona Cohen, «The Enigma of Carpaccio's Venetian Ladies», *Renaissance Studies*, τ. 19:2, 2005 σ. 150-184.

120. *Leggi e memorie venete sulla prostituzione*, ὁ.π., σ. 108-109.

121. ASV, SU, b. 89, proc. «Giovan Battista Bonaventura», 26 Ὀκτωβρίου 1632, 58°. Ἡ ἀναφορά εἶναι «publica facta est meretrix». Πρόκειται γιά προσεκτική διατύπωση, πού παραπέμπει στήν κοινή πόρνη χαμηλῆς κοινωνικῆς στάθμης, σέ ἀντιπαράβολή μέ τήν *meretrix honesta* (ἢ *cortegiana*), ἡ ὁποία κατεῖχε τή θέση τῆς ἐταίρας καί διακρινόταν γιά τήν καλλιέργεια καί τοὺς ἐξευγενισμένους τρόπους, καί οἱ πελάτες της ἀνῆκαν στήν ὑψηλή κοινωνία. Σέ μιὰ κοινωνία μέ ἔντονη διαστρωμάτωση ὅπως αὐτή τῆς Βενετίας, εἶναι δυνατόν, σύμφωνα μέ τόν Guido Ruggiero, νά διακριθοῦν τουλάχιστον ἕξι κατηγορίες πορνείας, μέ βάση τήν κοινωνική τους θέση, τήν αὐτονομία τους καί τή σχέση τους μέ τό κράτος: *Binding Passions*, ὁ.π. σ. 33-37. Ὅστόσο, ἀπό μιὰ ἄλλη ὀπτική, τέτοιου εἶδους κατηγοριοποιήσεις, ἰδιαίτερα μεταξύ ἐταίρων καί κοινῶν πορνῶν, παραμένει προβληματική, ἀναπαράγοντας στερεότυπα βαθιά ριζωμένα στήν κουλτούρα τῆς Ἀναγέννησης, καί σκιαζοντας τήν ἀμφίσημη θέση καί πρόσληψη τῆς πορνείας στίς πόλεις τῆς πρώτης νεότερης Ἰταλίας· βλ. Elizabeth S. Cohen, «“Courtesans” and “Whores”: Words and Behavior in Roman Streets», π. *Women's Studies*, τ. 19:2, 1991, σ. 201-208.

122. Βέβαια, ἔχει παρατηρηθεῖ ὅτι στήν πρώτη νεότερη Ἰταλία ἡ τιμή καί ἡ θρησκεία ἀποτελοῦσαν χωριστά, ἂν ὄχι ἀντιθετικά, πεδία, Elizabeth S. Cohen-Thomas V. Cohen, «Camilla the Go-Between: The Politics of Gender in a Roman Household (1559)», π. *Continuity and Change*, τ. 4:1, 1989, σ. 53-77.

ξη των αμαρτημάτων του και τιμωρήθηκε με δημόσια μετάνοια, κρατώντας ένα αναμμένο κερί για μία ώρα μπροστά από την εκκλησία του Αγίου Μάρκου¹²³.

Έπιχειρώντας μία συνολική αποτίμηση, οι δύο δίκες, μέσω της ανάλυσης των έκτεταμένων πρακτικών των καταθέσεων και ανακρίσεων, μάς παρέχουν τη δυνατότητα να διερευνήσουμε τους όρους με τους οποίους η παραβατικότητα διαμορφωνόταν, όχι τόσο ως κάτι προκαθορισμένο και οριοθετημένο, πού απλώς χρειαζόταν να επιβεβαιωθεί, όσο ως ζήτημα διαπραγματεύσεως μέσα στο πλαίσιο ενός καταναγκαστικού μηχανισμού όπως η Ίερή Έξεταση. Η σχέση δικαστηρίου και «συμμετεχόντων» στην ακροαματική διαδικασία δεν ήταν απαραίτητα μονόδρομη και καταναγκαστική, έστω και αν η τελική απόφαση βρισκόταν στα χέρια του δικαστηρίου. Έξισου σημαντική με την έτυμγορία είναι η διερεύνηση της διαμόρφωσης των ταυτοτήτων και των όριων παράβασης και συμμόρφωσης, προκειμένου να ιστοριοποιήσουμε, έστω αποσπασματικά και περιστασιακά στο επίπεδο των πολιτισμικών μοτίβων, τα συστατικά συγκρότησης των διαπροσωπικών σχέσεων στα αστικά κέντρα της πρώιμης νεότερης περιόδου.

Από μία ευρύτερη όπτική, οι δύο δίκες προσφέρουν τη δυνατότητα ανίχνευσης μιας διάστασης πού δεν έχει τύχει ιδιαίτερης προσοχής: της διαδικασίας διαμόρφωσης της παραβατικότητας και πρόσληψης της απόκλισης ως χωροταξικού φαινομένου. Και οι δύο κατηγορούμενοι είχαν πρόσφατα ένταχθεί στο περιβάλλον της κοινότητας, τόσο ως νεοφερμένοι όσο και ως έκχριστιανισμένοι εβραίοι. Η δίκη εναντίον του Odoardo Dies διεξήχθη ούσιαστικά χωρίς την παρουσία του κοινωνικού περίγυρου. Αντίθετα, στη δίκη του Giovanni Battista Bonaventura αναδύθηκε η διάσταση της τοπικότητας, συγκροτούμενης αυστηρά γύρω από τον πυρήνα της ένορίας: το «οικογενειακό δράμα»

123. ASV, SU, b. 89, proc. «Giovan Battista Bonaventura», 9 Δεκεμβρίου 1632, 21^ο. Η ποινή είναι καταγεγραμμένη στο ASV, SU, b. 157, II, *Liber expeditorum in Sancto Offitio Venetiarum ab anno 1625 et circa usque ad annum 1640*, «Ioannes Baptista Bonaventura». Ποινές δημόσιου χαρακτήρα, όπως το μαστίγωμα, ή αποκήρυξη και ή ταπείνωση μπροστά από εκκλησίες σε ώρα λειτουργίας, ήταν ο συνηθέστερος τρόπος τιμωρίας από τον ύστερο 16ο αϊ. και αργότερα, ιδιαίτερα για όσους κρίνονταν ένοχοι μαγείας: J. Martin, *Witchcraft and the Inquisition*, ό.π., σ. 219-221. Παρουσιάζει ενδιαφέρον ο τρόπος με τον οποίο το βενετικό κράτος χειρίστηκε την έκτέλεση των ποινών για τους ένοχους της Ίερής Έξετασης. Έως τη δεκαετία του 1560, πού η Μεταρρύθμιση κρινόταν επικίνδυνη για τη σταθερότητα του κράτους, οι βενετικές αρχές είχαν επιλέξει την έκτέλεση των ενόχων με μυστικό πνιγμό. Σταδιακά, και όσο ή απειλή της Μεταρρύθμισης εξασθενοῦσε, οι αρχές στρέφονται στη διαπαιδαγώγηση του πληθυσμού στην ορθοδοξία μέσω του θεάματος πού παρείχε ή δημόσια τιμωρία των ενόχων.

άποκτούσε υπόσταση μέσω της τοπικότητας. Στο διάστημα του μισού αιώνα πού μεσολάβησε μεταξύ των δύο δικών ή τοπικότητα, ιδιαίτερα ή ένορία, αναδεικνύεται ως τό επίκεντρο έντοπισμού της παραβατικότητας. Η ένοριακή τοπικότητα, ή όποια είχε ιδιαίτερη σημασία στο βενετικό αστικό τοπίο, γίνεται τό μέσο με τό όποιο οι εκκλησιαστικές και κοσμικές αρχές διοχετεύουν τά μετα-Τριδεντινά κοινωνικά και θρησκευτικά ιδεώδη¹²⁴. Η Έκκλησία ενίσχυσε τό ρόλο των ένοριακών τοπικοτήτων με μέτρα όπως ο έλεγχός τους στη διάρκεια των αποστολικών επιθεωρήσεων, ο προσδιορισμός των όριων τους και τό *status animarum*, δηλαδή ή συλλογή από τόν ένοριακό ιερέα στοιχείων για τους κατοίκους της ένορίας, όπως ή οικογενειακή κατάσταση, ή συγκρότηση του κάθε νοικοκυριού, ή τήρηση της υποχρεωτικής έξομολόγησης και μετάληψης τό Πάσχα¹²⁵.

Στίς δύο δίκες, τό πλαίσιο λειτουργίας της ένοριακής τοπικότητας πού θέ-

124. Αντίθετα, ή πολιτική ταυτότητα και ένότητα σφυρηλατούνταν με μεγάλης κλίμακας τελετουργίες, όπως τό *Corpus Christi* και ο «γάμος» του δόγη με τη θάλασσα, πού υπερέβαιναν τίς μικρές τοπικότητες και υπογράμμιζαν τη σημασία της πλατείας του Αγίου Μάρκου, του διοικητικού κέντρου της πόλης: βλ. Edward Muir, *Civic Ritual in Renaissance Venice*, Πρίνστον 1981, σ. 119-134, 212-223· Dennis Romano, *Patricians and Popolani. The Social Foundations of the Venetian Renaissance State*, Βαλτιμόρη 1987 σ. 141-158. Η ενίσχυση της ένοριακής τοπικότητας στη μετα-Τριδεντινή Βενετία δεν μπορεί να γενικευθεί για τίς πόλεις του καθολικού νότου. Πά παράδειγμα, στη Βαρκελώνη, ή ένορία δεν εξελίχθηκε σε μονάδα συλλογικής ταυτότητας: James S. Amelang, «People of the Ribera: Popular Politics and Neighbourhood Identity in Early Modern Barcelona», Barbara B. Diefendorf-Carla Hesse (έπιμ.), *Culture and Identity in Early Modern Europe (1500-1800). Essays in Honor of Natalie Zemon Davis*, Ann Harbor 1993, σ. 119-137. Σε άλλες πόλεις της Ιταλικής χερσονήσου, μικρής κλίμακας τοπικές μονάδες, όπως οι *rioni* στη Ρώμη, οι *gonfalon* στη Φλωρεντία και οι *contrade* στη Σιένα, είχαν σημαντικές πολιτικές και οικονομικές λειτουργίες, αλλά δεν έχουν μελετηθεί ως μέσα φρονηματού του πληθυσμού μετά τη Σύνοδο του Τρέντο: για μία διερεύνηση αυτών των τοπικοτήτων, βλ. Richard T rexler, *Public Life in Renaissance Florence*, Νέα Υόρκη 1980· D. V. Kent - F. W. Kent, *Neighbours and Neighbourhood in Florence. The District of the Red Lion in the Fifteenth Century*, Locust Valley 1982· Sydel Silverman, «At the Intersection of Anthropology and History: Territorial Festivity in Siena», Richard T rexler (έπιμ.), *Persons in Groups. Social Behavior and Identity Formation in Medieval and Renaissance Europe*, Binghamton 1985, σ. 31-37.

125. Είναι ένδεικτικό ότι στη Βενετία του ύστερου 16ου αϊ. υπάρχει σαφής αύξηση των ένοριακών αδελφοτήτων σε βάρος των υπερένοριακών αδελφοτήτων πού κυριαρχούσαν παλιότερα: βλ. Richard Mackenney, «Devotional Confraternities in Renaissance Venice», W. S. Shields-Diana Wood (έπιμ.), *Voluntary Religion*, Όξφόρδη 1986, σ. 85-96· του ίδιου, «The Scuole Piccole of Venice: Formations and Transformations», Nicholas Terpstra (έπιμ.), *The Politics of Ritual Kinship. Confraternities and Social Order in Early Modern Italy*, Καμπριτζ 2000, σ. 172-189.

τούν τά ἐκκλησιαστικά διατάγματα ἀποκτᾶ ὑπόσταση, καθώς ἀναδεικνύονται οἱ ἀλλαγές πού συντελοῦνται σταδιακά στό φρονηματισμό τοῦ ποιμνίου καί στή συμμετοχή του στά νέα ἐκκλησιαστικά ἰδεώδη¹²⁶. Αὐτή ἡ διαδικασία πού ἐντοπίζεται στίς δύο δίκες ἀντανακλᾷ τήν ἀλλαγὴ ὡς πρὸς τὴ χωροταξικὴ διάσταση καί πρόσληψη τῆς ἀποκλίνουσας συμπεριφορᾶς, καθώς συντελεῖται μιά εὐρύτερη στροφὴ ἀπὸ τίς διώξεις γιὰ προτεσταντισμὸ στίς διώξεις γιὰ μαγεία. Ὅσο εὐκόλα ἀνιχνεύεται τὸ πέρασμα ἀπὸ τὸν προτεσταντισμὸ στὴ μαγεία, τόσο δύσκολα μπορεῖ νὰ ἐρμηνευθεῖ. Στὴ Βενετία, ἡ πρόσληψη τοῦ προτεσταντισμοῦ συνδέθηκε μὲ χώρους δημόσιας χρήσης, ὅπως ἐργαστήρια, μαγαζιά καί πανδοχεῖα¹²⁷. Ἀλλωστε, οἱ διάφορες ἐκφάνσεις τῆς Μεταρρύθμισης εἶχαν ἀναπόφευκτα δημόσιο χαρακτήρα, ἀφοῦ στόχευαν στὴ διάδοσή της. Ἀντιθέτως, ἡ σταδιακὴ ἀνάδυση τῶν δικῶν γιὰ μαγεία συνδέθηκε μὲ μικρῆς κλίμακας τοπικότητες στό βενετικὸ ἀστικὸ τοπίο, ὅπως ἐνορίες καί γειτονιές. Ὅπως ἔχει παρατηρηθεῖ, ἡ τυπικὴ βενετὴ «μάγισσα» (*strega*) ἦταν ἡ γυναίκα πού ξεχώριζε ἀπὸ τοὺς γείτονές της¹²⁸.

Αὐτὴ ἡ χωροταξικὴ διάσταση τῆς παραβατικότητας ἐξηγεῖ τὴν ἐπιβίωση ἐνός θεσμοῦ ὅπως ἡ Τερή Ἐξέταση, ὅχι μόνο ὡς ἐνός μηχανισμοῦ ἐπιβολῆς ἐκ τῶν ἄνω κατευθύνσεων, ὅπως ἄλλωστε ἦταν, ἀλλὰ καί ὡς ἐνός μηχανισμοῦ ὁ ὁποῖος ἔδινε τὴ δυνατότητα στὸν πληθυσμὸ νὰ διευθετεῖ τίς διαφορές του καί, ἐλλείψει ἄλλων ἐξίσου ἰσχυρῶν καί ἀποτελεσματικῶν διαύλων στὴ διάθεσή του, νὰ ἐπιβάλλει κοινωνικὲς καί πολιτισμικὲς νόρμες, ἀλλὰ καί νὰ διαπραγματεύεται τὴ θέση του στό ὑπὸ διαμόρφωση κοινωνικὸ καί θρησκευτικὸ πλαίσιο ἐξουσίας πού διαμορφώθηκε τὰ χρόνια μετὰ τὴ Σύνοδο τοῦ Τρέντο.

126. Ἐξετάζοντας διαφορετικές πηγές, ὁ Samuel Cohn ἀνιχνεύει τὴν ἐπίδραση τῆς Ἀντιμεταρρύθμισης στὴν καθημερινή σκέψη καί δράση τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Σιένας σὲ ἕνα διάστημα περίπου εἰκοσι ἐτῶν, ἀπὸ τὴν ἀποστολικὴ ἐπιθεώρηση τοῦ 1575 σὲ αὐτὴ τοῦ 1598: *Women in the Streets. Essays on Sex and Power in Renaissance Italy*, Βαλτιμόρη 1996, σ. 57-75.

127. J. Martin, *Venice's Hidden Enemies*, ὁ.π., σ. 87-90, 210-214, 227. Silvana Seidel Menchi, «Inquisizione come repressione o inquisizione come mediazione? Una proposta di periodizzazione», *Annuario dell'istituto storico italiano per l'età moderna e contemporanea*, τ. 36-37, 1983-1984, σ. 53-77.

128. J. Martin, *Witchcraft and the Inquisition*, ὁ.π., σ. 236-238, 243.

Τὸ «Δοκίμιο ἐπὶ τῆς ἀνισότητος τῶν ἀνθρωπίνων φυλῶν» τοῦ Arthur de Gobineau καὶ ἡ διαμάχη τῶν δύο ἐθνῶν

Σὲ δύο προηγούμενες μελέτες, προσπάθησα νὰ δείξω πῶς τὸ παλιὸ θέμα τῆς γαλλικῆς ἱστοριογραφίας πού ὀνόμασα «διαμάχη τῶν δύο ἐθνῶν» ἐγινε, στό πρῶτο ἡμῶν τοῦ 19ου αἰῶνα, ἡ μήτρα δύο μεγάλων ρευμάτων, ἀφ' ἐνός μὲν τῆς ἐθνικῆς ἱστοριογραφίας καὶ ἀφ' ἑτέρου τῆς ἀνάλυσης τῆς πάλης τῶν κοινωνικῶν τάξεων¹. Στὸ παρόν θὰ ἐπιχειρήσω νὰ διαγράψω τὴν τρίτη κατεύθυνση πρὸς τὴν ὁποία ἐξελιχθηκε τὸ ἐν λόγω θέμα, ἐκείνη δηλαδή τῆς φυλετικῆς θεώρησης τῆς ἱστορίας.

Εἰσηγητὴς τῆς νέας αὐτῆς μεταμόρφωσης τοῦ ἱστοριογραφικοῦ μοτίβου πού μᾶς ἀπασχολεῖ ἦταν ὁ κόμης Ἀρθούρος ντέ Γκομπινώ (Arthur de Gobineau) ὁ ὁποῖος, μετὰ 1853 καὶ 1855, δημοσίευσε τὸ περίφημο *Δοκίμιο ἐπὶ τῆς ἀνισότητος τῶν ἀνθρωπίνων φυλῶν*².

Τὸ *Δοκίμιο*, πού ἔχει θεωρηθεῖ ὡς ἡ ἀφετηρία τῶν νεώτερων ρατσιστικῶν θεωριῶν, εἶναι ἕνα κείμενο εὐρὺως γνωστὸ καὶ μελετημένο, ἀρκετοὶ δὲ ἀναλυτὲς ἔχουν ἐπισημάνει τίς ὀφειλές τοῦ συντάκτη του σὲ συγγραφεῖς ὅπως ὁ

1. «Τὸ ζήτημα τῶν δύο ἐθνῶν στὴν γαλλικὴ ἱστοριογραφία: ἀπὸ τὸν Φρ. Ὀτιανὸν στὸν Αὐγουστίνου Τιερρύ», π. *Τὰ Ἱστορικά*, τχ. 39, Δεκέμβριος 2003, σ. 401-434 καὶ τχ. 40, Ἰούνιος 2004, σ. 155-178. «Τὸ ζήτημα τῶν δύο ἐθνῶν στό ἱστοριογραφικὸ ἔργο τοῦ Φραγκίσκου Γκιζώ», π. *Τὰ Ἱστορικά*, τχ. 43, Δεκέμβριος 2005, σ. 467-494.

2. Arthur de Gobineau, *Essai sur l'inégalité des races humaines*. Οἱ δύο πρῶτοι τόμοι ἐξεδόθησαν γιὰ πρώτη φορά στό Παρίσι τὸ 1853 καὶ οἱ δύο τελευταῖοι τὸ 1855. Μιά δευτέρη ἐκδοση ἐγινε τὸ 1884, ἕνα χρόνο μετὰ τὸν θάνατο τοῦ συγγραφέα, ἡ ὁποία δὲν παρουσιάζει ὅμως καμία διαφορὰ ἀπὸ τὴν πρώτη πλὴν τοῦ καινούργιου προλόγου. Στίς σελίδες πού ἀκολουθοῦν παραπέμπουμε στὴν ἐκδοση πού βρίσκεται στὸν πρῶτο τόμο τῶν *Oeuvres* τοῦ Gobineau, πού ἐξεδόθησαν ἀπὸ τὸν οἶκο Gallimard, Παρίσι 1983, μὲ ἐπιμέλεια τοῦ Jean Gaulmier. Πλὴν νὰ μὴν ἐπιβαρυνθοῦν ὑπερβολικὰ οἱ ὑποσελίδες σημειώσεις, μετὰ ἀπὸ κάθε παράθεμα τοῦ *Δοκίμιου* δίνουμε μέσα σὲ παρένθεση τὸν ἀριθμὸ τῆς σελίδας τῆς ἐκδοσης Gallimard.